

Lahona

**Ko e "Nunu'a 'o e Ngatá" mo
hono Ohi Hake 'o e Fānau
Loto Vilitakí, peesi 12**

"Na'á ma Mo'ui Fe'amokaki . . ." peesi 18

Ko ha Lēsoni 'i he Tu'unga Fakalaumālie Leleí
mei ha fu'u 'Akau Seikoia Mate, peesi 26

Ngaahi Lēsoni 'e 3 'i he Founga ke Ma'u pea
'Ilo'i ai e Laumālié, peesi 36

'OKU 'I
HENI 'A E
SIASÍ

Palaia **Kepi Veeti**

Ko ha ngaahi mo'oni'i me'a 'eni fekau'aki mo e Siasí'i
Kepi Vétí:

Ako lahi ange fekau'aki mo e Siasí'i ha ngaahi feitu'u
kehakehe i he hisitoliá. ChurchofJesusChrist.org/GlobalHistories.

Founga 'e Lava (pea 'e)
Tokoni Ai e Laumālié Ke
ke Ngāue Fakaetauhí

8

Loto Vilitakí—
Teunga Tau
Fakalaumālie
ma'á e To'u Tupu
'o e 'Aho Ní
'Eletā Lynn G.
Robbins

12

Ko Ha Tohi mei
ha 'Aposetolo
Palesiteni M.
Russell Ballard
26

Ko hono Ma'u mo 'Ilo'i e Tataki Fakalangí
'Eletā Adilson de Paula Parrella

36

Ko e Taukei 'o e Loto Vilitakí

Lolotonga 'eku hoko ko ha palesiteni fakamisiona i 'Ulukuai mei he 1994 ki he 1997, ne u fa'a fakaho a e ngāue faka-faifekaú ki ha'ate to'o ha ngaahi kalasi lēvolo ma'olunga i he kolisi. Ne u talaange ki he'ema kau faifekaú 'oku tatau e ngāue fakafafeikaú mo hano to'o ha ngaahi kalasi ma'olunga ange i he faivelengá mo e fa'a kātakí, i he ngaahi 'ulungaanga kehé, 'a ia 'e tokoni ia kiate kinautolu i he'enau teuteu ke hoko ko ha ngaahi mali mo ha mātu'a i he kaha'ú.

Ka ko e pangó, 'oku 'ikai mateuteu ha ni'ihi 'o e kakai kei talavou 'o e 'aho ní, ki he ngaahi lēsoni faingata'a 'o e mo'u. 'Oku si'si'i ke nau ma'u e me'a 'oku ou ui "ko e taukei 'o e loto vilitakí". 'Oku tau vakai ki he si'si'i ko ia 'a e loto vilitakí i he kau ta'u 'uluaki he 'univésití, kau hū fo'ou i ha va'a fakakautau, kae pehē foki ki ha ni'ihi 'o 'etau kau faifekau taimi kakató.

I he'etau hoko ko e mātu'a, 'oku tau 'ofa i he'etau fānaú mo fiema'u e lelei tahá ma'anautolu. 'Oku tau loto ke faingofua ange 'enau mo'u i'ate kitautolu. Kae mahalo—i he anga fakafonua 'oku tau ma'ú—'oku tau fai ha ngaahi me'a 'o tupu ai ha ngaahi nunu'a ta'eamanekina, 'o holoki ai 'enau loto vilitakí.

Me'amālié, 'oku i ai ha founga ke fakalelei'i 'aki. 'Oku ma'u ia 'i hono mo'ui 'aki 'o e ngaahi tefito'i mo'oni mālohi 'o e ongoongolele'i lava 'o tokoni ki hotau to'u tupú ke nau hoko 'o hangé ko e Fakamo'uí (vakai, Luke 2:52). I he'etau tali mo mo'u 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení, 'a ia te u alea'i 'o kamata i he peesi 12, 'oku ou falala e tāpuekina kitautolu e he 'Eikí ke tau fakamāloha e kau talavou mo e kau finemui kuó Ne fakatatali ke nau fakafepaki'i mo ikuna'i e ngaahi faingata'a 'o e kuonga ní.

'Eletā Lynn G. Robbins
'O e Kau Fitungofulú

Fakahokohoko 'o e Tohí

5 Founga hono Tokoni'i e Fānaú Ke Nau Hoko 'o Loto Vilitaki Angé ☺

6 Ngaahi 'Ata 'o e Tuí ☺

Tepi Koli—Lenisita, 'Ailani

Neongo na'e usesia 'ene mo'uí 'e he fakamālohi fakasekisualé, ka na'e 'oange 'e he ongoongoleleí ha fakakaukau ta'engata mo e mālohi ke ne ikuna'i aki.

8 Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí

Founga 'e Lava (Pea 'e) Tokoni Ai e Laumālié Ke ke Ngāue Fakaetauhí

'E lava 'e he Laumālié 'o tokoni ke tataki 'etau ngāue fakaetauhí. Ko e ngaahi founga 'eni 'e ono 'e tokoni atu ai kiate koe.

12 Loto Vilitakí—Teunga Tau Fakalaumālie ma'a e To'u Tupu 'o e 'Aho Ní

Fai 'e Eletā Lynn G. Robbins

'I hono faka'apa'apa'i e tau'atāina ke fili 'a 'etau fānaú, 'oku faka'atā ai kinautolu ke nau fakatupulaki e loto vilitakí.

18 Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá ☺

Ko e Kalasi Na'a ne Liliu Homa Hala-Fonongá

Founga na'e fakalelei'i ai 'e Misa mo Sisitā Lupiō hona tu'unga fakapa'angá.

20 Ko 'eku Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisí ☺

Konifelenisi Lahi 'o 'Epeleli 2019

22 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ☺

'Oku fakahā 'e ha kato fō ki ha kau faifekau e 'ofa 'a 'enau fa'eé; 'oku tokoni ha kau Samēlia lelei 'i onopooni ki ha fefine faingata'a'ia; 'oku kamata ha feohi fakakaume'a 'i ha faingata'a fakaemo'ui lelei; 'oku fakahotokaki ia 'e he hivá ki he'ene ngaahi kuí.

26 Ko Ha Tohi mei ha 'Apostolo

Fai 'e Palesiteni M. Russell Ballard

Ko ha fakahinohino 'a ha palōfita ki hotau kuongá.

32 Folofola mo e Finangalo 'o e 'Eikí

'I he konga ko 'eni na'e to'o mei he *Kau Mā'oni'oni* voliume 2, 'oku ngāue 'a e kau paioniá 'i he ngaahi faingata'a 'i he Nofo'anga Fa'ahita'u Momo-kó pea 'oku tupulaki 'a e Siasí 'i he Pasifiki Sauté.

36 Ko hono Ma'u mo 'Ilo'i e Tataki Fakalangí

Eletā Adilson de Paula Parrella

'Oku tau fie ma'u e mālohi fakalangí he taimí ni 'o laka ange ia 'i ha toe taimi. Ko ha fakahinohino 'eni ki hono 'ilo'i mo ma'u e ngaahi ue'i fakalaumālié.

6 Ngaahi Laukonga Nounou ☺

'I he Takafí

Faitaa'i 'e he Pixadelux/
Getty Images

Ngaahi vahé

Kakai Lalahi Kei Talavoú

40

Neongo 'etau loto ke haohaoá, **ka 'oku tohoaki'i kitautolu mei he 'Otuá 'e he holi ke haohaoá** mo fakangata-nagata 'etau fakakaukau ta'engatá. Laukonga fekau'aki mo e founga 'oku **ikuna'i ai** 'e he kakai lalahi kei talavoú **'a e holi ke haohaoá** ke nau hoko ai ko ha kau ākonga lelei angé.

To'u Tupú

Teuteu ki he konifelenisi lahí mo e **Ki'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisí**.

Fānaú

Ko e Kaume'a

'Ilo'i e founga ke **fengāue'aki lelei ai mo e ni'ihi kehé**. Kumi ha ki'i va'inga ki he fanongo ki he konifelenisi lahí. Pea vakai ki he 'uhinga 'oku mahu'inga ai e **faitotonú**.

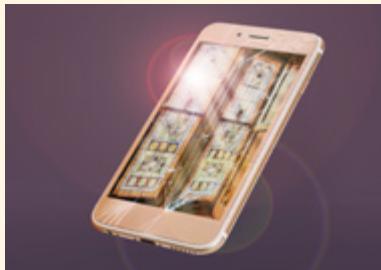
NGAAHI TALANOA 'OKU MA'U FAKA'ILEKITULŌNIKA PEÉ—SEPITEMA

'Oku 'Ikai Fiema'u Ke Ke Tatali Ma'u pē ki ha Tali

Fai 'e Leah Barton

Ko ha a'usia fekau'aki moe mālohi ke fili mo ngāue ta'e 'i ai ha fakahā fakafo'ituitui paú.

Te u Lava Nai 'o Ongo'i 'a e Lau-mālié 'i Hoku Fale Moveuveú?

'Oku fakatokanga'i 'e ha fefine kei talavou te ne lava 'o ongo'i e takiekina 'a e Laumālié na'a mo e taimi 'oku 'ikai haohaoa aí.

Ko koe: Ko ha Ngāue 'Oku Fakatupulaki

Fai 'e David Dickson

Founga na'a ku ikuna'i 'aki 'a e anga fakahaoahaoá

Na'a Mo Ho'o Ngaahi Tōnounouá, Te Ke Lava 'o Hoko ko ha Tangata pe Fefine Mo'oni 'a e 'Otuá

Ko ha tokotaha lahi kei talavou 'okú ne ma'u ha 'amanaki lelei 'i he'ene fehangahangai mo e ngaahi faingata'a 'o 'ene hoko ko ha "tangata ['a] e 'Otuá."

SEPITEMA 2019 VOL. 43 FIKA 9
LIAHONA 18609 900

Ko e makasini fakahava'apule'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'onion'i 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring
Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apōsetolo' e Toko Hongofulu Mā Uá: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W. Gong, Ulisses Soares
'Etítá: Randy D. Funk

Kau 'Etitivásá: Randall K. Bennett, Becky Craven, Sharon Eubank, Cristina B. Franco, Donald L. Hallstrom, Larry S. Kacher, Erich W. Kopischke, Lynn G. Robbins

Talékita Pulé: Richard I. Heaton

Talékita 'o e 'U Makasini 'a Siasi:

Allan R. Loyborg

Pule Pisinist: Garff Cannon

'Etítá Pulé: Adam C. Olson

Tokoni 'Etítá Pule: Ryan Carr

Tokoni Faipák: Camila Castrillón

Timi ki he Tohi mo e 'Etítá: Maryssa

Dennis, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flinton, Garrett H. Garff, Aaron Johnston, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdoch, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Selu, Lori Fuller Sosa, Chakell Wardleigh, Marissa Widdison

Talékita Pule Faka'áti: J. Scott Knudsen

Talékita Faka'átt: Tadd R. Peterson

Fokotu'utú: Jeanette Andrews, Fay P.

Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Joshua Dennis, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Loefgren, Scott M. Mooy, Emily Chieko Remington, Mark W. Robison, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otineita 'o e Intellectual Property:

Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha'i 'o e Makasini:

Jane Ann Peters

Fakatahataha'i: Ira Glen Adair, Julie Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gygi, Ginny J. Nilson, Marrissa M. Smith

Kimu'a pe Pák: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talékita Faipák: Steven T. Lewis

Talékita Tufakí: Nelson González

Kau Ngāue ki he Liahona 'i Tongá:

Tokoni 'Etítá: Patrick Tāufa

Tokoni 'Etítá: Heitonaga Similai

Ko e totongi ki hono fakakáto'a 'o e ngaahi Liahona he ta'u 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki a'i a e totongi mo e ngaahi faka'etekéeké: Senitā Tu'afak'anga Nāuna'i, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'onion'i 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke māu 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavaha mehi ei lunaitei Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lids.org pe fetu'utaki ki he senitā tu'afak'anga nāuna'u 'a Siasi pe taki fakauooti pe fakakoló.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalá mo e ngaahi faka'etekéeké he 'initanetí i he Liahona.lids.org 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea i he Tohi 'a Molomona 'oku 'uhinga ia ko e 'kāpasá pe me'a "Fakahinohino") 'oku pulusi'a e Makasini Fakahava'a Pule'angá 'i he lea faka'Alapénia, 'Aménia, Pisilama, Kempipoutia, Pulukália, Sepuano, Siaina,

Siaina (faka'afaingofua), Koloesia, Seki, Tenimá'ake, Holani, Pilitánia, 'Esitonía, Fisi, Finilani, Falanisé, Siamané, Kalisi, Hungali, 'Aisileni, 'Irónitesiá, 'Itali, Siapani, Kilipati, Koleá, Letivá, Lifueñá, Malakasi, Māselisi, Mongokoliá, Noaué, Pólani, Potukali, Lumeniá, Lüsia, Ha'amoá, Silovenia, Sipeini, Suísalan, Suéteni, Suahili, Takaloká, Tahiti, Tallení, Tongá, Tukuleiní, 'Etu mo e faka-Vietinemí, ('oku kehekehe p'a e t'u lahi hono pulusi, 'o fakatau mo e lea fakafonuá.)

© 2019 'e he Intellectual Properties, Inc. Ma'u 'a e ngaahi tototonu fakalao kotoa pe. Paaki 'i he lunaitei Siteiti 'o 'Ameliká.

Fakamatala Ma'u Mafai Pulusi: 'E lava 'e ha ni'lhi fakafotu'utuiti 'o hiki ha tatau 'o e Liahona'ki ha'anau faka'aonga'i fakataautaha 'oku 'ikai fakakomesiale (kau a'i he ngaahi uiu'i faka-Siasi), tuku kehe 'o ka toki fakahā atu, 'E malava ke fakata'e'aonga'i e tototonu ko 'en'i ha fāhinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha nāunauf fakatātā 'oku fakahā atu ai hano fakataputapu 'i he tafā'aki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana' e fakatātā. 'Oku tototonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fehu'i fakau'aki mo e ma'u mafai pulusi ki he Intellectual

Property Office, St., FL 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'imeili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: September 2019 Vol. 43 No. 9. LIAHONA (USPS 311-480) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by

The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price

is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid

at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice

required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below.

Subscription help line: 1-800-537-5971.

Credit card orders (Visa, MasterCard,

American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information:

Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 5071.5.2). NONPOSTAL AND

MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

KUMI KE LAHI ANGE

I he Gospel Library pea mo e liahonáChurchofJesusChrist.org, te ke lava 'o:

- Ma'u ai 'a e makasini lolotongá mo e ngaahi makasini kimuá.
- Ma'u ai e ngaahi me'a 'oku ma'u faka'ilekitulōniká peé.
- Fakatupulaki ho'o akó 'aki e ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká.
- Vahevahe e ngaahi talanoa mo e ngaahi vitiō manakoá.
- Download pe paaki e ngaahi talanoá.
- Fanongo ki he ngaahi talanoa 'okú ke manako aí.

FETU'UTAKI MAI KIATE KIMAUTOLU

Ímeili mai ho'o ngaahi fehu'i mo e fakamatalá ki he liahona@ChurchofJesusChrist.org

Fakahū mai ho'o ngaahi talanoa langaki 'o e tuí ki he liahona.ChurchofJesusChrist.org pe meili ki he: Liahona, floor 23

50 E. North Temple Street
Salt Lake City, UT 84150-0023, USA

FOUNGA HONO

TOKONI'I E FĀNAÚ KE NAU HOKO 'O LOTO VILITAKI ANGÉ

Na'e fekau'aki e tefito'i faka'uhinga 'o e fo'i lea ko e *loto vilitakí* mo e malava 'e ha me'a ke a'usia hono fōtungá pe tu'unga totónú 'i he hili hano piko'i, fao'i, pe koko'i. 'Oku tau faka'aonga'i lahi 'a e fo'i leá he 'ahó ni ke fakamatala'i 'aki 'etau malava ke fakaakeake mei he faingata'a. . . .

"I he taimi 'oku faka-tupulaki ai 'e he fānaú 'a e loto vilitakí, 'oku nau tui te nau lava 'o ue'i pea a'u 'o nau pule'i 'a e ngaahi ola 'i he'enau mo'u'i 'i he'enau ngāué, fakakaukaulotó, 'iló, pea mo e pōto'i ngāué. . . . 'Oku nau tokanga taha pē ki he me'a te nau *malava* 'o faí kae 'ikai ko e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke nau lava 'o pule'i" (Lyle J. Burrup, "Ko Hono Ohi Hake 'o e Fānaú Loto Vilitakí," *Liahona*, Mā'asi 2013, 11).

Ki ha ngaahi fakamatala lahi ange 'i he kave-ingá ni, vakai, "Loto Vilitakí—Téunga Tāu Fakalaumālie ma'a e Tō'u Tupu 'o e 'Aho Nī" fai 'e 'Eletā Lynn G. Robbins 'i he peesi 12 'o e Liahona ko 'eni.

Fakapale'i **ma'u pē** e ngaahi ngāue mo e 'ulu-ngaanga lelei 'okú ke fie fakamālohiá.

Talaange ki he **fānaú** 'oku nau **mahu'inga** koe'uhí he ko e ngaahi foha pe ngaahi 'ofefine kinautolu 'o e 'Otuá.

Fakamatala'i 'a e lavame'a ko ha ola ia 'o e ngāue mālohi mo e feilaulaú.

Fakamatala'i 'a e ta'e-lava'i ko ha me'a fakataimi pē pea mo ha faingamālie ke ako ai.

Fakamālō'ia e ngāue 'a e tamasi'i/ta'ahiné.

Alea'i 'a e ngaahi tu'utu'uní mo foko-tu'u ha ngaahi nunu'a 'oku 'uhinga leleí, fekau'aki mo e tō'ongá, mo fakatou faka-'apa'apa'i 'a e mātu'a mo e fānaú.

Tepi Koli

Lenisita, 'Ailani

Na'e fakamālohi'i fakasekisuale 'a Tepi 'i he 1989, 'i hono ta'u 19. 'I he fakapapau'i 'e Tepi he 'ikai uesia 'ene mo'uí he me'a na'e hokó, kuó ne (hā 'i he taá mo 'ene tama sefiné) falala ki he'ene tuí 'i he'ene ngāue fie tokoni 'i hono tokoni'i e ni'ihi kehe ne fakamālohi'i fakasekisualé pea mo kau 'i he ngaahi 'ekitivití ke poupou ki he laó ke tokoni ke malu'i e ni'ihi kehē mei he kau fakamālohi fakasekisualé.

LESLÍ NILISONI, TOKOTAHĀ FAITĀA

'Oku fu'u faingata'a ke feinga ke fakamatala'i pe 'oku fefé e a'usia 'o e fakamamahi fakasekisualé ki ha taha kuo te'eki ke ne foua e faingata'a ko iá. Te ke manatua ma'u pē e ngaahi a'usia pehení—he 'ikai teitei mole ia. 'E 'i ai ha ngaahi 'aho 'e fakalanga manatu ai ha me'a pea te ke ongo'i 'oku mole meiate koe ho mālohi, loto-falalá, mo ho'o malú.

'I he ngaahi taimi ko iá, ko e me'a pē 'oku ou lava 'o fai ko 'eku tū'ulutui pea fakatau-folofola ki he'eku Tamai Hēvaní. 'Oku ou 'ilo'i ta'etoe veiveiu'a 'okú Ne ongo'i mo tali mai 'eku ngaahi lotú. 'Oku 'i ai hoku tukufakaholo fakalangi, pea 'okú ne 'omi 'a e mālohi ke u kei hokohoko atu ai 'i he taimi 'oku faingata'a ai e mo'uí.

'Oku ou 'ilo'i foki 'oku 'ofa hoku Fakamō'u'i 'i ate au mo 'omi ha 'amanaki lelei mo ha taumu'a. 'Oku ou faka'ofo'ofa'ia 'i he me'a kuo lea 'aki 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "He 'ikai malava ke ta'ea'u atu kiate koe e maama ta'engata ko ia 'o e Fakalelei 'a Kalaisi" ("Ko e Kau Ngāue 'i he Ngoue Vainé," *Liahona*, Mē 2012, 33). 'E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he Fakamo'uí neongo pe ko e fē feitu'u 'oku tau 'i aí mo e me'a 'oku tau fouá. 'Oku ou hanga kiate la ki ha sīpinga 'o e me'a ke fai 'i he ngaahi taimi faingata'a.

'ILO LAHI ANGE

Vakai lahi ange kau ki he fononga 'a Tepi 'i he tuí, kau ai ha 'u tā lahi ange, 'i he Gospel Library pe 'i he tatau 'o e fakamatálá ni he 'initanetí 'i he ChurchofJesusChrist.org/go/9196.

Ko e fakamo'oni 'a 'Eletā Niila L. 'Enitaseni ki he mālohi faifakamo'uí 'a e Fakamo'uí 'i he ChurchofJesusChrist.org/go/9197.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí

Founga 'e Lava (pea 'E)

Tokoni Ai e Laumālié Ke Ke Ngāue Fakaetauhí

'Oku kau 'i he fatongia ngāue fakaetauhí 'a e lakanga fakataula-eiki, 'a ia kuo tuku ki he hou'eiki tangatá mo e fafiné fakatou'osí, 'a e totonu ko ia ke ma'u fakahaaá.

• **E** lava ke ngali faingata'a he taimi 'e ni'ihi 'a e ui ko ia ke ngāue fakaetauhí mo ngāue tokoni pea 'ofa 'o hangē ko ia na'e fai 'e he Fakamo'uí—tautaufito 'i he taimi 'e fie ma'u ai ke tau alanimā atu kiate kinautolu 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i leleí. 'I he ngaahi founga 'e lau miliona ke ngāue fakaetauhí aí, 'oku tau fifili ki he founga te tau lava ai 'o 'ilo'i ai e ngaahi founga lelei taha ke tokoni'i 'aki kinautolu kuo vahe mai kiate kitautolú.

'Oku 'ikai fie ma'u ia ke fuoloa 'etau fifilí koe'uhí 'e lava ke tataki 'e he Laumālié Mā'oni'oní 'etau ngaahi feinga fakamātoatō.

Na'e pehē 'e Sisitā Poni H. Kōtoni, ko e Palesiteni Lahi 'o e Kau Fine-muí, "E 'oatu 'e ho'omou ngāue fakaetauhí toputapú 'a e totonu fakalangi ki he tataki fakalaumālié. Te mou lava 'o fekumi ki he tataki fakalaumālie ko iá 'i he loto falala."¹

'I he'etau feinga ke ngāue tokoni 'o hangē ko ia na'e fai 'e he Fakamo'uí, 'e lava ke tataki kitautolu 'e he Laumālié tatau ko ia na'a ne tataki Iá. 'Oku tautaufito e mo'oni 'a e me'a ni 'i he taimi 'oku fakahoko ai e ngaahi ngāue, hangē ko e ngāue fakaetauhí, 'o fakahoko 'i he malumalu 'o e mafai 'o e ngaahi ki lakanga fakataula'eiki 'o e pīsopé. Ko ha ngaahi fokotu'u 'eni 'e ono ki he ngāue fakaetauhí 'aki e Laumālié.

1

Te u Lava Fēfē 'o Ma'u e Laumālié 'i He'eku Ngāue Fakaetauhī?

Kolea ha Fakahinohino. 'Oku finangalo e Tamai Hēvaní ke tau fetu'utaki mo Ia 'o fakafou 'i he lotú ke tau 'unu'unu ofi ange kiate Iá, ka 'okú ne fakapapau'i foki te tau ma'u e "ngaahi tāpuaki [kuo] 'osi finangalo e 'Otuá ke foaki mai ka 'oku makatu'unga ia 'i he'etau kolea kinautolú."² Na'e pehē 'e Sisitā Kōtoni, "Ko e taimi 'oku tau lotu mo feinga ai ke mahino [kiate kitautolu] honau lotó, 'oku ou fakamo'oni 'e tataki kitautolu 'e he Tamai Hēvaní pea 'e [fe'ao] Hono Laumālié mo kitautolu."³

2

'Oua 'e Tatali ki ha Ue'i. 'Ai ke ke longomo'ui. 'Ai ke ke "femo'uekina . . . 'i he holi lahi" (Tokāte-line mo e Ngaahi Fuakava 58:27), pea te ke 'ilo ai 'e lava ke tataki mo fakalahi ho'o ngaahi feingá. Na'e pehē 'e Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, "'I he hokohoko atu 'etau tokoní mo e ngāué ko ha founiga mahu'inga ia ke fakafe'unga'i ai kitautolu ke ma'u ha fakahā. 'Oku ou fakatokanga'i 'i he'eku ako e folofolá ko e taimi lahi taha 'oku ma'u ai 'e he fānau 'a e 'Otuá ha fakahaá, 'a e taimi ko ia 'oku nau fai ai ha ngāué, kae 'ikai ko e taimi 'oku nau nofo noa'ia ai 'i honau nofo'angá 'o tatali ki he 'Eikí ke Ne toki talaatu e fuofua me'a ke fai."⁴

FAKAAFE KE NGĀUE

'I ho'o fakahoko ho'o ngāue fakaetauhī faka'ahó, fekumi 'i he fa'a lotu pea ngāue'i e ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Manatu'i e tāpuekina koe 'e he Tamai Hēvaní pea mo kinautolu 'okú ke ngāue fakaetauhī ki aí!

VAHEVAHE HO'O NGAAHI A'USIÁ

'Omi ho'o ngaahi a'usíá 'i ho'o ngāue fakaetauhī ki he ní'ihi kehé pe 'i he'enau ngāue fakaetauhī atu kiate koé. Vakai ki he liahona.Churchof JesusChrist.org pea lomi'i 'i he "Submit an Article or Feedback."

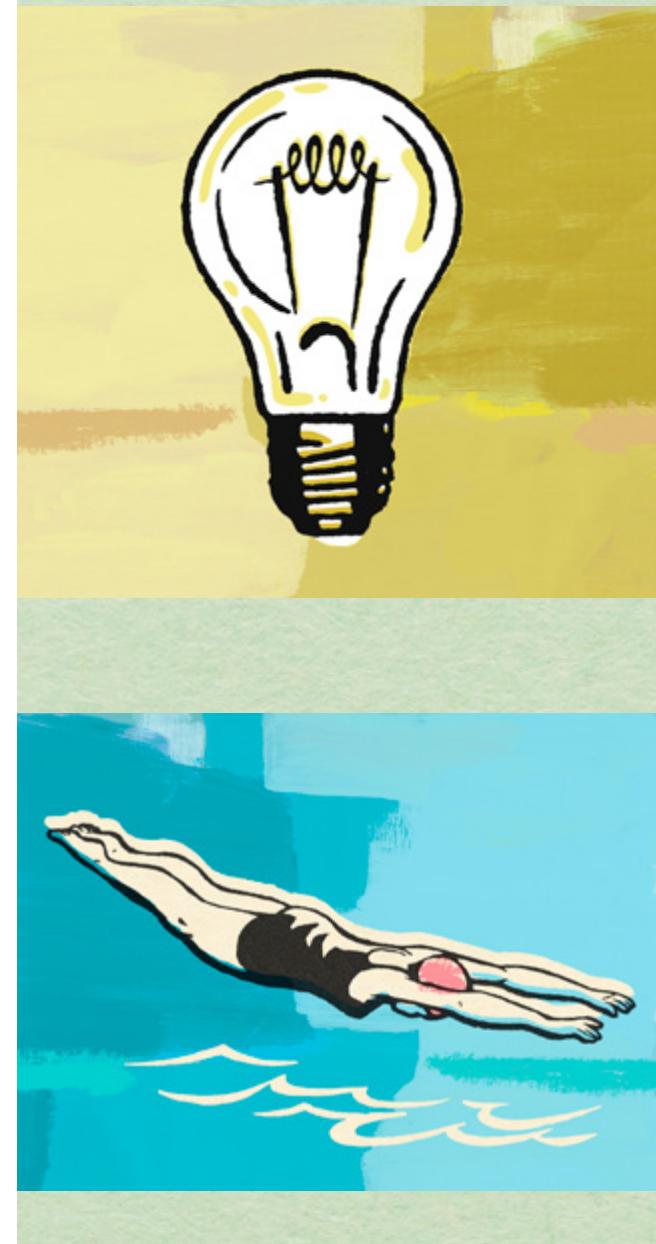
Te u 'Ilo'i Fēfē e Ngaahi Ue'i ke Ngāue Fakaetauhí?

3

Muimui ki he Fale'i 'a Molomoná. 'Oku 'ikai fie ma'u ke mole hotau taimí he fifili ki ha fo'i fakakaukau, pe ko ha ue'i nai ia pe 'ikai. 'Oku 'ikai fie ma'u ia 'i he'etau ma'u e faka'ilonga faingofua 'a Molomona ki hono 'ilo'i: Kapau 'okú ke ma'u ha fakakaukau 'okú ne ue'i koe ke ke fai lelei pea ke tui pe tokoni'i e ni'ihi kehé ke nau tui kia Kalaisi, te ke lava 'o 'ilo'i 'oku ha'u ia mei he 'Otuá (vakai, Molonai 7:16).

4

'Oua Te ke Hoha'a ki Ai. Na'e pehē 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Hopo ki loto 'o ngāue leva. Hanga atu kiate kinautolu 'oku faingata'a'iá. 'Oua 'e mo'utu'ua 'o fakakaukau pe 'oku totonu ke ke 'ai pehe'i pe 'e sai ange ē. Kapau te tau muimui 'i he ngaahi tefito'i mo'oni kuo 'osi ako'i, ngāue fakatatau mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí, mo kolea e Laumālie Mā'oni'oní ke ne tataki kitautolu, he 'ikai ke tau hinga."⁵

KO E SÍPINGA 'A E FAKAMO'UÍ

Na'e mateuteu 'a e Fakamo'uí ki He'ene ngāue fakafaifekaú. Na'e "fakanofo 'e he 'Otuá 'a Sisū 'o Nāsaletí'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oní," pea 'alu leva 'a Kalaisi "o fai lelei" (Ngāue 10:38). Na'á Ne "fonu 'i he Laumālie Mā'oni'oní" pea na'e fa'a "tataki . . . 'e he Laumālie" (Luke 4:1). Ko e mo'oni na'e hā'ele holo 'a Kalaisi 'o fai ha ngaahi ngāue lelei kimu'a pea toki pani 'aki e Laumālie Mā'oni'oní, ka ko hono ma'u e Laumālie Mā'oni'oní pea mo e totonu ki he ue'i fakalaumālié, na'e hoko ia ko ha konga mahu'inga 'o 'Ene ngāue fakafaifekaú—hangē pē ko 'ene hoko ko ha konga mahu'inga kiate kitautolú.

5

Ko e hā 'a e Founga Lelei Taha ke Muimui ai ki ha Ue'í?

'I he taimi pē ko iá. 'Oku hoko 'a Sisitā Petinā (uaifi 'o 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá) ko ha sipinga ma'ongo'onga 'o e muimui ki he ngaahi ue'í. Na'e vahevahe 'e 'Eletā Petinā, 'i he hili 'ene lotua e ngaahi "fofonga fakalaumālié ke nau vakai kiate kinautolu 'oku 'i ai ha'anau fiema'ú," 'okú ne vakavakai holo 'i he ha'ofangá pea te ne fa'a "ongo'i ha ue'i fakalaumālie ke 'a'ahi pe fetu'utaki telefoni ki ha tokotaha pau. Pea 'i he taimi 'oku ma'u ai 'e Sisitā Petinā ha fakakaukau peheé, 'okú ne tali he taimi pē ko iá pea talangofua. 'I he taimi lahi ko e 'ēmeni' pē e lotu tukú, te ne talanoa mo ha taha ta'u hongofulu tupu pe fā'ofua mo ha fefine pe, 'i he'ene foki ki 'apí, 'okú ne telefoni . . . he taimi pē ko iá.'⁶

6

Loto-to'a. 'E lava 'e he manavasi'i ke fakasitu'aí mo e ongo'i faka-mā'iá, ta'efé'ungá, pe hoko ko ha fakamafasiá 'o ta'ofi kitautolu mei he'etau muimui ki ha ue'i ke ngāue fakaetauhī. Na'e pehē 'e 'Eletā Keliti W. Kongo 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "'I ha ngaahi taimi mo e founga kehekehe, 'oku tau ongo'i kotoa 'oku tau ta'efé'unga, ta'épau'ia, mo ta'etaa nai. Ka 'i he'etau ngaahi ngāue faivelenga ke 'ofa ki he 'Otuá mo ngāue fakaetauhī ki hotau kaungā'apí, te tau lava ai 'o ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá mo e ue'i fakalaumālie 'oku fie ma'u ki he'enau mo'úi mo 'atautolú 'i ha ngaahi founga fo'ou mo mā'oni'oni ange."⁷

Na'e vahevahe 'e ha tangata 'e taha 'a 'ene momou ke tokoni ki ha husepāniti 'o ha fefine na'e feinga taonakita. Ka ne faifai, peá ne fakaafé'i 'a e husepāniti ke na ma'u me'atokoni ho'atā. Na'a ne vahevahe 'o pehē, "Ka 'i he taimi na'a ku pehē ange ai, 'Na'e feinga taonakita ho uaifi. Pau pē na'e fakamamahi kiate koe. Te ke fie talanoa fekau'aki mo ia?" na'a ne tangi halotulotu. "Na'e pelepelengesi mo vāofi 'ema talanoá pea fakatupulaki ai ha vāofi mo ha falala 'i ha ngaahi miniti si'i pē."⁸ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Bonnie H. Cordon, "Ko e Hoko ko ha Tauhisipi," *Liahona*, Nōvema 2018, 76.
2. Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Lotu,"
3. Bonnie H. Cordon, "Ko e Hoko ko ha Tauhisipi," 76.
4. Dallin H. Oaks, "'I he Taimi Pē 'A'ana, 'i he Founga pē 'A'ana," *Liahona*, 'Aokosi 2013, 24.
5. Jeffrey R. Holland, "Ko e Ngāue 'o e Fakalelefí," *Liahona*, Nōvema 2018, 77.
6. David A. Bednar, "Quick to Observe," *Liahona*, Dec. 2006, 17.
7. Gerrit W. Gong, "Ko 'Etau Tafu'anga Afi 'o e Tuí," *Liahona*, Nōvema 2018, 42.
8. Bonnie H. Cordon, "Ko e Hoko ko ha Tauhisipi," 76.

'ILO LAHI ANGE

Ko e ako'i 'e he palōfitá e founga ke ma'u ai e fakahā fakatāutahá: vakai, "Fakahā ma'a e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'uí," fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson (*Liahona*, Mē 2018).

Fai 'e 'Eletā
Lynn G. Robbins
'O e Kau
Fitungofulú

Loto Vilitakí

TEUNGA TAU FAKALAU MĀLIE
MA'Á E TO'U TUPU 'O E 'AHO NÍ

'Oku malava ke tupulaki 'a 'etau fānaú 'i he'enu
fehangahangai mo e ngaahi faingata'a 'o e 'aho ní.
Ko hotau fatongia ia ko e mātu'á, ke tau tokoni ke
teuteu'i kinautolu ke fetaulaki mo e ngaahi
faingata'a 'o 'ikai ha manavahē.

Oku pehē 'e he talanoá, lolotonga hono pule'i fakakolonia 'e Pilitānia 'a Initiá, ne fu'u tōtu'a e lahi 'o e ngata huhu kona ko ia ko e kopulā (cobras) na'e nofo 'i loto pea 'i he takatakai 'o Telihí. Ke tokoni ke fakalelei'i e palopalemá, na'e kamata totongi 'e he kau ma'u mafai fakalotofonuá ha me'a ofa ki ha fanga kopulaá kuo tamate'i. Na'e ola kovi e fakalelei ni 'i he kamata e kau pisinisi fakalotofonuá ke fakaili e fanga ngatá ni ke ma'u ha pa'anga. 'I he tuku 'a e totongi pa'angá ni, na'e tukuange 'e he kau fakaili e fanga ngatá ni ke nau 'alu, 'o toe fakalahi e palopalemá.

'Oku ui 'a e nunu'a ta'e amanekina 'o e fa'ahinga tō'onga ko 'ení ko e "nunu'a 'o e ngata huhu koná", 'a ia 'okú ne fakatupu 'i he taimi 'e ni'ihi ha fakatāmaki 'oku lahi ange 'i he ngaahi lelei na'e 'amanaki atu ki aí.¹

Ko e Nunu'a 'o e Ngata Huhu Koná 'i he To'u Tangata Kei Tupu Haké

Lolotonga 'eku 'a'ahi ki he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongi-'Aitahoó 'i he fa'ahita'u fakatō-lau 'o e 2017, na'e talamai kiate au 'e Henry J. Eyring, ko e Palesiteni fo'ou 'o e 'apiakó, 'a 'ene hoha'a 'aupito ki he tu'unga mā'olunga 'o e tokolahí 'o kinautolu 'oku nau nofo mei he akó 'i he'enu ta'u 'uluaki 'i he 'univēsiti. 'Oku mavahe 'a e fānau akó mei he 'univēsiti 'i ha ngaahi 'uhinga kehekehe pē, ka ko e masiva 'i he loto vilitakí ko e taha ia 'o e 'uhinga lahi 'oku foua ai 'e he ngaahi 'univēsiti 'i he 'Iunaiteti Siteítí 'a e faingata'a tatau.²

Ko e loto vilitakí "ko ha malava ia ke fakaakeake pe liliu ngofua ki he tu'utāmakí pe ko e liliu."³ 'I hono 'ilo'i ko ia 'e he Kau Tau Malu'i Fonua 'Ameliká 'a e vaivai 'o e loto vilitakí 'i he kau hū fo'ou, ne nau kamata foaki leva ha Polokalamā Ako Fakataukei ki he Loto Vilitakí ke malu'i 'aki 'a e kau sōtiá mei he loto mafasiá, lahi 'o e ngāué, mo e ngaahi faingata'a 'o e ngāue fakakautaú.⁴

'Oku tau fehangahangai mo e hoha'a tatau 'i he Siasí 'i he mā'olunga ko ia 'o e pēseti 'o e kau faifekau taimi kakato kuo nau foki vave ki 'api mei he'enu ngāue fakafaifekaú 'o laka ange 'i ha toe to'u tangata ange kimu'a. 'Oku fehangahangai ha kau faifekau 'e ni'ihi mo e ngaahi faingata'a fakamo'ui lelei lahi 'a ia kuo pau ai ke tukuange vave kinautolu kimu'a, ka ko e ni'ihi ia mahalo pē ne te'eki ai ke fakatupu ha mālohi fe'unga ia 'o e loto vilitakí.

‘E lava ke tokoni‘i mo fakamā-lohia ‘a e loto vilitaki ‘a e to‘u tupú ‘i he taimi ‘oku tau ma‘u ai ‘a e mahino pea mo faka‘ao-naga‘i ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni mālohi ko ia ‘a e ongoongolelei.

Ne fakatokanga‘i ‘e Lyle J. Burrup, ko ha tokotaha fai fale‘i ki he mo‘ui lelei faka‘atamai ‘i he Potungāue Ngāue Fakafaifekau ‘o e Siasí, ko e tupu‘anga angamaheni ‘o e palopalema fakaelotó ‘oku fehangahangai mo e kau faifekaú ko e vaivai ‘o e loto vilitakí. Na‘á ne pehē, “I ha ngaahi me‘a lahi, kuo te‘eki pē ke ‘ilo‘i ia ‘e he faifekaú ‘a e founa ke tali lelei ai e ngaahi faingata‘á.”⁵

‘Oku ‘ikai ke fakatupu ‘e he ngaahi ‘univēsití, ngāue fakakau taú, mo e mala‘e ngāue fakafaifekaú ‘a e palopalemá; ka ‘oku nau fakahaa‘i ia. Ko e si‘i ange ko ia ‘a e loto vilitakí ‘i he lotolotonga ‘o e to‘u tupú ‘i he ngaahi ‘ahó ní, ‘oku malava pē ke hoko ai ha nunu‘a ta‘e‘amanekina—ko ha nunu‘a fakaeonopoone ‘o e ngata huhu koná—tupu mei he ngaahi me‘a hangē ko e:

- Lahi ‘a e taimi tangutu noa ‘i he seá mo e ngaahi naunau faka‘ilekitulōniká ta‘efai ha me‘á, pea ‘ikai ke lahi ha ngaungaue mo ha ‘ekitiviti fakatu‘asino ‘o hangē ko e ngaahi to‘u tangata kimu‘á.⁶
- Fu‘u lahi hono faka‘asi ki ha māmani fakanalingali mo ta‘emo‘oni, ‘o tupu ai hono fakasi‘ia ‘ete vakai kiate kitá, loto hoha‘á, loto-mafasiá, mo si‘i ange hoto ngeia fakaekitá.⁷
- ‘Ikai fa‘a tatali ‘i ha māmani ‘o e fakahōhō-loto mo ha ngaahi tali ‘i he taimi pē ko ía ‘o hangē ko e vave ‘o e Google. (‘I he taimi tatau, ko e konga lahi ‘o e loto vilitakí ‘oku tupu ia mei he taukei ‘i he fa‘a kātakí.)
- Malu mei he ngaahi tahi hoú. “‘Oku ‘ikai ke hanga ‘e he ngaahi potutahi nongá ‘o teuteu‘i mai ha kau pōto‘i faifolau.”⁸
- Ko ha māmani mo e ngaahi fili ta‘e fakanngatangatá ‘okú ne tohoaki‘i, fe‘auhi ki he ngaahi le‘o kehekehe ‘oku fakapuputu‘ú,

pea mo ha mo‘ui fakafiemālie ‘okú ne fakaongonoa ‘a e to‘u tupú mo e kakai lalahí mei he ngaahi ue‘i ‘a e Laumālié.

- Lahi ange ‘a e taimi hono ngāue‘aki ‘o e ngaahi me‘a faka‘ilekitulō-niká kae si‘i ha taimi fe‘unga ke feohi femātaaki, ‘o iku ai ‘a e ‘ikai fakalakalaka ‘a e feohi lelei mo e ni‘ihī kehē.

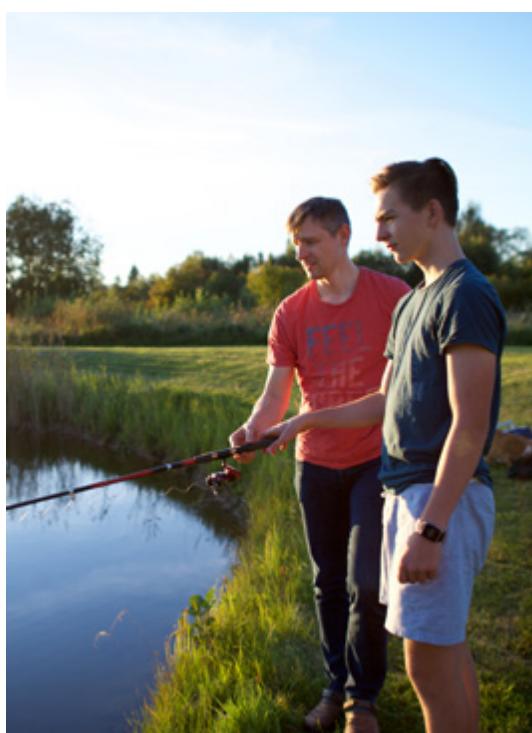
Lahi ha ngaahi tohi kuo fa‘u ke feau ‘a e faingata‘a fihī mo iku‘ingata‘a ko ení, ‘o kau ai ‘a e taha ko ‘ení mo ha hingoa fakamānako *iGen: Why Today’s Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy—and Completely Unprepared for Adulthood.* (iGen: Ko hono ‘uhinga ‘oku tupu hake ai ‘a e fānau ‘o e kuonga ko ení ‘oku fakavave‘i mo fakafaingofua‘i ai ‘a e fetu‘utaki mo ha kakai tokolahi ‘e he tekinolosiá ‘o fakasi‘isi‘i ‘a e loto ke mata talí, lahi ‘a e anga-faingofuá, si‘isi‘i ‘a e fiefiá pea ‘ikai ‘aupito ke nau mateuteu ki he tu‘unga matu‘otu‘á.)

‘Oku liliu ma‘u pē ‘a e māmaní. Kuo tuku fakatatali ‘e he ‘Eikí ki he ‘ahó ni ha ngaahi laumālie te nau lava ke tupulaki ‘i he fehangahangai mo e ngaahi faingata‘á. Ko hotau fatongia ia ko e ngaahi mātu‘a ohi fānau ke tau tokoni ‘i hono teuteu‘i kinautolu ke nau fetaulaki mo e ngaahi faingata‘a ko ía ‘o ‘ikai manavahē, ‘aki hono tanumaki mo pou-pou‘i ‘enau loto vilitakí, tuí, mo e lototo‘á.

Te tau lava ‘o tokoni‘i ‘a e to‘u tupú ‘aki ha ngaahi tefito‘i mo‘oni mālohi ‘o e ongoongolelei, ke fakamālohia ‘enau loto vilitakí, fakaivia ai kinautou ke nau hoko ‘o hangē ko e Fakamo‘uí ‘o “tupulaki ‘a e poto [faka‘atamai] mo e lahi [fakaesino mo e ‘atamai], pea na‘e ‘ofeina ia ‘e he ‘Otuá [fakalaumālie] mo e tangatá [fakasōsiale mo fakaeloto]” (Luke 2:52). ‘Oku ou fie ma‘u ke aleia‘i ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni ko ‘ení ‘e fā ‘o e ongoongolelei: (1) mo‘ui fakafalala pē kiate kitá, (2) ko e fehangahangai ‘i he me‘a kotoa pē, (3) ko e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, mo e (4) tau‘atāina ke filí.

1. Ohi ha Fānau ‘oku nau Mo‘ui Fakafalala pē Kiate Kinautolu: Sanitā Kolosi vs. Sikulusi

‘I he ngaahi feinga ke tokoni‘i ‘a e faingatā‘iá, ‘oku tau feinga ke ‘ilo‘i ‘a e potupotutatau tototonu ‘i he vaha‘a ‘o e tefito‘i mo‘oni fetokoni‘aki ‘e ua:

Ko e ‘ofa faka-Kalaisí (foaki ha ika ma‘a ha taha) mo e mo‘ui fakafalala pē kiate kitá (ako‘i ha taha he foungapoto ‘o e taumāta‘ú) ‘oku kau ki he anga ‘o e tauhi fānau.

ko e ‘ofa faka-Kalaisí mo e poupou‘i ‘a e mo‘ui fakafalala pē kiate kitá. Ko e ‘ofa faka-Kalaisí ‘ikai ha poupou‘i ‘o e mo‘ui fakafalala pē kiate kitá, ‘oku hangē ia ko Sanitā Kolosí. Ko hono poupou‘i ‘o e mo‘ui fakafalala pē kiate kitá ‘ikai ha anga‘ofá, ‘oku hangē ia ko Sikulusí.⁹ Ko ‘ene tōtū‘a ange ha taha ‘iate kinauá ‘oku ‘ikai ke palanisi ia.

Ko e ‘ofa faka-Kalaisí (foaki ha ika ma‘a ha taha) mo e mo‘ui fakafalala pē kiate kitá (ako‘i ha taha he foungapoto ‘o e taumāta‘ú) ‘oku toe ngāue‘aki pē ‘i he tauhi fānaú. Te tau lava ke fai ‘a e fili kotoa pē ma‘a ‘etau fānaú, ka ‘oku fakapotopoto ange ke ako‘i kiate kinautolu ‘a e founga ‘o hono fai ha fili, pea mo tokoni‘i kinautolu ke nau hoko ‘o mo‘ui fakafalala pē kiate kinautolu faka‘atamaí, fakalaumālie, fakasosiale pea fakaelotó foki.

‘Oku ‘i ai ha sipinga fakalaumālie ‘oku ma‘u ‘i he faiva mālie ko ia ko e *The Miracle Worker*, (Ko e Tokotaha Ngāue Maná) ko ha ngāue fakafo mei he piokālafi ‘o Hēleni Kelá, na‘e puke ‘i he‘ene kei valevalé ‘o tupu mei ai ‘ene tuli mo e kui.¹⁰ I he‘ena founga hangē ko Sanita Kolosí ‘i hono ohi hake hona ‘öfefiné, na‘e lahi hono pule‘i fakaoao mo malu‘i ‘e he ongomātu‘a ‘a Hēlení mo e vēkeveke ke fai ha me‘a pē ma‘aná, pea iku ai hono ta‘ofi ‘a e tupulaki faka‘atamai, fakalaumālie, fakasosiale mo e fakaeloto ‘a Hēlení.

I he taimi tatau, na‘e fakatokanga‘i ‘e he faiako fakataautaha ‘a Hēlení ko Ane Sulivení ‘a e lahi ‘o e mo‘ui fiemālie ‘a Hēlení pea na‘e kamata leva hono tokoni‘i ‘o Hēlení ke ne fehangahangai mo ‘ene ngaahi palopalemá pea ke hoko foki ‘o mo‘ui fakafalala lahi ange kiate ia pē. ‘I hono faka‘o-singá, na‘e tokoni‘i ‘e Ane Suliveni kae ‘ikai ko e ongomātu‘a ‘o Hēlení ‘a Hēlení ke mo‘ui fakatatau mo e tu‘unga na‘e malava ke a‘u ki ái.

Koe‘uhí ko ‘etau ‘ofa ‘i he‘etau fānaú, ‘oku tau fie ma‘u ke tau mamata ‘oku nau lavame‘a. ‘E fa‘a fakatauele‘i kitautolu ke tau to‘o ‘a e ngaahi faingata‘a kotoa pē mei honau halá. Pē fakasi‘isi‘i ‘a ‘enau loto mamahí mo ‘enau tōnouunoú, ‘e ngali ‘ahi‘ahi‘i kitautolu ke fai ‘a e ngaahi ngāue faingata‘a ma‘anautolu, ‘o hangē ko ia na‘e fakahoko ‘e he ongomātu‘a ‘a Hēlení. ‘I he‘etau fai iá, neongo ‘oku tau fakafaingata‘a‘ia‘i ta‘e ‘ilo ‘etau fānaú mei he‘enau fakatupulaki ‘enau loto vilitakí, ka ‘oku fie ma‘u ke nau hoko ko ha kau ākonga loto-to‘a mo tau‘atáina ‘a Kalaisi.

Kae‘oua mu‘a ‘e tōtū‘a ‘etau malu‘i kinautolú mo talitali ‘enau fāsi‘á, ‘oku totonu ke tau fakakaukau ki he founga ‘o e Fakamo‘u. ‘Okú Ne fakamālohia kitautolu ke tau lava ‘o “fua faingofua [‘etau] ngaahi kavengá” Mōsaia 24:15) pea ‘ikai ke fa‘a fakahaofi vave kitautolu ‘o hangē ko ‘etau fie ma‘ú (vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:1–3).

2. Fehangahangaí: Ko e Tāpuaki ‘o e Ngaahi Me‘a Faingata‘á

Ko e taha ‘o e ngaahi founga na‘e ohi hake ‘aki kitautolu ‘e he‘etau Tamai Hēvaní, ko ‘etau mātu‘a haohaoá ke tau loto vilitaki mo teuteu‘i kitautolu ki he‘etau fiefia ‘i he kaha‘ú, ko hono ‘omi kitautolu ki ha māmaní ‘e lava ke ‘ahi‘ahi‘i mo sivi‘i ai ‘etau mālohi ke loto vilitakí, ‘o hangē ko ‘ene hā ‘i he ngaahi folofola ko‘ení:

- ‘E “sivi‘i [‘akitautolu] ‘o hangē ko ‘Épalahamé” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:4).

‘Oku lahi tahifo mo tokakovi ‘a e halá, pea te tau humu kotoa mo foua ‘a e faingata‘á.

- ‘E “foaki [kiate kitautolu ‘e he ‘ahi‘ahí] ‘a e poto, pea ‘e hoko ia ‘o ‘aonga kiate [kitautolu]” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7).
- “‘Oku ‘i ai ‘a e fehangahangai ‘i he me‘a kotoa pē” (2 Nīfaf 2:11), ko ia ai ‘oku hanga ‘e he Tamai Hēvaní ‘o faka‘atā kitautolu ke tau “ilo‘i ai ‘a e me‘a mahí, koe‘uhí ke [tau] ‘ilo‘i hono fakamahu‘inga‘i ‘a e lelefí” (Mōsese 6:55).
- ‘Oku ‘ikai ke tau “ma‘u ha fakamo‘oni kae ‘oua kuo hili hono ‘ahi‘ahi‘i [‘etau] tuí” (Eta 12:6).

He ‘ikai lava ke tau ako ke fakatupulaki ‘a e ngaahi ‘ulungaanga faka-Kalaisí ‘o e tuí, fa‘a kātakí, faivelengá, mo e loto vilitakí, pea mo e ngaahi ‘ulungaanga kehé, ta‘e kau ai ‘a e fehangahangaí pē ko e ‘afi ‘o e mamaíhi” (Īsaia 48:10). Ko ia ai ‘oku faka‘atā kitautolu ‘e he‘etau Tamai ‘i Hēvaní, ke tau fehangahangai mo e ngaahi faingata‘á mo fai ha ngaahi me‘a ‘oku mamaíhi. ‘E anga fēfē nai ha‘atau hoko ‘o hangē ko ‘etau Fa‘ifa‘itaki‘anga Mā‘ongo‘ongá ‘o kapau ‘e ‘ikai ke tau fehangahangai mo e ngaahi ‘ahi‘ahi tatau ne ngaohi ai Ia ‘o hoko ko Iá?

Na‘á ku fa‘a talaange ki he kau faifekaú, “I he mala‘e ‘o e ngāue fakafaifekaú te ke lesisita ai ki ha ngaahi lēsoni mā‘olunga: Faivelenga 501 pea mo e Fa‘a Kātaki 505, mo ha ngaahi kalasi kehe foki. Ko e silapa aka levolo mā‘olunga ange pē ko ‘ení te ke ako ai ke hoko ko ha kau faifekau mā‘ongo‘ongá pea hoko ko ha husepāniti mo e uaifi, tamai mo e fa‘ē tu‘ukimú‘a. Kapau te ke ma‘u ha ‘aho faingata‘a, fakafiefia‘i ho faingata‘a‘iá ‘o hangē ko ia ne fai ‘e he ‘Aposetolo ko Pita mo Sioné, ‘i he hili hono puke pōpula mo

Ko e me‘afoaki ma‘ongo‘onga
taha ‘e lava ke ma‘u ‘e ha mātu‘a
ma‘a ‘ene tamá, ko hono ako‘i
‘ene tamá ke ne fakatokanga‘i
‘a e ngaahi ue‘i ‘o e Laumālie
Mā‘oni‘oní.

tā kinauá, na‘á na [fiefia] kuo nau ‘aonga ke kātaki‘i ‘a e fakamā koc‘uhí ko hono huafá” (vakai Ngāue 5:18, 40–41; vakai foki 1 Pita 4:13; Kolose 2:8).

‘Oku fakatupulaki kitautolu ‘e he ngaahi faingata‘á, ngaahi fefā‘uhí, pea mo ngāue ‘o lahi ange ‘i he me‘a na‘á ke pehē te ke lava‘i, ke fakatupulaki ‘a ‘etau loto vilitakí—‘a e malava ko ia ke toe tu‘u hake ‘o hoko atu neongo ‘a e vaivai, pea hokohoko atu ‘i he hala hangatonu mo fasi‘i. ‘Oku lahi tahifo mo tokakovi ‘a e halá, pea te tau humu kotoa mo foua ‘a e faingata‘á. ‘Oku ngaahi ‘e he me‘afoaki ta‘efakangatangata ko ia ‘o e ngaahi faingamālie mei he ‘Eikí, ke tau laka atu kimu‘a ‘i he loto vilitaki.¹¹

3. Ko e Laumālie Mā‘oni‘oní mo e Ngaahi Fili Fakalaumālie

‘Oku fie ma‘u ke tupulaki ‘a e fānaú ‘i he‘enau founiga fakahoko ‘enau filí kae ‘ikai ko hono ma‘u pē ha ngaahi tali faingofua. ‘Oku lava ke tau ‘oatu ha fakahinohino ka ‘oku totonu ke tau tuku ke nau fakakaukau ‘iate kinautolu pē, pea ke nau kamata ke fai ha fanga ki‘i fili iiki ‘aupito.

Koe‘uhí ko e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ko e me‘a‘ofa ma‘ongo‘onga taha ia ‘e lava ke ma‘u ‘e he tangata fakamatelíé,¹² ko e me‘a mahu‘inga mo fakaivia taha ‘e lava ‘e ha mātu‘a ‘o ako‘i ki he‘ene tamá, ko e ako ke ‘ilo‘i ‘a e ngaahi fanafana ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní. Ko e me‘a mahu‘inga taha te tau lava ‘o fai ke tau ohi hake ai ha fānau ‘oku mo‘ui fakafalala fakalaumālie kiate kinautolu pē ko hono ako‘i kinautolu ke nau mo‘ui taau ke ma‘u ‘a e me‘afoaki ko ‘ení mo‘u ha fakahā fakataautaha.

‘Oku tau aka ha lēsoni mahu‘inga meia ‘Oliva Kautele, na‘á ne kole ‘i he lotu pea ‘ikai ma‘u. Na‘e folofola ‘a e ‘Eikí kiate ia:

“Vakai, na‘e ‘ikai mahino kiate koe; na‘á ke pehē te u foaki ia kiate koe, ka na‘e ‘ikai te ke fai ha fakakaukau ki ai tuku kehe pē ke kole kiate au.

“Kae, vakai, ‘oku ou pehē kiate koe, kuo pau ke ke fakakaukau‘i ia ‘i ho ‘atamaí; pea kuo pau ke ke toki fehu‘i mai kiate au pe ‘oku totonu ia, pea kapau ‘oku totonu iá te u ngaohi ke māfana ‘a ho lotó ‘i loto ‘iate koe; ko ia, te ke ongo‘i ‘oku totonu ia” (vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:7–8).

Hangē ko ‘ení, ‘i he taimi ‘oku omi ai ‘etau fānaú ‘o kole tokoni mai ki he‘enau ngāue fakaako mei ‘apí, ‘oku ‘ikai ke tau fai ‘a e ngāue ma‘anautolu. ‘Oku tau ‘oange ha fakahinohino, pea hangē leva ko e folofola ‘a e ‘Eikí kia ‘Olivá, “Ko ‘ení, ‘alu ‘o ngāue ki ai, pea ‘i he ‘ene ‘osí, foki mai pea te u vakai‘i pe ‘okú ke ma‘u ‘a e tali totonú.”

‘Oku tokoni hono ako‘i ‘a e fānaú ke ngāue‘i pea ikuna‘i honau ngaahi faingata‘á‘iá, ke nau fakakaukau pē ‘iate kinautolu, solova ‘a e ngaahi palopalemá ‘i hono fakakaukau‘i lelei, pea mo fakatokanga‘i ‘a e ngaahi ue‘i ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní. Ngata pē ‘i he ‘enau a‘usia hono solova ‘o e ngaahi palopalemá ‘a e tupulaki ‘a e potó mo e fakakaukau lelei pea mo tupulaki ‘enau malava ko ia ke “fakakaukau‘i ia” pea ma‘u ha fakahaá.

‘Oku ‘omi ‘e hono ‘ikai ako‘i ko ia ‘etau fānaú ki he mo‘ui fakafalala pē kiate kita fakalaumālié pea mo e loto vilitakí ha fakatokanga matu‘aki mahu‘inga meia Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni: “I he ngaahi ‘aho ka hokó, he ‘ikai lava ke tau mo‘ui fakalaumālie ta‘e kau ai ‘a e tataki, fakahinohino mo e ivi fakafiemālie, mo e tataki ma‘u pē ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní.”¹³

4. Faka‘apa‘apa‘i e Tau‘atāina ke Fili ‘i he Ngaahi Tu‘unga Faingata‘á

Kuó u fanongo ki hono vahevahé ‘e Palesiteni Nalesoni ‘a e talanoa fekau‘aki mo e ha‘u hono ‘ofefine ta‘u 8 ‘o kole kiate ia ‘i ha ‘aho Sāpate ‘e taha pe ‘e lava ke ne ‘alu ‘o heka saliote sinou mo ha fāmili ‘i he ūotí. Na‘á ne pehē, “Na‘á ku ‘ilo‘i na‘e ‘ikai fakapotopoto ia ke u ‘oange ha tali ‘io pe ‘ikai. Na‘á ma fakaava ‘a e Tohi Tapú ki he ‘Ekesōtosi 31:13: ‘Ko e mo‘oni te mou tauhi hoku ngaahi Sāpaté: he ko e faka‘ilonga ia ‘iate au mo kinoutolu ‘i homou ngaahi to‘u tangata kotoa pē.” Pea u ‘eke ange leva pe ko e hā e ongo ‘okú ne ma‘u ‘i he teu ke ‘alu ‘o heka saliote sinou ‘i he ‘aho Sāpaté. Na‘á ne pehē mai, “Tangata‘eiki, ‘oku ou fie fakahā ki he Tamai Hēvaní ‘eku ‘ofa kiate Iá, ko ia ai he ‘ikai te u ‘alu.”

‘I he taimi ‘oku omi ai ‘etau fānaú ‘o kole tokoni mai ki he‘enau ngāue fakaako mei ‘apí, ‘oku ‘ikai ke tau fai ‘a e ngāue ma‘anautolu.

Na'e hoko atu 'a Palesiteni Nalesoni 'o pehē: "Hili atu ha to'u tangata pea kuo hoko hoku 'ofefine ko ení ko ha fa'ē, ne u 'i hono 'apí 'i ha taimi na'e kole ngofua ai hono foha kei si'i kiate ia ko ha fie ma'u pē. Na'e fakafiemālie pea fakamānako kiate au 'i he'eku mamata atu ki he'ene fakaava 'a e Tohi Tapú mo hoku mokopuna tangatá 'o lau 'a e veesi tatau ko iá."

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, na'a ku lau fakafekau'aki mo ha tamai na'a ne faka'aaki hono fohá 'i ha Sāpate 'e taha ke teuteu ki he lotú. Na'e tali ange 'e he fohá, "He 'ikai te u lava ki he lotú he 'ahó ni." 'Oku tokolahī e ngaahi mātu'a 'e ala 'ahi'ahi'i kinautolu 'i ha momeniti pehē ke nau pehē, "Oi, 'io te ke 'alu" pea tānaki atu leva mo ha fakamanamana. Na'e toe fakapotopoto ange 'a e tamai ko ení 'i he'ene tali 'o pehē, "Foha, 'ikai toe fie ma'u ia ke ke fakamatala 'uhinga mai kiate au, koe'uhí he 'oku 'ikai ko ha Siasi eni ia 'o'oku. Ka 'oku totonu ke ke lotu pea 'o hake ho'o ngaahi 'uhingá ki ho'o Tamai 'i Hēvaní."

Na'e tuku leva 'e he tamaí 'a e Laumālie Mā'oni'oní ki hono fohá 'i he'ene 'i he tu'unga faingata'a. 'E lava 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'o ue'i 'etau fānaú 'o lelei ange 'i ha'atau feinga 'o kapau te tau falala ki he me'afoaki ma'ongo'onga ko iá. "'Oku 'ikai ha fakamo'oni 'e fakamanavahē ange pe talatalaaki 'e mālohi ange, ka ko e konisēniá."¹⁴ 'I ha ngaahi miniti si'i mei ai, na'e tu'u leva 'a e talavou kei si'i ni 'o teuteu ki he lotú. Mahalo kapau na'e fakamālohi'i 'e he tamaí 'a hono fohá ke 'alu ki he lotú, na'a ne mei tō ha tengā 'o e taufehi'a mo e fakafepakí, pea mo e ngaolo mai 'a e nunu'a 'o e ngata huhu koná.

'Oku 'i ai ha tu'unga fakatu'utāmaki 'i hono faka'apa'apa'i 'o e tau'atāina ke fili 'a 'etau fānaú pea tukunoa'i kinautolu 'i he taimi 'oku nau fai ai ha fili. 'Ikai na'e to'o 'e he'etau Tamai 'i Hēvaní 'a e tu'unga fakatu'utāmaki tatau 'i he mo'ui ki mu'a 'i he māmaní 'o hoko ai ke mole ha vahe tolu 'e taha 'Ene fānau fakalaumālié? Koe'uhí na'e fu'u mahu'inga 'aupito 'a e tokāteline 'o e tau'atāina ke fili ki he palani 'o e fakamo'uí, na'e pau ke 'i ai ha ngaahi faingata'a neongo na'e pehē 'e Lusifā he 'ikai hoko ha me'a pehē.

Kapau 'e lava ke u fai ha ki'i liliu si'i e lea 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, te u fakamatala 'i he founiga ko 'ení kau ki he fānaú: "'Oku mau ako'i kinautolu ki he ngaahi tefito'i mo'oni totonú koe'uhí neongo pē te tau sai'ia ai pe 'ikai, te nau kei pule'i pē kinautolu."¹⁵ 'E hoko mai e 'aho 'e mavahé ai 'etau fānaú mei 'api. Ko 'etau 'amanaki lelei pē 'i he'etau hoko ko e mātu'a ko hono ako'i kiate kinautolu 'a e ngaahi tefito'i mo'oni totonu kau ki he palani 'o e fakamo'uí mo tokoni'i kinautolu ke nau fakatokanga'i 'a e ngaahi ue'i 'o e Laumālie ke tataki kinautolu 'i he founiga fakapotopoto ki hono ngāue 'aki 'enau tau'atāina ke fili. Ka 'ikai, 'e lava pē ke 'ikai ke nau ma'u 'a e mo'ui fakafalala fakalaumālié pē kiate kitá mo e loto vilitaki ke matatali 'a e ngaahi faingata'a 'i he kaha'ú, mo ha faingamālie ke lava ke nau mole meiate kitautolu.

'Oku tau fakamo'oni mo hounga'ia kotoa 'o ta'engata koe'uhí ko e sipinga ma'ongo'onga taha 'o e loto vilitaki 'i he hisitōlia 'o e māmaní—ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. Na'e 'ikai situ'a 'a e Fakamo'uí mei He'ene a'usia 'a e faingata'a na'e fie ma'u ke Ne fouá, neongo 'a e taimi na'a ne fehangahangai ai mo e faingata'a mo e kulukia faka'atamai 'ikai lava ke fakamatala'i.

'Oku lehilehi'i 'e he me'afoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní mo e mo'ui fakafalala fakalaumālié pē kiate kitá 'a e loto vilitaki fakalaumālié, 'a ia ko e fo'i

'Oku lehilehi'i
'e he me'afoaki
'o e Laumālie
Mā'oni'oní mo
e mo'ui faka-
falala fakalau-
mālié pē kiate
kitá 'a e loto
vilitaki faka-
laumālié.

lea tatau mo e kātekiná. Pea ko kinautolu te nau faivelenga 'o "kātaki ki he ngata'angá ... te [nau] ma'u 'a e mo'ui ta'engatá" (2 Nifai 31:20).

'Ofa ke faitāpuekina kitautolu 'e he 'Eikí ko e mātu'a, 'i hotau ngaahi fatongia mahu'inga ko hono ohi faka'atamai, fakaesino, fakalaumālie, fakasiale, pea mo e vilitaki fakaeloto 'a e fānaú. ■

Ki ha ngaahi fakakaukau 'aonga lahi ange, vakai ki he "Ngaahi Lēsoni 'o e Loto Vilitakí mei he Kei Tupu Haké" fai 'e Lyle J. Burrup 'i he Liahona 'o Mā'asi 2013.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko Horst Siebert, ko ha tokotaha 'ekonōmika Siamane, 'oku 'iloa 'i he'ene fa'u 'a e kupu'i lea "nunu'a 'o e ngata huhu koná," 'a ia na'e hoko 'i he taimi 'oku hoko ai ha solova'anga ki ha palopalema ke ne toe fakalahi 'a e palopalema ko iá.
2. Vakai Connie Matthiessen, "Why Are So Many College Students Returning Home?" 9 'o Sānuali, 2019, greatschools.org.
3. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, 11th ed. (2003), "resilience," merriamwebster.com.
4. Vakai "Master Resilience Training (MRT) in the U.S. Army: PowerPoint & Interview," Positive Psychology Program, positivepsychologyprogram.com.
5. Lyle J. Burrup, "Ngaahi Lēsoni 'o e Loto Vilitakí mei he Kei Tupu Haké," Liahona, Mā'asi 2013, 11.
6. Vakai Meena Azzollini, "Declining Physical Activity Levels in Children and Teens," WellBeing, 10 'o Siulai, 2017, wellbeing.com.au.
7. Vakai Rachel Ehmke, "How Using Social Media Affects Teenagers," Child Mind Institute, 6 'o Sune, 2016, childmind.org.
8. Palōveape faka-'Afilika.
9. Ko Sikulusí ko ha tokotaha lotomamahi ia 'i he talanoa 'a Charles Dickens ko e A Christmas Carol.
10. Vakai, Helen Keller, *The Story of My Life* (1902).
11. Vakai Lynn G. Robbins, "Kae Liunga Fitungofulu Lau 'e Fitu," Liahona, Mē, 2018, 21–23.
12. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Uilifooti Utalafi* 2004), 58
13. Russell M. Nelson, "Fakahā ma'a e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'ui," Liahona, Mē 2018, 96.
14. Sometimes attributed to Polybius or Sophocles.
15. Vakai *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 284.

Ko e Kalasi Na'á ne Liliu Homa Hala-Fonongá

Fai 'e Michael R. Morris

Ngaahi Makasini 'a e Siasi'

Na'e fe'amokaki fakapa'anga 'a Kulisi mo 'Alifeleita Lupio
kae 'oua kuo fakahaa'i ange 'e ha kalasi mo'ui fakafalala pē
kiate kita ha founiga lelei ange.

Ihe maumau kumuú ni e veeni 'a Kulisi mo 'Alifeleita Lupioó, na'e 'ikai ke na hoha'a pe te na totongi fefé hono ngāhí. Pea na'e 'ikai koe'uhí na'á na tu'umálie.

'Oku pehē 'e Kulisi, "Na'á ma ma'u e pa'anga na'e fie ma'ú koe'uhí na'á ma fakahū ia. Na'á ma sai pē. Na'á ma 'ave e véní ke ngaahi 'i he 'aho ko iá 'o 'ikai ke ma toe fakakaukau, 'Mani ē.' Ko ha ongo faka'ofa mo'oni ia."

Ne 'ikai ke pehē ma'u pē. Kimu'a atú, ne mei nō 'a e fāmili Lupioó, faka'aonga'i ha kaati fakamo'ua, pe tali ki he 'aho vahe hokó ke toki ngaahi ai 'ena véní. Ka ko e taimi ia kumu'a peá na to'o ha kalasi 'i he ngaahi me'a fakapa'anga fakatāutahá na'e fakahoko 'o fakafou 'i he polokalama mo'ui fakafalala pē kiate kita 'a e Siasi.

"Na'á Ma Faingata'a'ia Fakapa'anga"

Na'e fetaulaki 'a Kulisi mo 'Alifeleita lolotonga 'ena ngāue 'i he Laulāpuna Fakakautau 'a 'Amelika 'i Siamané peá na mali 'i Tenima'ake. Na'e 'osi e ngāue

'a Kulisi 'i he 2008, pea na'e tupu mei he ngaahi palopalema fakaemo'ui lelei 'a 'Alifeleitá 'ene mālōlō mei he ngāue 'i ha ngaahi ta'u si'i mei ai. Na'á na 'ilo e Siasi 'i ha taimi nounou hili 'ena hiki ki 'Alapama, USA, ka na'e 'ikai lava 'e Kulisi 'o ma'u ha ngāue. 'Okú ne manatu'i 'ene pehē, "Kapau 'oku 'ikai ko e fu'u lahi 'eku taukeí, ta 'oku kei fu'u si'isi'i."

Na'e ma'u ha ngāue 'a 'Alifeleita 'i ha falekoloa naunau faka-'ōfisi, ka ko 'ena ma'u'angá pa'angá pē ia. 'Okú ne pehē, "Na'á ma faingata'a'ia fakapa'anga."

'Oku pehē 'e Kulisi, "Na'á lahi homa mo'uá mo e 'ū mo'ua ne 'osi taimi ke totongí, pea na'e fetu'utaki mai e kau tānaki mo'uá. Na'e a'u ki ha taimi ne kamata ke ma fakatau atu ai 'ema 'ū me'a ke totongi homa mo'uá. Na'e puke 'ema me'alelé pea mole mo homa falé. Na'e faka'ofa 'aupito."

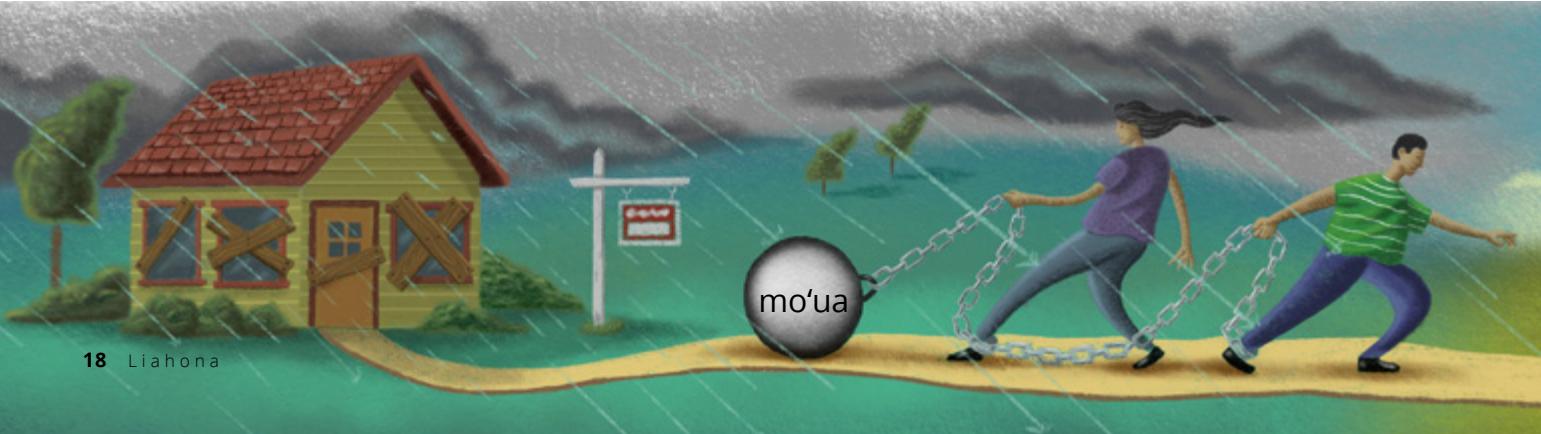
Hili e mole hona 'apí, na'e hiki e ongo Lupioó ki ha fale nofo totongí 'i ha uooti fo'ou. Na'e 'ikai ke na 'ilo'i ha taha, pea 'i he faka'au ke kovi ange

hona tu'unga fakapa'angá, na'e pehē ai pē mo 'ena ma'u lotú. 'Oku manatu'i 'e Kulisi ko e lahi ange 'ena tokanga taha ki he ngaahi me'a fakapa'angá, ko e si'i ange ia 'ena tokanga ki he tuí.

'Okú ne pehē, "Na'e faingofua 'au-pito ke ma pehē, "Oku 'ikai ke ta lava 'o 'alu ki he lotú he 'ahó ni koe'uhí 'oku fie ma'u ke ta kumi ha ngāue pe koe'uhí na'á ma hoha'a ki homa ngaahi mo'uá pe koe'uhí na'e 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ke 'utu 'ema me'alelé."

'I he'ena talanoa mo 'ena pīsope fo'ou fekau'aki mo hona tūkunga faka-pa'angá, na'á ne talaange kiate kinaua fekau'aki mo ha kalasi ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga Fakataautaha ki he Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá, 'a ia na'e 'amanaki ke kamata 'i he 'apisiai honau uōtí, na'e tu'u 'i tu'a pē 'i Monitikomeli, 'Alapama.

'Oku pehē 'e Kulisi, "Na'á ma faka-tou tupu hake 'i ha fāmili masiva. Na'e 'ikai lahi ha'amau me'a ne ma'u, ko ia na'e 'ikai ke ma fu'u 'ilo ai ki he patisetí mo e fakahū pa'angá. Na'á ma mo'uí

fakafalala ki he fo'i vahe kotoa pē. 'I he taimi lahi, 'e tomu'a 'osi e sieké ia hili ha ngaahi 'aho si'i pē pea na'a ma nofo ta'epā'anga leva 'i ha vaha'ataini lōloa. Ko ia ai na'a ma pehē, "Io, ta to'o e kalasí. Kapau 'e tokoni'i ai kimaua 'i ha fa'ahinga founiga pē, 'okú ma fie fakahoko ia."

"Na'a ne Liliu 'Ema Fakakaukaú"

Lolotonga 'ena to'o e kalasi ki he ngaahi me'a fakapa'anga fakatāutahá, na'e ako ai 'e he fāmili Lupioó mo ha fāmili kehe 'e tolu e founiga ke fokotu'u ai ha patiseti pea muimui pau ki ái. Na'a nau ako kau ki he fakamo'uá mo e founiga ke ikuna'i 'akí. Na'a nau ako ki he founiga ke malu'i ai honau fāmilí mei he faingata'a'ia fakapa'angá. Pea na'a nau ako kau ki he fatongia mahu'inga 'o e vahehongofulú 'i he mo'ui fakafalala pē kiate kita 'i he me'a fakapa'angá.

'Oku pehē 'e Kulisi, "Na'a ne liliu kakato e anga 'ema fakakaukaú. Na'a ma ako e founiga ke siofi ai, 'ikai ngata pē 'i he'ema pa'anga hū mai mo e fakamolé, ka ko 'ema pa'anga foki na'e fakahuú, 'a ia na'e 'ikai ke ma ma'u he taimi ko ía. Ko hono mo'oní, na'e 'ikai ke u teitei fakakaukau te ma ma'u ha pa'anga ke fakahū."

Na'e tautefito e fiefia 'a e ongo Lupioó 'i he natula fealēlea'aki 'o e kalasí, 'a ia na'e vahevahé ai 'e he kau ma'u kalasí 'enau ngaahi fakakaukaú,

lavame'a, mo e ngaahi tōnounoú. Na'e fakamālohaia 'e he feohi fakakaungāme'a 'ena tuí mo 'ena feinga ke mo'ui fakafalala fakapa'anga pē kiate kinauá, pea na'e lava e tokotaha tokoni ki he kalasí 'o 'oange ha ngāue 'a Kulisi.

'Oku pehē 'e Kulisi, "'Oku 'i ai ha faikehekehe 'i he taimi 'okú te fetaulaki ai mo e kakai kehe 'oku nau foua ha tükunga tatau. 'Okú ke 'ilo ai 'oku 'ikai ke ke tuenoa pea 'oku tau feinga kotoa pē ke feu 'etau ngaahi fie ma'u mo fakatupulaki ha ngaahi taukei ke hoko 'o mo'ui fakafalala pē kiate kita kae lava ke lelei ange e me'a kotoa ki he'etau fānaú."

"Ko ha Fononga Fakaofo"

'I he'ena mo'ui fakatatau mo e ngaahi tefito'i mo'oni na'a na ako fekau'aki mo e me'a fakapa'angá, na'e fakalakalaka hona tükunga fakapa'angá.

'Oku pehē 'e Kulisi, "'Oku te'eki ke ma a'u ki ha tu'unga 'okú ma tu'umālie ai pe 'ikai toe hoha'a ki ha me'a fakapa'anga, ka 'oku fu'u faingofua ange he taimí ni ke fakahoko homa ngaahi uiui'í pea 'alu ki he lotú 'o 'ikai hoha'a ki he ngaahi me'a fakapa'angá." Na'e liliu fakalaumālie mo'oni kimaua 'e he kalasí."

'Oku toe pehē 'e Alifeleita: "Na'e fenāpasi tonu e kalasí mo e tu'unga na'e faka'au ke mālohi ange ai 'ema tuí. Na'e kamata ke ma lotu mo lau folofola lahi ange. Na'a

ma ongo'i na'e fehokotaki mālohi e ngaahi tefito'i mo'oni fakapa'anga mo fakalaumālie 'i he kalasí.

'Oku fakatatau 'e Kulisi e ngaahi tefito'i mo'oni ko ía ki ha matasio'ata kuó ne tokoni'i ia mo 'Alifeleita ke na ma'u pea nofo ai 'i he hala ki he mo'ui fakafalala fakalaumālie mo fakapa'anga pē kiate kitá.

'Okú ne pehē, "Ka na'e ta'e'oua e kalasí mo hono ako e ngaahi me'a kotoa na'a ma fái, he 'ikai ke ma a'usia e tu'unga 'okú ma 'i ai he taimi ní—'i he tu'unga fakapa'angá pe fakalaumālié. Kuo hoko ia ko ha fononga fakaofo mo'oni. Na'a ma ako ai 'oku 'ikai fie ma'u ke te ma'u ha pa'anga lahi ke te tu'umālie. 'Okú ma tu'umālie fakalaumālie." ■

Ko Kulisi Lupiō, ko ha tokotaha tā valivali, 'okú ne a'u ki he ngāue mo hono uaifi ko 'Alifeleitá.

"KO E FANGA KI'I NGĀUE IIKI 'O E **TUÍ** 'OKU FIE
MA'U KE NE **TAFUNAKI** 'A E **NGAAHI**
TALA'OFA 'A E 'OTUÁ."

'Eletā Dale G. Renlund 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Mouh Tāpuekina," *Liahona*, Mē 2019, 71; toki tānaki atu fakamamafá.

TOE MA'U 'A E MĀMĀ

Na'e 'omi 'e Sisitā Seiloni 'Iupangikē ha ngaahi fokot'u 'e nima ki he taimi "oku kamata ke hōloa mo fakaveiveiuia ai ho'o fakamo'oni mālohi":

1. Ke ke lototo'a.
2. Tauhi ho'o ngaahi palōmesi ki he 'Otuá.
3. 'Eke ho'o ngaahi fehu'.
4. Tuku ke liliu koe 'e he 'Eikí 'i he fa'a kātaki.
5. Tafoki kia Sīsū Kalaisi 'okú Ne kei 'ofa 'iate koe.

Vakai, "Ko Kalaisi 'a e Maama 'Oku Ulo 'i he Fakapo'ulí," *Liahona*, Mē 2019, 75.

NGAAHI MALU'ANGA 'OKU FAKATEFITO 'I 'API, POUPOU'I 'E HE SIASÍ

Ne lea e tokolahi hotau kau takí fekau'aki mo hono fakamāloha hotau ngaahi 'apí, kae tautaufito ki he fakamamafa fo'ou ko ia 'o hono ako e ongoongolelé 'oku fakatefito 'i he 'apí pea poupou'i 'e he Siasí. Te ke lava 'o ako lahi ange fekau'aki mo e:

- Toe lahi ange hono fakaafe'i 'o e Laumālié ki ho 'apí (vakai, Henry B. Eyring, "Ko ha 'Apí 'Oku 'Afio ai e Laumālie 'o e 'Eikí," *Liahona*, Mē 2019, 22).
- Ngaohi ho 'apí ke hoko ko e senitā ako'anga fakafaifekau, senitā hisitōlia fakafāmili, mo e kalasi teuteu hū ki he temipale lelei tahá (vakai, David A. Bednar, "Mateuteu ke Ma'u 'a e Me'a 'Aonga Kotoa Pē," *Liahona*, Mē 2019, 101)
- Ko hono faka'aonga'i 'o e naunau fakalēsoní mo e taimi mo ho fāmilí ke tokoni ke "fakaloloto 'etau uluí pea tokoni'i ke tau hoko 'o hangē ko Sīsū Kalaisi" (vakai, Ronald A. Rasband, "Fokot'u ha Hūfanga'anga Fakalaumālie mo Malu," *Liahona*, Mē 2019, 107).

NGAAHI TEMIPALE FO'OU 'E 8 NE FANONGONONGO

Ne fanonganongo 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'a e ngaahi palani ke langa ha ngaahi temipale fo'ou 'e valu 'i he ngaahi feitu'u ko 'ení. 'Oku lolotonga ngāue ha ngaahi temipale 'e 162 pea kuo fanonganongo pe lolotonga langa mo ha ngaahi temipale 'e 47.

Antofagasta, Chile

Budapest, Hungary

Moses Lake, Washington, USA

Neiafu, Tonga

Okinawa City, Japan

Pago Pago, American Samoa

San Pedro Sula, Honduras

Tooele Valley, Utah, USA

FAKA'AONGA'I 'O E KONIFELENISI LAHÍ KI HE EFIAFI FAKAFĀMILI 'I 'APÍ

Na'á ku toutou ongo'i 'oku totonu ke u faka'aonga'i e ngaahi lea 'o e konifelenisi lahí ko ha ngaahi lēsoni 'i he efiafi fakafāmili 'i 'apí. Na'á ku 'uluaki tukunoa'i ia. Na'e kei iiki 'eku fānaú, pea faingata'a ke mahino kiate kinautolu e ngaahi leá, pea 'ikai ke u fakapapau'i pe 'e 'i ai ha ngaahi tefito 'e sai'ia ai e fānaú. Ka na'á ku 'ilo'i kuo pau ke u feinga ke fakahoko ia.

Kuo 'ikai ngata pē 'i hono liliu kakato 'emau ngaahi efiafi fakafāmili 'i 'apí

ki he'eku fānaú 'i hono faka'aonga'i ngaahi lea 'o e konifelenisi lahí, ka kuo mau fakahoko ha ngaahi fealélea'aki lelei mo'oni 'i he ongoongolelé. Ka 'i he lotolotonga 'o e ngaahi moveuveú, ne hoko ha ngaahi mana iiki 'o e fiefia fakafāmili.

Jessie Christensen, 'Iutā, USA

Te ke lava 'o vahevahe ho'o a'usia 'o e konifelenisi lahí 'aki hono fakahū mai ia 'i he liahona. ChurchofJesusChrist.org pe 'i he facebook.com/liahona.

KO 'API, KO HA FEITU'U FAKAHĒVANI

"Oku mau fakatauange mo lotua ke hoko e 'api 'o e mēmipa takitaha ko ha malu'anga 'o e tuí, ke lava 'o nofo'ia 'e he Laumālie 'o e 'Eikí. Neongo e feke'ike'i 'okú ne 'ākilotoa kitautolú, ka 'e lava e 'api 'o ha taha 'o hoko ko ha potu fakalangi, 'e lava ke fakataha'i ai e akó, lotú, tuí mo e 'ofá."

Palesiteni Russell M. Nelson, "Lea Tukú," *Liahona*, Mē 2019, 111; tānaki atu hono fakamamafa'i.

Kuo hoko e kato
fefolau'aki ko 'ení
ko ha tukufakaholo
fakafāmili 'o e ngāue
fakafaifekaú 'oku ou
'amanaki he 'ikai
mōlia atu.

Ko ha Kato Fō 'o e 'Ofá

Na'e faingata'a ke tali 'e hoku fāmilí 'a'eku fili ko ia ke u hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi. 'I he'eku talaange te u ngāue fakafaifekau taimi kakato ta'etotongí, ne 'ikai mahino ki ha ni'ihi e founiga pe ko e 'uhinga te u fie fai ai iá. Na'e loto 'eku mātu'a ke na poupou'i 'eku loto vēkeveké, ka na'e faingata'a ke na vakai ki he'eku "tukuange" e tui fakalotu na'a na ohi hake au ái.

'I he'eku ma'u ko ia hoku uiui'i ki he Misiona Honduras Tegucigalpa, ne fakakau mai 'i he silá ha lisi vakai'i 'o e ngaahi me'a na'e fie ma'u ke u 'alu mo iá. Na'e fakatokanga'i 'e he'eku fine'eikí 'oku kau 'i he lisí ha kato fō. Ko ha me'a ia ne 'ikai mahino kiate ia! Na'a ne fakatau fakavavevave ha ngaahi tangikali mamafa lanu pulū peá ne ngaohi 'i he 'ofa ha kato fō faingofua na'e ngāue lelei. Ko ha me'a'ofa ia 'e tolonga hono mahu'ingá.

Ne u 'alu mo e kato fō ko iá ki he senitā ako'anga fakafaifekaú pea ki Honitula foki. Na'a ku fononga mo ia mei he kolo ki he kolo, pea kamata māmālie 'ene liliu mei he lanu pulū malohí ki he pulū vaivai, 'o tatau mo e taimi 'oku hoko ai hato tangakali ko e talausese 'okú te sai'ia mo hao lelei taha 'iate kitá. 'I he faka'osinga ko ia 'o 'eku ngāue fakafaifekaú, na'a ku foaki e lahi taha hoku valá ki ha fāmili makehe ne u 'ofa ai, ka na'a ku tauhi pē 'a e kato foó. Na'e ngaohi ia 'e he'eku fa'eé ma'aku neongo ne 'ikai ke mahino kiate ia e mahu'inga 'o e ngāue fakafaifekaú.

'I ha meimeい ta'u 'e 30 mei ai, ne ma'u ai e uiui'i 'a homa foha lahí ki he Misiona California Carlsbad fakataha mo ha lisi vakai'i 'o e ngaahi me'a te ne fie ma'u. Na'a mau lau fakataha ia, pea 'i he taimi na'e a'u ai ki he "kato foó,"

na'a mau to'o mai e kato ko ia na'e ngaohi 'e he'eku fa'eé ma'akú. Neongo ne 'osi mole lahi hono lanú, ka na'e kei 'alu pē mo ia ki Kalefōnia.

Hili ha ngaahi ta'u si'i, na'e uiui'i hoku 'ofefiné ke ngāue 'i he Misiona Ohio Cleveland, pea na'a ne 'alu mo e kato foó. 'I he'ene foki maí, na'e toe motu'a ange 'a e kató, ka na'e te'eki ai ke fu'u maumau lahi.

'Oku fakamanatu mai 'e he kató 'e lava 'e he ni'ihi 'o e ngaahi me'a hangē ko e ngaahi lēsoni na'e ako mei he ngāue fakafaifekaú mo hono fakahaa'i ko ia 'etau 'ofá ki he ni'ihi kehé—hangē ko ia na'e fakahoko 'e he'eku fa'eé ma'akú—'o toutou tāpue-kina kitautolu. Kuo hoko ia ko ha tukufakaholo fakafāmili 'o e ngāue fakafaifekaú 'oku ou 'amanaki he 'ikai mōlia atu. ■

Brian C. Heckert, Iutā, USA

Kau Samēlia 'i he 'Eleveitá

He taimi ne tuku hake ai 'e ha fāmili 'i he Facebook ha 'ū tā fekau'aki mo 'enau a'usia 'i he'enau 'i ha 'eleveita ne mate 'i ha houa 'e uá, na'e 'ikai mahino kiate au. Ne 'ikai mahino ia kae 'oua kuó u toki a'usia tonu e mate 'a e 'eleveitá.

Na'a ku tuku 'eku telefoni to'oto'o 'i 'api, ko ia na'a ku tuki ai e matapā 'o e 'eleveitá mo ui tokoni. Na'a ku lotu foki. Taimi nounou pē, ne fanongo mai ha kau talavou pea—hangē ko e kau Samēlia leleí—na'a nau tā ki he tokoni fakavavevavé. Na'a nau pehē mai leva 'oku nau nofo 'i he fale nofo totongi fika 38 pea mo nau fakakata mai, ko 'eku 'ataá pē peá u 'alu ange mo ha me'akai mo fakamālō ange.

Na'a nau 'alu leva pea na'e fai-gata'a ke u ma'u ha nonga. Fefē kapau he 'ikai ke a'u mai e kau tokoni fakavavevavé ia? Na'e toe fakalalahi ange 'eku lotú. Na'a ku 'ilo'i kuo mei foki mai hoku huse-pānití mei he ngāué pea he 'ikai te ne 'ilo e feitu'u 'oku ou 'i aí.

Na'a ku kamata ke toe tuki. Ne u lava 'o sio 'i he ki'i ava 'a e mata-pā 'o e 'eleveitá, ki he felue'aki e kakaí. Na'a ku ui atu kiate kinautolu mo kole ange pe te nau lava 'o fetu'utaki ki hoku husepānití 'o talaange e tükunga 'oku ou 'i aí. Na'a nau fai ia, pea na'e lava leva ke u ma'u ha nonga. Na'e 'ilo'i leva 'e hoku husepānití he taimi ko 'ení, pea te ne fakapapau'i te u hao ki tu'a.

Na'a ku tangutu 'i he 'eleveitá 'i ha meimeい houa 'e taha. Ne faifai pea ha'u ha tokotaha ngāue monomono 'o tukuange mai au ki tu'a. Na'a ne pehē ne tu'u e 'eleveitá, pea na'e pau ai ke ne kaka 'i he saafi 'o e 'eleveitá 'o feinga'i ke ngāue. Ne u fakamālō ange 'i he'ene tokoní.

Kimui ange 'i he 'aho ko ía, na'a ku 'alu ki hoku kaungā'api 'i he fale nofo totongi fika 38 'o fakamālō ange. Ne u 'ave ange mo ha'anau me'akai ne u kuki. Na'a nau pehē ne nau fakakata pē kinautolu fekau'aki mo e me'akai, ka na'a ku fiefia ke fakamālō kiate kinautolu. 'I he'eku fakakaukau atu ki he a'usia ko 'ení, 'oku ou 'ilo'i leva 'a e me'a ne foua 'e he fāmili 'i hoku uōtí, pea 'oku ou fakamālō ki he kakai na'e 'ikai ke nau fakalaka hake 'iate au, ka nau tu'u 'o tokoní.

Mahalo na'e 'ikai ke nau 'ilo'i, ka na'a nau muimui ki he sipinga 'a e Fakamo'uí. Na'e 'ikai ke Ne fakalaka pe li'aki kitautolu. Na'a Ne foaki 'Ene mo'uí kae lava ke fakahaofi kitautolu mei mate fakatu'asinó mo e fakalau-mālié. Koe'uhí ko e me'a ni, te u feinga ke muimui ki He'ene sipingá pea 'oua na'a teitei fakalaka 'i ha faingata'a'ia ha taha. 'Oku ou hounga'ia ko e a'usia ko 'ení kuo ta'e'amanekina ai 'eku ma'u ha loto-hounga'ia lahi ange kiate Ia mo 'Ene ngaahi tāpuakí. ■

Katerina Tyltina, Kiev, 'lukuleini

Na'a ku 'i ha 'eleveita na'e maumau, pea 'ikai ha telefoni. Na'a ku tuki e matapaá mo ui tokoni. Na'a ku lotu foki.

Mei he Faingata'á ki he Kaungāme'á

"Ha 'aho Sāpate 'e taha lolotonga e houalotu sākalamēnití, na'a ku ongo'i ha me'a na'a ne fakahoha'asi au. Na'e 'ikai ke u 'ilo'i pe ko e hā, ka na'e 'ikai ke mole e ongo ko iá. Na'a ku manavasi'i 'i he'eku vakai ki he uasí mo faka'amu ke fai mo 'osi e houalotú. Na'e 'ikai ko ha me'a angamaheni 'eni kiate au.

Hili 'a e lotu tukú, na'a ku kei ma'u pē 'a e ongo ko iá. Na'a ku sio takai 'i he falelotú peá u fakatokanga'i ha tangata 'okú ne puke hono fatafatá. Na'a ku lue atu kiate ia peá ne kole mai ke u 'ave ia ki he tau'anga lēlué. Na'a ku talaange 'oku totonu ke u 'ave ia ki he loki tokoni fakavavevavé. Na'a ne pehē na'e 'i ai 'ene fo'i'akau 'i 'api 'e tokoni kiate ia. Na'a ku talaange te u 'ave ia ki hono 'apí he 'oku fu'u fakatu'utāmaki ke ne 'alu 'i he lēlué mo e tu'unga 'oku 'i aí.

Na'a ku tokoni'i ia ke heka ki he'eku kaá peá u toe fehu'i ange pe te u 'ave ia ki he toketaá. Na'a ne pehē na'e 'ikai fie ma'u ia pea ke u 'alu pē ki hono 'apí. Na'a ku lotu fakalongolongo 'o kole ki he'eku Tamai Hēvaní ke Ne tokoni'i ia ke sai pē pea tokoni mai ke u faka'uli hao mo ia ki 'api! Na'a ku faka'uli tokanga, tuku hifo e matapā sio'ata 'o e kaá, mo feinga ke fakafiemālie'i ia. Hili ha ki'i taimi, na'a ne tokoto ki mui 'i hono seá pea kamata māmālie ke ne ma'u ha nonga.

I he'ema a'u ki hono 'apí, na'a ne fakaafe'i au ki loto. Na'a ku fiefia koe'uhí ne u loto ke fakapapau'i na'e ma'u 'ene fo'i'akau pea na'e ngāue. Na'a ne folo 'ene fo'i'akau pea kamata ke ne ongo'i sai. Na'a ne pehē na'e kei mamahi pē hono fatafatá ka 'okú ne ongo'i malu 'i hono 'apí.

Na'a ne fakaafe'i au ke ma ma'u me'atokoni efiafi, pea kuó ma hoko ko ha kaungāme'a lelei talu mei he ho'atā ko iá. 'Okú ma fa'a ò 'o 'eva mo

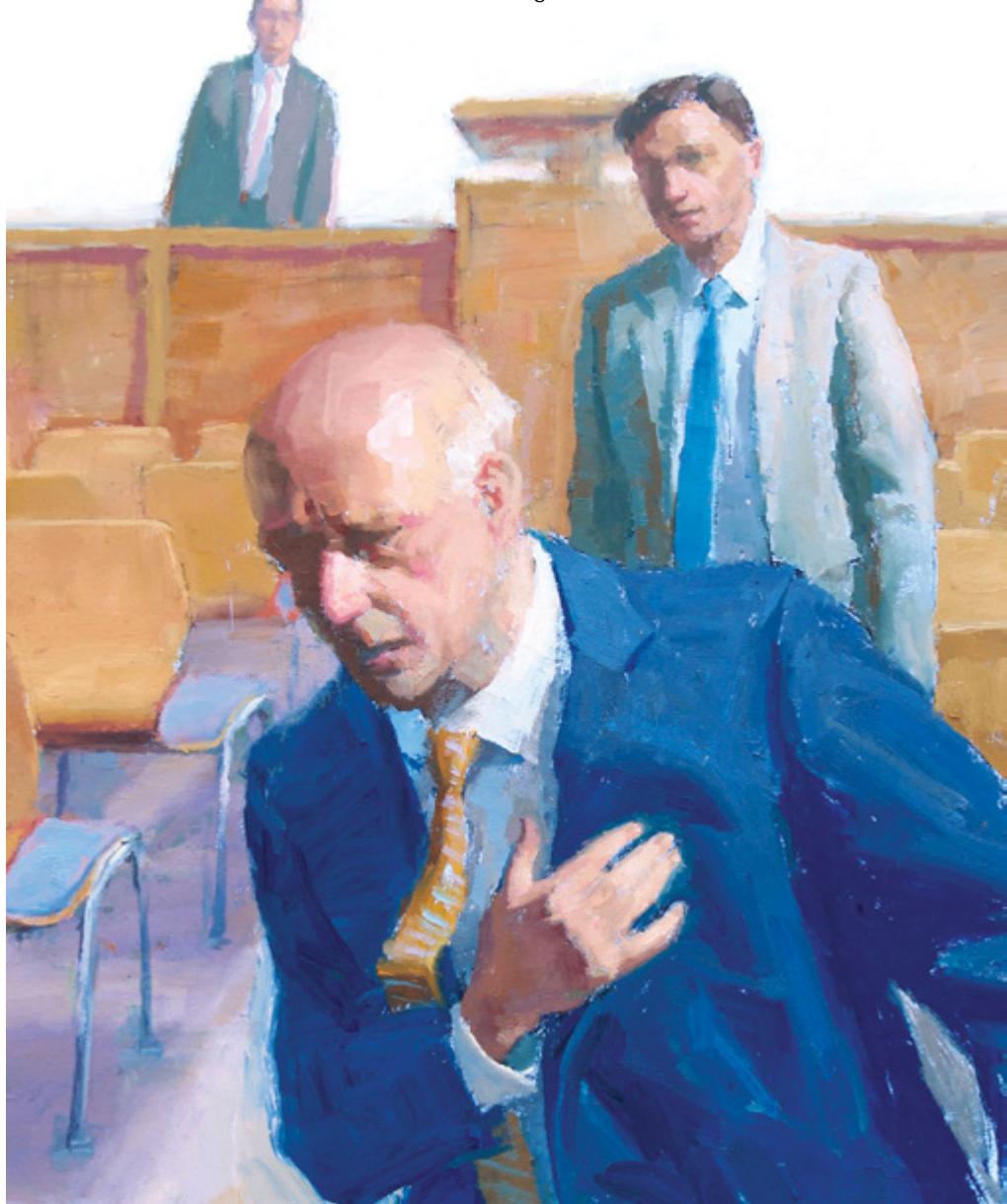
fetokoni'aki. Kimu'a 'i he a'usia ko 'ení, ne tokolahī hoku kaungāme'a ne 'ikai ke nau hoko ko ha ivi tākiekina lelei kiate au. Ka kuo faitāpuekina 'eku mo'u'i 'i he'eku kaungāme'a mo e tangatá ni.

Ko e taimi 'e ni'ihi 'e lava ke tupu mei he faingata'á ha feohi fakakaungāme'a lelei. Kapau na'a ku fakaheka pē ia ki he lēlué, 'oku ou fifili pe te ne a'u nai ki 'api. Na'e 'ikai ke u mei fakamolemole'i

au kapau ne hoko ha me'a kiate ia. 'Oku ou hounga'ia 'i he'eku Tamai Hēvaní 'i hono tataki au 'e he Laumālie Mā'oni-'oní ki he tūkungá ni 'ou lava ke ma'u ai ha kaungāme'a mamae mo'oni! ■

Rolf Schweizer, Seni Kaleni, Suisalani

Na'a ku sio takai 'i he falelotú peá u fakatokanga'i ha tangata 'okú ne puke hono fatafatá. Na'a ku lue atu kiate ia peá ne kole mai ke u 'ave ia ki he tau'anga lēlué.

Ko e Ongo Faka'ofo'ofa 'o e Hisitōlia Fakafāmilí

Ha'aku 'a'ahi ki hoku 'ofefiné 'i Kenitaki, USA, na'a ku 'ilo'i ai ha me'alea 'Apaleiseni na'e ui ko e kitā tolosimá (dulcimer). Na'a ku ako'i ha ni'ihī hoku makapuná ke nau tā ha hiva pea na'a ku 'ilo'i ai 'oku faingofua ke ako ke tā ha fanga ki'i fasi faingofua 'i he kitā tolosimá. Na'e 'aonga e ki'i me'alea to'oto'o mo fa'o ngofua ko 'ení, ki he hiva fakafāmilí fakafiefia lolotonga 'emau tangutu takai 'i he afí pe 'i 'apí.

Na'a ku 'alu mo hoku 'ofefiné 'i ha ho'atā 'e taha ke vakai pe te ma lava 'o ma'u ha taha na'a ne ngaohi e kitā tolosimá. Na'a ma ma'u ha tangata matu'otu'a na'e nofo 'i ha ki'i fale 'i he hala 'utá. Na'a ne ngaohi e kitā tolosimá pea ne u ma'u ai e kitā faka'ofo'ofa tahá.

'I he ngaahi ta'u si'i ne hoko mai, na'a ku ako ai ke tā e me'aleá mo ako'i foki ha ni'ihī hoku makapuná. Na'a ku loto ke 'oange ki he mokopuna takitaha ha kitā tolosima, ka 'e fu'u mamafa hono fakatau mai ha kitā 'e 17. Na'a ku pehē leva ke u ngaohi pē 'e au.

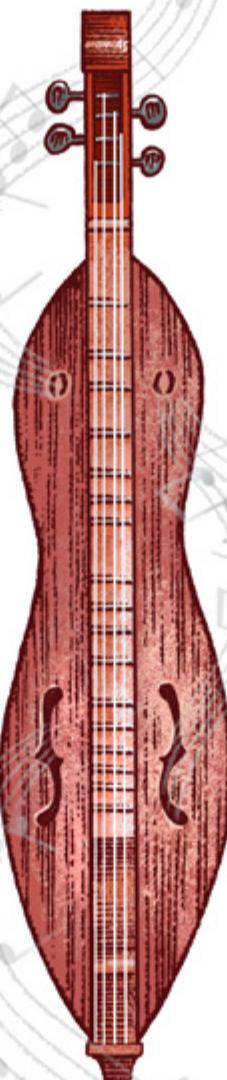
Na'a ku kamata 'aki hono fekumi e hisitōlia 'o e me'alea 'Amelika makehe ko 'ení. Na'a ku 'ilo ai na'e 'i ai ha me'alea faitatau mo e kitā tolosimá na'e ui ko e scheitholt, na'e

'omi mahalo ki he 'Iunaiteti Siteítí 'i he 1700 tupú 'e he kau hiki fonua mai mei Siamané pe Sikenitinēviá. Fakafuofua ki he taimi tatau pē, na'e tā foki 'a e scheitholt 'e he kau hiki fonua Sikotilani konga 'Ailaní. 'I he fakalau 'a e taimí, na'e kamata ke ngaohi 'e he kakaí ha ngaahi fa'ahinga kekekehe 'o e scheitholt, 'a ia na'e iku 'o hoko ko e kitā tolosimá. Na'a ku 'ilo foki ai ko e ma'u e hingoa tolosimá mei he fo'i lea faka-Latina ko e *dolce melos*, pe 'oku 'uhinga ko e "ongo faka'ofo'ofa."

Fakakaukauloto angé ki he'eku 'ohovale kimui ange, 'i ha'aku teuteu ha ngaahi talanoa hisitōlia fakafāmilí, ne u 'ilo ai na'e tā 'e ha ni'ihī 'o e ngaahi kui Siamane 'eku fine'eikí mo e ngaahi kui Sikotilani konga 'Ailaní 'eku tangata'eikí e kitā tolosimá! Na'a ku ofo 'i he'eku 'ilo 'i ha lau'i to'u tangata kimui mei ai 'a e me'aleá pea na'a ku ako'i hoku makapuná e anga hono taá. Ko ha fehokotaki fakamūsika faka'ofo'ofa mo'oni ia 'iate au mo 'eku ngaahi kuí mo hoku hakó!

'Oku ou hounga'ia 'i he hisitōlia fakafāmilí, 'a ia kuo tokoni ke u fakahounga'i 'eku ngaahi kuí mo ongo'i ha fehokotaki mo kinautolu 'i he ongo faka'ofo'ofa 'o e kitā tolosimá. ■

Gary McCallister, Kololato, USA

*Ko e kitā
tolosimá ko ha
fehokotaki fakamūsika
faka'ofo'ofa mo'oni
ia 'iate au mo 'eku
ngaahi kuí mo hoku
hakó!*

Fai 'e
Palesiteni
M. Russell
Ballard

Palesiteni Le'ole'o
'o e Kōlomu 'o e
Kau 'Apostolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

Ko Ha Tohi mei ha 'Apostolo

*'Oku ou fie fakatokanga atu kiate
kimoutolu 'i ha ni'ihi 'o e ngaahi
faingata'a 'oku tau fehangahangai
mo ia he 'aho ní.*

Na'e fetu'utaki e 'Apostolo ko Paulá mo e Kāingalotu he kuongamu'a 'o fakafou 'i ha 'ū tohi, 'a ia na'a ne 'ave ki ha ngaahi kolo kehekehe 'o fakahā ai 'ene 'ofā, fakahinohinó, mo e ngaahi akonakí. Koe'uhí 'oku 'ikai ke u lava 'o fetaulaki fakataautaha mo kimoutolu kotoa, te u lau atu pē 'eku tohi ke fakahā atu 'eku 'ofā, hounga'iá, mo e ngaahi akonakí.

Ki he Kāingalotu 'i Kolinitoó, na'e tohi 'e Paula 'o pehē, "Ko au Paula, na'e ui ko e 'apostolo 'a Sisū Kalaisi, 'i he finangalo 'o e 'Otuá" (1 Kolinitō 1:1).

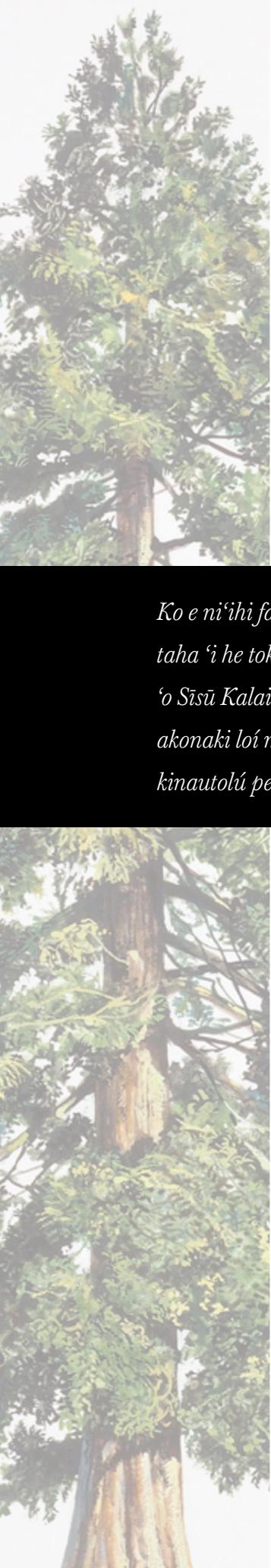
Kuo ui foki au ke hoko ko ha 'Apostolo 'o Sisū Kalaisi, pea mo ha fakamo'oni makehe ki he 'Eikí, 'oku ou fakamo'oni 'o hangē ko ia na'e fai 'e Paula 'i he'ene 'ū tohi, na'e foaki 'e Sisū Kalaisi Ia koe'uhí ko kitautolu pea na'e fokotu'u hake Ia 'e he Tamaí mei he pekiá (vakai, Kalētia 1:1, 4). 'Oku ou toe fakamo'oni na'e fakafoki mai 'e Sisū Kalaisi Hono Siasí 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he ngaahi 'aho faka'osí ni pea ko e kakato 'o e ongoongoleleí mo e ngaahi tāpuaki 'oku fekau'aki mo e ngaahi fuakava ta'engatá, 'oku 'atā ia ki he kakai kotoa pē te nau tui mo muimui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisi.

'Oku ou faka'aonga'i e ngaahi lea 'a Paulá ke fakafe'iloaki kiate kimoutolu: "Ki he siasi 'o e 'Otuá . . . , kiate kinautolu kuo fakama'oni'oni 'ia Kalaisi Sisū, kuo hoko ko e mā'oni'oni, . . . ke 'iate kimoutolu 'a e 'ofa mo e melino, mei he 'Otua ko 'etau Tamaí, pea mei he 'Eiki ko Sisū Kalaisi" (1 Kolinitō 1:2-3).

Si'oku ngaahi tokoua mo e tuofāfine, 'oku fie ma'u ke vakavakai'i ma'u pē kitautolu, ke tau mo'ui lelei fakalaumālie. 'I he'eku lotua e tokoni fakalangi, kuó u ma'u ha ngaahi fokotu'u te ne 'ai ke mou mo'ui lelei mo mālohi fakalaumālie.

Na'e fakatokanga 'a Paula ki he Kāingalotu 'i hono kuongá koe'uhí ko e ngaahi fakatu'utāmaki fakalaumālie na'a nau fehangahangai mo iá. Na'a ne tohi ki he kakai Kalētiá 'o pehē:

"'Oku ou ofo 'i ho'omou hiki vave pehē meiate ia na'a ne uiui'i 'a kimoutolu 'i he 'ofa 'a Kalaisi, ki he ongoongolelei 'e tahá:

“A ia ‘oku ‘ikai ko e taha kehe mo‘oni; ka ‘oku ai ‘a e ni‘ihi ‘oku fakamamahi ‘a kimoutolu, pea ko honau lotó ke fakakehe ‘a e ongoongolelei ‘a Kalaisí.

“Kapau ‘e malanga ‘aki ‘e kimautolu pe ha ‘āngelo mei he langí, ha ongoongolelei kehe kiate kimoutolu, ka ‘oku ‘ikai ko ia na‘a mau malanga ‘aki kiate kimoutolú, ke mala‘ia pē ia” (Kalētia 1:6–8).

‘Oku ou hiki hake hoku le‘ó ‘o hangē ko ia na‘e fai ‘e Paulá, ‘oku ‘i ai ha ni‘ihi “‘oku

‘o hangē ko ia na‘e fakatokanga ki ai ‘a Sisuú.

Na‘á ku toki ‘a‘ahi kimú ni ki ha ki‘i vaotā seikoia (sequoia) na‘e tō he ngaahi ta‘u lahi kuohilí ‘i he ‘apiako ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí. Na‘e fakamatala mai ‘e haku kaungāme‘a ko e seikoia ko e ‘ulu‘akau lalahi taha ia ‘i he māmaní pea ‘oku nau lava ‘o tupu ‘o a‘u ki he fute ‘e 286 (mita ‘e 87) ‘i he vaó. Te nau lava ‘o mo‘ui ‘i ha ta‘u ‘e 3,000 tupu.

Na‘e mate ha taha ‘o e ‘ulu‘akaú pea na‘e fie ma‘u ke tā hifo, ‘o toe pē ha tunga‘i ‘akau ai ke fakamanatu ki ha taha pē ‘e fakalaka aí, na‘e tu‘u ai ha fu‘u ‘akau kaekaea mā‘olunga. Na‘e loto ‘a e taha tauhi ‘ulu‘akau ‘i he ‘apiakó ke ne ‘ilo‘i e me‘a na‘á ne tāmate‘i e fu‘u ‘akaú, he na‘e ‘ikai ke mate ‘a e seikoia ko ‘ene motu‘á. Hili hano sivi, na‘á ne ‘ilo‘i ai na‘e mate e aka ‘o e fu‘u ‘akaú mei he si‘isi‘i ‘a e vaí.

Na‘e malava fefē nai ia he na‘e mo‘ui ai e fu‘u ‘akaú ‘i ha ta‘u ‘e nima ngofulu tupu? Na‘e ‘ilo ai ‘e he taha tauhi ‘ulu‘akaú na‘e nga‘unu e kelekele ma‘ui‘ui na‘á ne tanumaki e ki‘i vaotaá, ko e tupu mei ha langa ‘o ha fale fo‘ou, ‘i he tafa‘aki fakahake pē ‘o e vaotaá.

Ko ha talanoa fakatātā lelei ‘eni kiate au ‘o e me‘a ‘oku hoko ki he kāingalotu ‘o e Siasí—‘a e “kakai kuo filí,” ‘a kinautolu ko ia ‘oku ngali tu‘u ‘ali‘aliaki ‘i he tú—‘i he‘enau mate fakalaumālié.

Hangē ko e fu‘u seikoia maté, na‘e ma‘u ‘e he kāingalotu ko ‘eni ‘o e Siasí ‘enau me‘atokoni fakalaumālié mei he matavai ‘o e vai mo‘ui na‘e foaki ‘e Sisū Kalaisí. Ka ‘i ha ‘uhinga pē ‘e taha, kuo nau mavahe ai mei he ma‘u‘anga fafanga fakalaumālié, pea na‘e vaivai honau laumālié ‘i he ‘ikai ma‘u e me‘atokoni ko iá, pea iku ai ‘o nau mate fakalaumālié.

‘E founiga fefē ha‘atau fakapapau‘i ‘oku fehokotaki ma‘u pē hotau aká ki he matavai ‘o e vai mo‘ui?

Ngaahi Tō‘onga Mahu‘ingá

Na‘e ‘omi ‘e he ‘Eikí ha ngaahi tō‘onga faingofua mo fakataautaha ‘okú ne pukepuke, fokotu‘u ma‘u, mo fakafehokotaki kitautolu kiate Ia. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi tō‘onga peheé, ‘i he taimi ‘oku fakahoko ai ‘aki e lotó kotoá, ‘i he loto mo‘oni ‘o ‘ikai mālualoi pe kākaá, ‘o faka‘atā ke tau hoko ko ha kau ākonga ta‘eue‘ia ‘a e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí.

Ko e ni‘ihi fakafo‘ituitui ko ia ‘oku ‘ikai ke nau nofataha ‘i he tokāteline faingofuá mo e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí, ‘e faifai pea nau fanongo ki he kau akonaki loi mo e kakai ‘oku nau pehē ko e kau palōfita kinautolú pea ohi e ngaahi fakakaukau ‘a e māmaní.

fakamamahi ‘a kimoutolu, pea ko honau lotó ke fakakehe ‘a e ongoongolelei ‘a Kalaisí.” Te u ta‘e tokanga ki hoku fatongiá kapau na‘e ‘ikai ke u hiki hake hoku le‘ó ke fakatokanga kiate kimoutolu koe‘uhí ko e ngaahi faingata‘a ‘oku tau fehangahangai mo ia he kuongá ní.

Mālohi ‘e Ua ‘i he ‘Univēsí

Si‘oku ngaahi tokoua mo e tuofāfine, ‘oua na‘a teitei ngalo ‘oku ‘i ai ha mālohi ‘e ua ‘i he ‘univēsí: ko e taha ‘okú ne fakaafe‘i kitautolu ke fili ki he totonú mo a‘usia e nēkeneka mo e fiefia ta‘engatá, pea mo e taha ‘okú ne fakaafe‘i kitautolu ke fili e fehangahangai ‘o ‘omi ai e mamahí mo e faka‘ise‘isá. ‘Oku ako‘i kitautolu ‘e hotau tokāteliné ko e mo‘ui ko ha ‘ahi‘ahi‘anga—ko ha taimi ke vakai ai pe ko e fē ‘a e fakaafe te tau talí.

‘Oku ou fakamanatu atu ‘a e kikite ‘a Sisū fekau‘aki mo e ngaahi ‘aho faka‘osi ‘a ia ‘oku tau mo‘ui aí: “Koe‘uhí ‘e ‘i ai ‘a e ngaahi Kalaisí loi, mo e kau palōfita loi, ‘o nau fakahā ‘a e ngaahi faka‘ilonga lahi, mo e me‘a fakafo: ke nau kākā ‘aki ‘a e kakai kuo filí, ‘o ka ne faingofua” (Mātiu 24:24). ‘Oku mau lotomamahi ‘i he‘emau mātātonu hono kākā‘i ha ni‘ihi ‘o e “kakai kuo filí,”

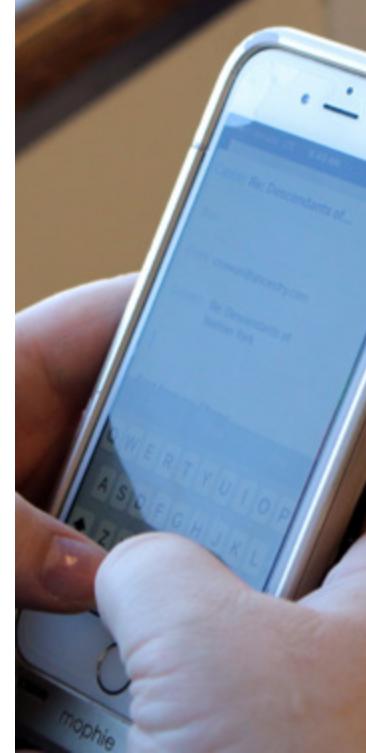
‘Oku kau ‘i he ngaahi tō‘onga mahu‘ingá ni ‘a e ngaahi me‘a ‘oku ngali faingofua ke tukunoa‘i ‘i he fu‘u femo‘uekina ‘etau mo‘úi, na‘a mo e taimi ‘oku tau kau ai ‘i hono fai e ngaahi me‘a lelei hangē ko e tulifua ki he akō, ngāue ke tokoni‘i ha fāmilí, mo e kau ‘i he ngāue ‘ofa ‘i he koló mo e Siasí.

‘Oku kau ai ‘a e lotu faka‘aho fakamātoato, ‘aukai faivelengá, ako mo fakalaulauloto ma‘u pē ki he folofolá mo e ngaahi lea ‘a e kau palōfita mo‘úi, ngaohi ke fakafiefia e ‘aho Sāpaté, ma‘u ‘a e sākalamēnítí ‘i he loto-fakatōkilalo pea mo hono manatu‘i ma‘u pē ‘a e Fakamo‘úi, moihi‘ i he temipalé ‘i he lahi taha ‘e lavá, pea, faka‘osí, tokoni ki he faingata‘a‘iá, masivá mo e li‘ekiná—‘a kinautolu ‘oku fakatou ofi maí mo kinautolu he funga ‘o e māmaní.

‘I he taimi ‘oku ta‘ofi ai ‘e ha taha hono fai e ngaahi me‘a faingofua kae mahu‘inga ko ‘ení, ‘oku nau fakamavahe‘i ai kinautolu mei he matavai ‘o e vai mo‘úi mo faka‘atā ‘a Sētane ke ne fakapuputu‘u ‘enau fakakaukaú ‘aki ‘ene vai ‘uli kākaá, ‘a ia ‘okú ne fakafe‘ātungia‘i e hala ‘o e faivelengá mo fakavaivai‘i e laumālié ‘aki e me‘atokoni loí. ‘Oku faka‘uli‘i e fakakaukaú ‘e he angahalá mo e loto-halaiá—‘o taki ai e tokolahi ke nau faka‘ikai‘i e tākiekina fakalaumālie mo e fakahā ‘i he kuohilí pea tupu ai ha “hē” mei he ngaahi mo‘oni ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí.

Ko e me‘a ‘e taha ‘oku nofo ma‘u pē ‘i he‘eku fakakaukaú ko hono ‘ilo‘i ko e ni‘ihi fakafo‘ituitui ko ia ‘oku ‘ikai ke naunofotaha ‘i he tokāteline faingofuá mo e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí, te nau iku ‘o fanongo ki he kau akonaki loí mo e kakai ‘oku nau pehē ko e kau palōfita kinautolú pea ohi e ngaahi fakakaukau ‘a e māmaní. ‘Oku kau ‘i he ngaahi le‘o ko ‘ení ‘a e:

- Ko e fakatauele ‘o e hikisia ‘i he koloa‘iá.
- Ngaahi holi ‘okú ne pule‘i e ngaahi fie ma‘ú ‘o iku ai ki he fakamo‘ua fakatāutahá.
- Fakafiefia te ne lava ‘o to‘o e lelei fakalūku-fua ‘o e ongoongolelei.
- Ngaahi ‘ekitiviti ‘okú ne ta‘ofi kitautolu mei hono tauhi totonu ‘o e ‘aho Sāpaté.
- Ngaahi saiti podcasts mo e ‘itanetí ‘oku nau ‘omi ha ngaahi fehu‘i pe veiveiu kae ‘ikai mo‘oni fe‘unga ke fakahā totonu mo mo‘oni e fakakaukau ‘a e ‘Eikí.

Tokoni‘i e Ni‘ihi Kehé Ke Ma‘u ha Ngaahi Tali

Tuku mu‘a ke u fakapapau‘i ‘oku mahino kiate kimoutolu e fakakaukau mahu‘ingá ni. ‘Oku ‘ikai ha me‘a ‘e teitei fehalaaki ‘i hono fai e ngaahi fehu‘i pe fakatotolo ki hotau hisitōliá, tokāteliné, mo e ngaahi founágá. Na‘e kamata e Fakafoki mai ‘o e ongoongolelei ‘i he taimi na‘e fekumi ai ‘a Siosefa Sāmita ki ha tali ki ha fehu‘i fakamātoato.

Ngaahi mātu‘a, kau taki ‘o e ngaahi houalotú, kau faiako ‘i he Siasí (kau ai e kau faiako seminelí mo e ‘inisititiutí), kau pisopé, mo e kau palesiteni fakasiteikí: ‘I he taimi ‘oku ‘alu atu ai ha taha kiate koe mo ha fehu‘i pe me‘a ‘oku hoha‘a ki ai, kātaki ‘oua te ke tukunoa‘i e fehu‘i. ‘Oua na‘á ke talaange kiate ia ke ‘oua ‘e hoha‘a ki he fehu‘i. Kātaki ‘oua te ke fakafehu‘ia e loto mateaki ‘a e tokotahá ki he ‘Eikí pe ko ‘Ene ngāué. Ka ke tokoni‘i e tokotahá ke ne ma‘u e tali ki he ngaahi fehu‘i.

‘Oku ou hoha‘a ‘i he taimi ‘oku ou fanongo ai ki hono fai ‘e ha kakai fakamātoato ha ngaahi fehu‘i mo‘oni fekau‘aki mo hotau hisitōliá, tokāteliné, pe ngaahi founágá pea ‘ai leva ia ‘o hangē na‘e si‘i ‘enau tuí. ‘Oku ‘ikai ko e founiga ‘eni ‘a e ‘Eikí. Hangē ko ia na‘e lea ‘aki ‘e Pitá, “Mou nofo teu pē ke talia . . . ‘a e tangata [pe fefine] kotoa pē ‘e ‘ekea ‘a kimoutolu ki hono ‘uhinga ‘o e ‘amanaki lelei ‘oku ‘iate kimoutolú” (1 Pita 3:15).

‘Oku fie ma‘u ke toe lelei ange ‘etau tali ki he ngaahi fehu‘i mo‘oni. Neongo mahalo he ‘ikai ke tau lava ‘o tali e fehu‘i kotoa pē fekau‘aki mo e ‘univési pe ko hotau hisitōliá, tokāteliné, mo e ngaahi founágá, ka te tau lava ‘o ‘oange ha ngaahi tali lahi kiate kinautolu ‘oku fakamātoato. ‘I he taimi ‘oku ‘ikai ke tau ‘ilo‘i ai e talí, te tau lava ‘o fekumi fakataha ki he ngaahi talí—ko ha fekumi te ne lava ‘o ‘omi kitautolu ke tau vāofi ange ‘iate kitautolu pea ofi ange ki he ‘Otuá. Ko hono mo‘oni he ‘ikai ke tau ma‘u ma‘u pē ha ngaahi tali fakafiemālie ki he‘etau ngaahi fehu‘i. ‘I he ngaahi taimi peheé, ‘oku lelei ke manatu‘i ‘oku kei ‘i ai pē ha feitu‘u ‘i he tui fakalotú ma‘á e tuí. ‘Oku ‘i ai e taimi te tau lava ‘o ‘ilo, ako mo ‘ilo‘i; ‘e ‘i ai e taimi ‘e fie ma‘u ke tau tui, falala, mo ‘amanaki lelei.

Tokoni‘i ‘a kinautolu ‘oku ‘i ai ha‘anau ngaahi fehu‘i ke nau ‘ilo‘i ‘oku ‘ikai fie ma‘u ‘e he ‘Eikí ‘Ene Kāingalotú ke ma‘u ha‘anau ngaahi mata‘itohi mā‘olunga ‘i he hisitōliá mo e tokāteliné. Ko ia ai, ‘oku ‘ikai

fie ma'u ke tau 'amanaki 'e ma'u 'e he mātu'á, kau takí, mo e kau faiakó 'a e tali kotoa pē ki he fehu'i kotoa. Na'a mo e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku kehe 'aupito honau ngaahi puipuitu'á mo e akó 'o lava ai ke vahevahé ha a'usia kehekehe lahi lolotonga 'emau ngaahi fealea'akí mo e fevahevahé'akí.

'I he taimi 'oku 'i ai ai ha'aku fehu'i 'oku 'ikai

Kapau te mou fakakaukau fakalelei ki he akonaki fakaepalōfitá, te mou 'ilo ai 'oku fehokotaki homou aka fakalaumālié ki he "matavai mapunopuna hake ki he mo'ui ta'engatá" (Sione 4:14).

ke u lava 'o talí, 'oku ou fa'a 'alu kiate kinautolu te nau lava 'o tokoni'i aú. 'Oku tāpuakina e Siasi 'aki ha kau mataotao taukei mo kinautolu kuo li'oa 'enau mo'u ke ako, pea 'ilo'i hotau hisitōliá mo e ngaahi folofolá. 'Oku 'omi 'e he kakai tangata mo fafine mohu fakakaukaú ni ha 'uhinga mo e puipuitu'á kae lava ke mahino lelei ange kiate kitautolu hotau kuohili toputapú mo e ngaahi founga lolotongá. 'I he tāpuaki 'o e fakamatala ko 'eni 'oku nau 'omí, 'oku ou mateuteu lelei ange ai ke fekumi ki he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oní.

'Oku li'oa 'a e Siasi ki he totonú pea kuo pulusi ha ngaahi ma'u'anga tokoni mahu'inga ke 'omi ha ngaahi fakakaukau fo'ou mo ha puipuitu'á lahi ange ki he talanoa 'o e Fakafoki mai e ongoongolelé 'o fakafou 'i he uepisaiti Joseph Smith Papers mo e ngaahi 'esei Gospel Topics 'i he ChurchofJesusChrist.org. Ko ha taimi fakaofo ia ke ako ai e hisitōlia mo e tokāteline 'o e Siasi, 'i he lahi e ngaahi ma'u'anga tokoni mo e kau mataotao 'oku nau 'omai ha puipuitu'á 'aonga mo ha mahino ki hotau kuohili. Lotu ma'u pē pea muimui ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní, 'a ia 'okú ne fakahā e ngaahi mo'oni fakalaumālié.

Mo'ui Fakatatau pē mo e Me'a 'Okú ke Ma'ú

'Oku ou hoha'a ki he kāingalotu 'e ni'ihi 'oku 'ikai ke nau mo'ui fakatatau mo e me'a 'oku nau ma'u 'i he'enu feinga ke fe'au'auhi mo honau kaunga'apí. 'Oku tau fai ha fehalaaki lahi mo'oni 'i he'etau fakafehoanaki 'etau mo'u i kiate kinautolu 'oku koloa'iá, 'o ngalo ai ko e tokolahi taha 'o kitautolu kuo tau 'osi tu'umālie 'i he fonuá. Kātaki 'o fiemālie pea fiefia 'i he ngaahi tāpuaki kuó ke 'osi ma'u kae 'oua te ke pōpula ki he ngāue ta'efakapotopoto 'aki e fakamo'uá. 'Oua na'a ke teitei ta'etotongi ho'o vahehongofulú, pea fai ha foaki lahi ke tokoni ki he masivá.

Fiefia 'i Ho'omou Feohí

Mahalo ko e ni'ihi 'o kimoutolu 'oku mou fu'u femo'uekina 'i ha ngaahi 'ekitiviti lahi, kau ai e ngaahi me'a lelei. Kātaki 'o tokanga ke 'oua 'e tōtū'a ho'o fie ma'u 'i he me'a 'oku malava 'e ho'o fānaú. Tāmate'i e mītia fakasōsialé 'i ha ngaahi taimi mo e ngaahi me'a kehe 'okú ne tohoaki'i e tokangá, pea tangutu 'o talanoa mo fiefia 'i ho'o-mou feohí. Hangē ko ia na'e ako'i kumuí ni 'i he konifelenisi lahi, fakahoko ma'u pē ha fakataha alēlea fakafāmili (vakai, "Ngaahi Fakataha Alēlea Fakafāmili," *Liahona*, Mē 2016, 63–65).

Manatu'i, na'e fale'i kitautolu 'e he 'Eikí ke tuku ha taimi ke tau "longo pē, pea 'ilo ko au ko e 'Otuá" (Saame 46:10; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:16).

Ke fakafemo'uekina e kau mēmipa 'o e fāmilí mo tohoaki'i kinautolu mei he me'a 'oku mahu'inga tahá, 'oku fa'u ma'u pē 'e ha taha ha me'a fo'ou—hangē ko 'ení, ko ha app pe keimi fo'ou 'okú ne faka'ai'ai e kakai kei ikí ke nau femo'uekina hono siofi 'enau telefoní kae 'ikai ke nau vakai holo ki he ngaahi fakatupu faka'ofa'ofa 'i he māmani fakaofo 'a e 'Otuá pe ko ha taha te nau fetaulaki, kaume'a, pea nau mali pea fa'u ai ha vā fetu'utaki mo'oni 'oku ma'u ai e ngaahi tāpuaki ta'engatá.

'Ofa 'i Ho Kaungā'apí

'Oku ou lea fekau'aki mo hotau kaungāme'á, kaunga'apí, mo e kaungā ngāue 'i he akó mo e ngāuē 'oku 'ikai ke nau kau ki he Siasi. Neongo 'oku tau tokanga fakamātoato ki he fekau lahi mei he 'Eikí ke "Alu 'a kimoutolu, 'o fakalotu'i

‘a e ngaahi pule‘anga kotoa pē ‘o papitaiso ‘a kinautolu ‘i he huafa ‘o e Tamaí, mo e ‘Aló, mo e Laumālie Ma‘oni‘oni” (Mātiu 28:19), ka ‘oku tau faka‘apa‘apa‘i e tau‘atāina ‘a e tokotaha kotoa ke fili ‘enau fakakaukaú mo e tuí—pe ta‘etuí—‘o fakatatau mo ‘enau filí.

Kapau ‘oku ‘ikai mahu‘inga‘ia ha kaungā‘api, kaungā ngāue pe kaungā ako ‘i he fiefanongo ki he ongoongoleleí, kuo pau ke tau hokohoko atu ma‘u pē ke anga fakakaungāme‘a. ‘Oku ‘ikai totonu ke tau ‘ofa ‘iate kinautolú koe‘uhí ko ha ngaahi makatu‘unga; ‘oku totonu ke mo‘oni e ‘ofá pea ‘oua ‘e sio ke ma‘u mai ha me‘a.

‘Oku ako lelei taha ‘etau fānaú ‘i he sipinga ‘a e mātu‘á mo e kau takí. Tau tokanga mu‘a ‘i he‘etau lea fekau‘aki mo e ni‘ihi kehé mo ‘etau to‘onga ki hotau kāingá. Pea manatu‘i, ‘oku tau ma‘u e totonu kotoa pē ke tau ta‘eloto ki ha me‘a, ka ‘oku ‘ikai totonu ke tau ‘ulungaanga ‘aki.

Na‘e akonaki ‘a Sisū, “Ke ke ‘ofa ki ho kaungā‘apí ‘o hangē pē ko koé” (Mātiu 19:19). Kapau ko ‘Ene kau ākonga kitautolu, kuo pau ke tau anga faka-Kalisitiane pea angalelei ki he kakai kotoa pē ‘oku tau fetaulakí, kau ai ‘a kinautolu kuo fili ke mavahe mei he Siasi.

Tau kau fakataha mu‘a mo e kakai loto lelei kotoa pē ‘i he taumu‘a lelei kotoa pea fakakau kinautolu ‘i hotau kaungāme‘á mo e kaungā ngāue. Tau talitali lelei mo‘oni mu‘a kinautolu ki hotau ngaahi falelotú mo e ngaahi ‘ekitiviti fakauōtí.

Melinó mo e Akonaki Fakaepalōfitá

‘Oku faka‘osi ‘eku tohi faka‘aposestolo kiate kimoutolu ‘i he‘eku fakamo‘oni kapau te mou fakakaukau fakalelei ki he akonaki fakaepalōfitá, te mou ‘ilo ai ‘oku fehokotaki homou aka faka-laumālié ki he “matavai mapunopuna hake ki he mo‘ui ta‘engatá” (Sione 4:14). He ‘ikai ke mou mate fakalaumālié hangē ko e fu‘u ‘akau seikoia faka‘ofo‘ofá; ka ‘oku ou fakamo‘oni te mou ma‘u ‘a e nonga, nēkenka, mo e fiefia lahi ange ‘i ho‘omou mo‘ui ‘i hono tali ‘a Sisū Kalaisi mo e kau tamaio‘eiki kuó Ne uí pea muimui ki He‘ene palani ‘i he ongoongoleleí. Tukukehe kapau ‘e tafoki e loto ‘o e kakai ‘i he ngaahi pule‘angá ki he ‘Otuá mo ‘Ene ngaahi akonaki mo e palaní, te nau fehangahangai mo‘oni mo e ngaahi nunu‘a ne fakahā ‘i he ngaahi folofolá.

Si‘oku ngaahi tokoua mo e tuofāfine ‘ofeina, ‘oku fekau‘i kitautolu ke teuteu‘i e Siasí mo kitautolu ki he ngaahi ‘aho ko ia ‘e hoko mo‘oni maí kapau ‘e hokohoko atu e kakai ‘i he māmaní ke ta‘etokanga mo tukunoa‘i ‘a e ‘Otuá ko ‘etau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ‘Ofa‘angá, ‘a e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí. ‘Oku mahino ‘i he ngaahi folofolá ‘a e ngaahi nunu‘a ‘o e tafoki mei he ‘Otuá.

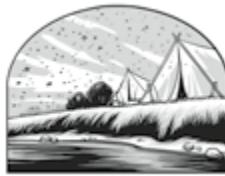
‘Oku mau ‘ofa atu. Ko e faingamālie ia kiate au ke fakaafe‘i ‘etau Tamai Hēvaní ke Ne tāpuekina kimoutolu. ‘Ofa ke mou ma‘u ‘a e nongá. ‘Ofa ke mou ma‘u ‘a e fiefiá ‘i homou lotó. ‘Ofa ke mou ma‘u ‘a e loto-to‘a ke fakatomala ‘o ka fie ma‘u. Kapau ‘oku ‘i ai ha me‘a ‘i ho‘o mo‘ui ‘oku ‘ikai lelei, ‘ofa ke tāpuekina koe‘e he ‘Eikí ‘aki ‘a e loto-to‘a ke ke fakatomala pea liliu, ‘o kamata ‘i he ‘ahó ni. Fakatauange ‘e ‘oatu ‘e he ‘Eikí ‘a e mālohi ke tafoki homou lotó kiate Ia, ke ‘ofa kiate Ia, mo tauhi kiate Ia, kae lava ke ke fononga hao ‘i he mo‘ui fakamatelié, ‘o teuteu ki he ‘aho ko ia ke ‘o‘ofaki ai ‘i he to‘ukupu ‘a ‘etau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ‘Ofa‘angá.

‘I he‘eku hoko ko ha fakamo‘oni makehe ‘o Kalaisí, ‘oku ou fakamo‘oni kiate kimoutolu ‘oku ou ‘ilo‘i ko Sisū ‘a e Kalaisí. Ko e ‘Alo Ia ‘o e ‘Otuá. ‘Oku mo‘oni ‘a e ngaahi me‘a ko ‘eni kuó u lea ‘akí, pea ‘oku ou ‘amanaki lelei te mou tali ‘eku tohí ‘i he laumālié ko ia kuó u lea ‘akí. ‘Oku ou fakamo‘oni ko e Siasi ‘eni ‘o Sisū Kalaisi.

‘Ofa ke tāpuaki‘i kimoutolu ‘e he ‘Otuá, si‘oku ngaahi tokoua mo e tuofāfine ‘ofeina, ‘i he‘etau fai e me‘a kotoa pē te tau lavá ke teuteu ai ki he ‘aho ko ia ‘e toe hā‘ele mai ai e Fakamo‘ui mo e Huhu‘i ‘o e māmaní ko hotau ‘Eikí mo e Tu‘i. ■

Mei ha lea, “An Epistle to the Saints of the Utah Salt Lake Area,” na‘e fai ‘i ha konifelenisi faka-vaha‘a siteiki ‘i he ‘aho 11 Sepitema 2016.

V A H E 3

Folofola mo e Finangalo 'o e 'Eikí

Fakamatala 'a e 'ētitá: Ko e konga 'eni 'o e vahé 3 mei he Kau Mā'oni'oní voliume 2 'Ikai Ha Nima Ta'ema'a. ('E tuku atu 'a e Voliume 2 'i he kamata'anga 'o e ta'u fo'oú.) 'I he fa'ahita'u fakatolau 'o e 1846, 'oku nofo ha kāingalotu 'e meimeī toko 2,500 'o e Siasí, kau ai mo Palesiteni Pilikihami 'Longi 'i he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó, ko ha nofo'anga fakataimi 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní he kauvai fakahihifo 'o e Vaitafe Misulí. 'Oku faingata'a'ia ha Kāingalotu tokolahi 'i ai he mahamahaki.

Lhe uhuhonga 'o e faingata'a 'i he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó, na'e ma'u ai 'e Pilikihami ha tala na'e 'ohofí 'e ha kau fakatanga ko ha kau tangata nai 'e toko tahaafe, 'a e ki'i kolo 'o e Kāingalotu 'oku kei 'i Nāvuú. Na'e tau ha Kāingalotu 'e toko uangeau nai ke malu'i kinautolu, ka ne nau 'ulungia 'i he 'osi pē ha ngaahi 'aho si'i. Na'e fealea'aki e kau taki 'o e koló ke fai 'e he Kāingalotu ha fetukutuku melino, ka na'e masiva mo mahamahaki hanau tokolahi. Ka 'i he mavahé 'a e Kāingalotu mei he koló, na'e hanga 'e he kau fakatangá 'o 'ohofí kinautolu mo maumau'i honau ngaahi 'apí mo 'enau ngaahi salioté. Na'e hanga 'e ha kau fakatanga 'o kapá e temipalé, mau-mau'i 'a loto, pea mo manuki'i e Kāingalotu 'i he'enau hola ki he ngaahi 'apitanga he kauvai 'e taha 'o e vaitafé.²⁸

'I he taimi na'e 'ilo ai 'e Pilikihami 'a e fiema'u vivili 'a e kau kumi hūfangá, na'á ne 'ave ha tohi ki he kau taki 'o e Siasí, 'o fakamanatu kiate kinautolu 'a e fuakava ne nau fai 'i Nāvū ke tokoni'i e masivá pea mo tokoni'i e Kāingalotu kotoa pē na'e fie ha'u ki he feitu'u fakahihifó.

Na'á ne tala 'o pehē, "Ko e ngaahi tokoua mo e tuofafine, kau uitou mo e fānau paeá, mahamahaki mo masivesivá, 'oku nau lolotonga tākoto atu he kauvai fakahihifo 'o e Misisipi. Ko e taimi 'eni ke ngāue aí. Tuku e vela 'o e fuakavá, 'a ē na'a mou fai 'i he fale 'o e Eikí, ke vela 'i homou lotó 'o hangē ha ulo'i afi 'oku 'ikai lava ke tamate'i."²⁹

Neongo na'a nau 'ave 'a e ngaahi saliote tokoni 'e uofulu ki Nāvū 'i he uike 'e ua kumu'á pea toe pē ha me'akai mo e 'u me'a kehe si'isi'i ke nau mo'ui ai, ka na'e hanga 'e he Kāingalotu 'i he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó pea mo e ngaahi nofo'anga he feitu'u ofi ki aí 'o 'ave ha toe ngaahi saliote, fanga pulu ngāue, me'atokoni, pea mo e ngaahi tokonaki kehe ki Nāvū. Na'e hanga foki e Niueli Uitini, ko e pisope pule 'o e Siasí 'o fakatau ha mahoa'a ma'á e Kāingalotu kuo fakamasiva'i.³⁰

'I he taimi na'e ma'u ai 'e he kau fakahaofí e kau kumi hūfangá, ne tokolahi e Kāingalotu ne nau puke 'aupito, 'ikai mateuteu ki he 'ea momokó, pea mo fu'u fiekaia 'aupito. 'I he 'aho 9 'o 'Okatopá, 'i he'enau teuteu ke fai fononga ki he Vaitafe Misulí, na'e mamata e Kāingalotu ki ha pupunga kueili ne nau kāpui e langí pea nau tu'u takai

‘i honau ngaahi salioté. Na‘e fakavave atu e kau tangatá mo e tamaiki tangatá ‘o puke kinautolu. Na‘e manatu e tokolahi ki he hanga ‘e he ‘Otuá ‘o tukumai e fanga kueilí ki he fānau ‘a ‘Isilelí ‘i he taimi ‘o ‘enau faingata‘a‘iá.

Ne tohi ‘a Tōmasi Puloka, ko ha kalake ‘i he‘ene tohinoá ‘o pehē, “I he pongipongí ni ne mau ma‘u ha faka‘ilonga faka-hangatonu ki he ‘alo‘ofa pea mo e angalelei ‘a e ‘Otuá. “Na‘e fakafeta‘i e kāingá ki he ‘Otuá pea mo fakalāngilangi‘i Hono huafá koe‘uhí ko e me‘a na‘e lilingi hifo ki he fānau ‘a ‘Isilelí ‘i he maomaonganáo na‘e fakahā ia kiate kimautolu ‘i homau fakatanga‘i.”

Na‘e tohi ‘e Tōmasi ‘o pehē, “Na‘e kai kueili ‘a e tangata, fefine, mo e fānau kotoa ‘i he taimi ma‘u me‘atokoni efafi.”³¹

Lolotonga iá, ne lea ha tangata ko Tamanehune na‘á ne ma‘u e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Éloné ‘i ha konifelenisi ne ‘i ai ha toko valungeau tupu nai ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i ha ki‘i motu ko ‘Anā ne mama‘o ‘aki ha maile ‘e lauafe ‘i he ‘Oseni Pasifikí. Na‘á ne fokotu‘u ‘o pehē, “Oku totonu ke ‘ave ha tohi ki he Siasí ‘i ‘Ameliká, ‘o

kole ange ke nau fakafolau mai ‘i he vave tahá ha kau ‘eletā ‘e toko nima ki he toko teau.” Na‘e poupou‘i ia ‘e Ali‘ipaea ko ha mēmipa ‘o e Siasí, pea ko ha taki fakalotofonua ‘o e koló, pea na‘e hikinima ‘a e Kāingalotu ko ‘eni ‘o e ‘Otu Motu Pasifikí ‘o poupou ki ai.³²

Na‘e poupou‘i kakato ‘e Atisoni Pālati ‘a e fokotu‘u ‘a Tamanehuné ‘i he‘ene tokanga‘i e konifelenisí. ‘I he ta‘u ‘e tolu kuo hilí, na‘e papitaiso ai ‘e Atisoni mo Penisimani Kolouati ha kakai ‘e toko tahaafe tupu nai. Ka ‘i he taimi ko iá ne na ma‘u pē ha tohi ‘e taha mei ha taha ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá, pea na‘e ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi fakahinohino ai fekau‘aki mo e foki ki ‘apí.³³

‘I he māhina ‘e ono talu mei hono ma‘u e tohi ko iá, na‘e ‘ikai ke ma‘u ‘e he ongo faifekaú ha toe ongoongo mei hona fāmilí, kaungāme‘á, pe kau taki ‘o e Siasí. ‘I he taimi ne a‘u atu ai ha nusipepa ki he motú, na‘á na fakasio fakamātoato hono ngaahi pēsí ki ha ongoongo fekau‘aki mo e Kāingalotu. Na‘e pehē ‘e ha pepa ‘e taha na‘á na lau na‘e faka‘auha ‘a e vacua ‘o e Kāingalotu ‘i Nāvuú pea ko e toengá ne fakamālohi‘i ke nau hola ki Kalefōnia.³⁴

ANAA

Hili e ngāue fakafaifekau i Tahití, na'e foki a Atisoni Pālati ki he 'Iunaiteti Siteítí ke toe fakataha mo hono uaifi ko Lu'isá, a ia na'e teuteu ke nau 'alu ki he fakahihifó mo 'ena fānaú.

TUPUAI

Na'e loto a Atisoni ke ne foki ki he 'Iunaiteti Siteítí, maka-tu'unga i he'ene hoha'a ke 'ilo pe ko e hā e me'a 'oku hoko kia Lu'isa pea mo hono ngaahi 'ofefiné. Na'a ne pehē loto pē, "E sai ange ke u 'ilo'i e mo'oní, tatau ai pē pe 'oku kovi, i ha'aku nofo mo e veiveiuá mo e lotohoha'a."³⁵

Ne loto e ongo kaungāme'a o Atisoni ko Nēpote mo Teli'i a ia ko ha hoa mali na'a na ngāue fakataha mo ia 'i Anaá ke na foki ki Tupai a ia ne 'ofa'i ai a Teli'i ko ha faiako fakalaumālie ki hono kaungā fefine i he Siasí. Na'e palani pē a Penisimani ke ne nofo pē i he 'otu motú ke taki e ngāue fakafaifekau.³⁶

I hono 'ilo'i e he Kāingalotu i he Pasifikí kuo ofi ke mavahé a Atisoní, na'a nau kōlenga kiate ia ke foki vave mai pea 'omi mo ha kau faifekau tokolahí ange. Na'e loto 'aupito ki ai a Atisoni he na'a ne 'osi palani ke foki mai mo Lu'isa mo hono ngaahi 'ofefiné ki he 'otu motú 'o kapau ne nau kei mo'ui.³⁷

I he faka'au ke toe momoko ange i he Nofo'anga Faka'ahita'u Momokó, na'e toutou lotua e Pilikihami ke ne 'ilo i ha founiga ke teuteu ai a Siasí ki he fononga o fakalaka atu he 'Otu Mo'unga Maká. Hili ha meime i ta'u e taha o 'enau fonongá, kuó ne 'ilo na'e mahu'inga ki he'enu iku ná 'a hono fokotu'utu'u mo fakanauau'i lelei a e Kāingalotu ki he hala i mu'a iate kinautolú. Ne hanga e he hokohoko e fakafé'atungiá o fakaha'a'i ange ki ai e mahu'inga ke falala ki he Eikí pea muimui ki He'ene fakahinohinó. Hangē ko ia i he ngaahi 'aho o Siosefá, ko e Eikí toko taha pē te Ne lava ke fakahinohino i Hono Siasí.

Taimi si'i pē mei he kamata'anga o ha ta'u fo'oú, ne ongo'i e Pilikihami kuo fakamaama e he Eikí hono 'atamaí ki ha maama mo ha 'ilo fo'ou. I ha fakataha mo e fakataha alēlea'anga mā'olungá pea mo e Toko Hongofulu Mā Uá i he 'aho 14 o Sānuali 1847, na'a ne kamata ke lekooti ha fakahā mei he Eikí ki he Kāingalotu. Kimu'a pea 'alu a Pilikihami o mohé, na'e 'orange e he Eikí kiate ia ha toe ngaahi fakahinohino ki he fononga hono hokó. I he to'o hake e Pilikihami e fakahā ne te'eki ke 'osi hono hikí, na'a ne hoko atu hono lekooti a e ngaahi fakahinohino a e Eikí ki he Kāingalotu.³⁸

I he 'aho hono hokó, na'e fakamatala'i ai e Pilikihami a e fakahaá ki he Toko Hongofulu Mā Uá. Na'e ui ko e "Folofolá mo e Finangalo o e Eikí," pea na'a ne fakamamafa'i a e fiema'u ke fokotu'utu'u a e Kāingalotu ki ha ngaahi kaungā-fononga i he malumalu o e tataki a e kau 'apostoló. Na'e fekau'i e he Eikí i he fakahā ke tokonaki e he Kāingalotu 'enau ngaahi fiema'u pea ngāue fakataha i he'enu fonongá, tokanga'i e kau uitoú, kau paeá, mo e ngaahi fāmili o e kau mēmipa o e Kongakau Māmonganá.

Na'e fakahinohino'i e he fakahaá o pehē, "Tuku ke ngāue 'aki e he tangata kotoa pē a hono iví kotoa mo e koloá ke hiki a e kakaí ni ki he potu e fokotu'utu'u ai e he Eikí ha siteiki o Saioné." "Pea kapau te mou fai eni 'aki a e loto-ma'a, i he faivelenga kakato, te mou monū'ia."⁴⁰

Na'e fekau'i foki e he Eikí a Hono kakaí ke fakatomala mo fakavaivai'i a kinautolu, feanga'ofa'aki, mo tuku a e fa'a konaá mo e felau'ikovi'aki. Na'e fakamatala'i a Ene folofolá ko ha fuakava, o fakahinohino i e Kāingalotu ke a'eva i he ngaahi tu'utu'uni kotoa pē o tauhi a e ngaahi fuakava na'e fai i he Temipale Nāvuú.⁴¹

Na'a Ne folofola o pehē "Ko au ko e Eikí ko homou 'Otuá, io ko e 'Otua o ho'omou ngaahi tamaí, ko e 'Otua o 'Épalahame mo 'Aisake pea mo Sēkope" "Ko au ia a ia na'a ku tataki atu a e fānau a Isilelí mei he fonua ko Isipité; pea kuo mafao atu a hoku nimá i he ngaahi 'aho faka'osí."

Hangē ko e kau Isilelí o e kuonga mu'a, na'e pau ke fakafeta'i e Kāingalotu ki he Eikí pea ui ki Hono huafá i he ngaahi taimi o e faingata'a'iá. Pea pau ke nau hiva mo faiva pea fai mo ha lotu o e fakafeta'i i honau lotó. Na'e ikai fie ma'u ke nau ilifia ki he kaha'ú ka ke nau falala kiate Ia mo fuesia honau ngaahi faingata'a'iá.

Na'e folofola a e Eikí, "Oku totonu ke sivi'i a hoku kakaí i he ngaahi me'a kotoa pē, koe'uhí ke teuteu i a kinautolu ke nau ma'u a e nāunau a ia kuó u teuteu mo'onautolú, io a e nāunau o Saioné."⁴²

I he toenga o e fa'ahita'u momokó, na'e hokohoko atu feinga a e kau 'apostoló ke ma'u ha fakahā i he'enu teuteu ke fakafononga atu e ngaahi kaungā-fononga salioté o fou he 'Otu Mo'unga Maká. I he malumalu o enau tatakí,

TELE'A 'O E ANO MĀSIMÁ

NOFO'ANGA FAKAFĀ'AHITA'U MOMOKÓ

NĀVŪ

‘e mavahe atu mei he Nofo‘anga Fakafā‘ahita‘u Momokó ha ki‘i kulupu ke mu‘omu‘a ‘i he taimi failaú, kolosi atu he ‘otu mo‘ungá, pea ke fokotu‘u ha feitu‘u tānaki‘anga fo‘ou ma‘á e Kāingalotú. Ke talangofua ki he fekau ‘a e ‘Eikí pea mo fakahoko e kikité, te nau fusi ha fuka ki he ngaahi fonuá pea kamata ke fokotu‘u ha tempipale. Ko e ngaahi kaungā-fononga lalahi angé, ne meime ko e ngaahi fāmili, te nau muimui vave atu ‘iate kinautolu, ‘o talangofua ki he Folololá pea mo e Finangalo ‘o e ‘Eikí ‘i he‘enau fonongá.⁴⁸

Kimu‘a pea nau mavahe mei Nāvuú, na‘e fakakaukau‘i ‘e he Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá pea mo e Fakataha Alēlea e Toko Nimangofulú ke fai e nofó ‘i he Tele‘a ‘o e Ano Māsimá pe ko e Tele‘a ‘o e Vaitafe Peá ki he fakatokelaú. Ko e ongo tele‘a na‘á na ‘i he tafa‘aki mama‘o ‘o e ‘Otu Mo‘unga Maká pea ko hona ngaahi fakamatalá na‘e ‘asi fakalotolahi.⁴⁹ Na‘e mamata ‘a Pilikihami ‘i ha vīsione ki he feitu‘u pau ‘a ē ‘e nofó ‘i ‘e he Kāingalotú, ka na‘á ne ma‘u pē ha ‘ilo fe‘unga ki he feitu‘u ‘e ‘ilo‘i aí. Na‘á ne kei lotua pē ke hanga ‘e he ‘Otuá ‘o fakahinohino ia mo e kaungā-fononga na‘e mu‘omu‘á ki he feitu‘u totonu ke tānaki ki ai e Siasi.⁵⁰

‘I he ho‘atā efiafi ‘o e ‘aho 16 ‘o ‘Epeleli, 1847, na‘e kamata ke fononga ‘i he momokó mo e langi fakapōpō‘ulí ‘a e kaungā-fononga na‘e mu‘omu‘á. “Oku mau taumu‘a ke fakaava e hala ki he fakamo‘uí kiate kinautolu ‘oku faitotonu ‘i honau lotó mei he ngaahi fonua kotoa pē, pe feilaulau‘i e me‘a kotoa pē ‘i homau fatongia fakaetauhí,” ko e fakahā ia ‘e he kau ‘Apōsetoló ‘i ha tohi fakamāvae ki he Kāingalotu ‘i he Nofo‘anga Fakafā‘ahita‘u Momokó. “I he huafa ‘o e ‘Otua ‘o ‘IsileÍ, ‘oku mau taumu‘a ke ‘ikuna‘i pe mate ‘i he‘emau feingá.”⁵¹ ■

Ke lau e toenga ‘o e vahé, kātaki ‘o ‘alu ki he kau mā‘oni‘oni.ChurchofJesusChrist.org pe ko e tatau fakakomipiuta ‘o e fakamatala ko ‘ení ‘i he Gospel Library app pe ‘i he liahoná.ChurchofJesusChrist.org

‘Oku ‘uhinga e fo‘i lea Tefitó ‘i he ma‘u‘anga fakamatalá ki ha ngaahi fakamatala lahi ange ‘i he kau mā‘oni‘oni.ChurchofJesusChrist.org

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

28. James Whitehead to Brigham Young, Aug. 18, 1846, Brigham Young Office Files, CHL; George Alley to Joseph Alley, Jan. 26, 1847, George Alley, Letters, CHL; Mace, Autobiography, 138–45; “Articles of Accommodation Treaty Agreement,” Sept. 16, 1846, Chicago Historical Society, Collection of Manuscripts about Mormons, CHL; Bullock, Journal, Sept. 1846;

Historical Department, Journal History of the Church, Sept. 18, 1846; Leonard, *Nauvoo*, 606–16.

29. Historian’s Office, History of the Church, volume 16, Sept. 24 and 27, 1846, 49, 51; Brigham Young to “the High Council at Council Point,” Sept. 27, 1846, Brigham Young Office Files, CHL.
30. Historian’s Office, History of the Church, volume 16, Sept. 14, 1846, 34; Sept. 27, 1846, 52; Oct. 5, 1846, 7–8; Oct. 6, 1846, 11.
31. Bullock, Journal, Oct. 9, 1846; Historian’s Office, History of the Church, volume 16, Oct. 5 and 9, 1846, 7–8, 14–15.
32. Society Islands Conference Report, Sept. 24, 1846, in Historian’s Office, Minutes and Reports (local units), CHL; Addison Pratt, Journal, Feb. 3, 1846; Sept. 24, 1846; Nov. 1850. ‘Oku ‘asi ‘i he lipooti ‘a ‘Atisoni ‘i he tohinua ‘o Nōvema 1850, ne ‘ikai ke ne lava ‘o tala mahino ‘a e ‘aho ‘o e konifelenisi **Tefitó**: Tahiti
33. Addison Pratt, Journal, Mar. 5, 1846; Apr. 17, 1846; Nov. 14, 1846; Woodruff, Journal, Nov. 26, 1844.
34. Grouard, Journal, 145; vakai foki, Addison Pratt, Journal, Feb. 6, 1847.
35. Addison Pratt, Journal, Nov. 7, 1846.
36. Addison Pratt, Journal, Mar. 13 and 17, 1846; Nov. 14 and 17, 1846; Jan. 9, 1847; Addison Pratt to “My Dear Family,” Jan. 6, 1846, Addison Pratt Family Collection, CHL; Grouard, Journal, 165–66.
37. Grouard, Journal, 172; Addison Pratt, Journal, Nov. 1850; Addison Pratt to “My Dear Family,” Jan. 6, 1846, Addison Pratt Family Collection, CHL; vakai foki, Addison Pratt, Journal, Jan. 13, 1847.
38. Historian’s Office, History of the Church, volume 17, Jan. 14, 1847, 18–19; Willard Richards, Journal, Jan. 14, 1847; vakai foki, Bennett, *Mormons at the Missouri*, 148–57. **Tefitó**: Brigham Young
40. Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 136:1–11 (Revelation, Jan. 14, 1847, Revelations Collection, CHL); Historian’s Office, History of the Church, volume 17, Jan. 15, 1847, 19.
41. Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 136:4, 8, 19, 23–27, 32 (Revelation, Jan. 14, 1847, Revelations Collection, CHL).
42. Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 136:17, 21–22, 28–31 (Revelation, Jan. 14, 1847, Revelations Collection, CHL); vakai foki, ‘Ekesotosi 2:23–25; 4:31; 6:6–7; 15:1.
48. Woodruff, Journal, Sept. 4, 1847; Historian’s Office, History of the Church, volume 17, Mar. 6 and 21, 1847, 65–66, 72; Lee, Journal, Feb. 15 and 27, 1847; Council of the Twelve Apostles to “the Brethren at Winter Quarters,” Apr. 16, 1847, Brigham Young Office Files, CHL; vakai foki, Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 136 (Revelation, Jan. 14, 1847, Revelations Collection, CHL).
49. Council of Fifty, “Record,” Sept. 9, 1845, and Jan. 11, 1846, in *JSP*, CFM:472, 513.
50. Lee, Journal, Jan. 13, 1846, 79; George A. Smith, ‘i he *Journal of Discourses*, June 20, 1869, 13:85; Council of the Twelve Apostles to “the Brethren at Winter Quarters,” Apr. 16, 1846, Brigham Young Office Files, CHL; Norton, Reminiscence and Journal, July 28, 1847; Erastus Snow, in *Journal of Discourses*, Sept. 14, 1873, 16:207; vakai foki, Thomas Bullock to Henrietta Rushton Bullock, June 9, 1847, Henrietta R. Bullock Collection, CHL.
53. Woodruff, Journal, Apr. 14–16, 1847; Clayton, Diary, Apr. 16, 1847; Council of the Twelve Apostles to “the Brethren at Winter Quarters,” Apr. 16, 1847, Brigham Young Office Files, CHL.

'Eletā Adilson de
Paula Parrella

'O e Kau
Fitungofulú

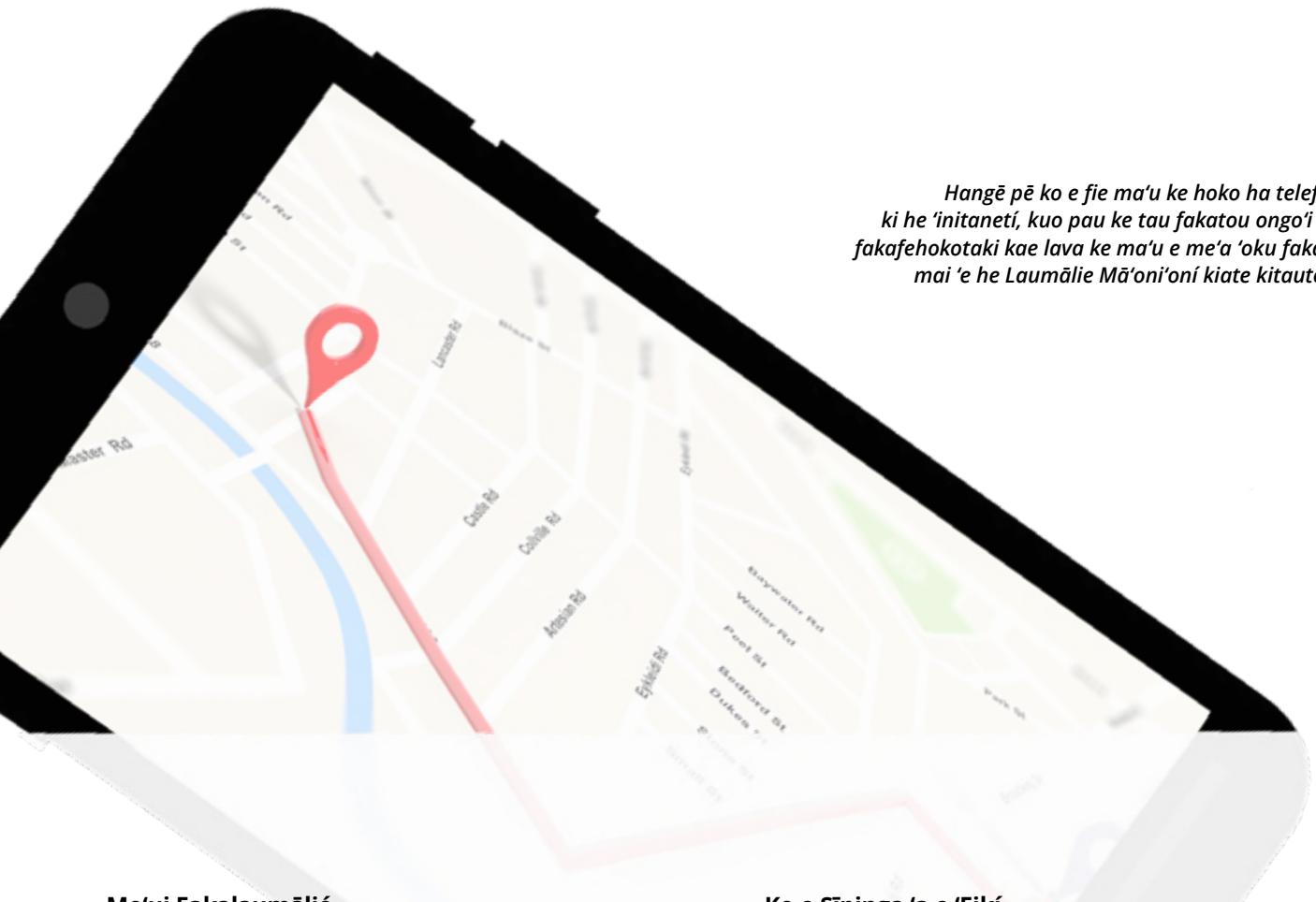
Ko hono Ma'u mo 'Ilo'i e Tataki Fakalangí

'Oku finangalo e 'Otuá ke 'omai ha fakahinohino kiate kitautolu, ka kuo pau ke tau loto-fiemālie pea mateuteu ke ma'u ia.

The'ema hoko ko ha kau faifekau kei talavou 'i he senitā ako'anga fakafafeikau 'i Palāsilá, na'e 'i ai ha 'aho ne vahe ai ke mau ò mo ha ngaahi hoa ki he ngaahi hala 'o Sao Pauló ke fakaafe'i e kakaí ke nau fanongo ki he ngaahi lēsoni fakafafeikaú. Hili ha ngaahi houa si'i na'a mau foki mai ki he MTC pea fakahoko ha houa fakamo'oni.

Na'e lea ha tokolahī kau ki he ngaahi ue'i ne nau ma'u ke 'alu ki ha hala pau pe fakalea ki ha tokotaha pau. Na'e ongo fakafoe e ngaahi a'usiá ni kiate au. Ka neongo ia, na'a ku ongo'i mahalo na'e 'ikai ke u fu'u lelei pe mateuteu fe'unga ke hoko ko ha faifekau, koe'uhí na'e 'ikai ke u ma'u ha a'usia tatau.

Na'a ku kumi tokoni ki he kau taki 'i he MTC 'i he'eku ongo'i loto-si'i. Na'a nau tokoni ke mahino kiate au 'oku finangalo e 'Otuá ke foaki mai ha ngaahi fakahinohino 'i he Laumālie Mā'oni'oní, pea neongo he 'ikai tatau 'eku a'usiá mo e ni'ihī kehē, ka na'e kei fie ma'u pē ke u fe'unga ke ma'u e fakahinohino 'a e Laumālié. Hangē pē ko e fie ma'u ke fakatonutonu e letioó ki ha kautaha letiō paú, pe ko e fie ma'u ke hoko ha telefoni ki he 'initanetí, kuo pau ke tau fakatou ongo'i mo fakafehokotaki kae lava ke ma'u e me'a 'oku fakahā mai 'e he Laumālie Mā'oni'oní kiate kitautolú.

*Hangē pē ko e fie ma'u ke hoko ha telefoni
ki he 'initaneti, kuo pau ke tau fakatou ongo'i mo
fakafehokotaki kae lava ke ma'u e me'a 'oku fakahā
mai 'e he Laumālie Mā'oni'oní kiate kitautolú.*

Mo'ui Fakalaumālié

Na'e tuku mai 'e Palesiteni Nalesoni 'a e fakatokangá ni, "I he ngaahi 'aho ka hokó, he 'ikai lava ke tau mo'ui fakalaumālié ta'e kau ai 'a e tataki, fakahinohino mo e tākiekina fakafiemālié 'a e Laumālie Mā'oni'oní."¹

Na'a ne pole'i kitautolu ke "fakalahi [hotau] tu'unga fakalaumālié lolotongá ke ma'u e fakahā fakatāutahá, he kuo tala'ofa 'e he 'Eikí, 'kapau te ke kole, te ke ma'u ha fakahā hoko mo e fakahā, pea mo ha 'ilo hoko mo e 'ilo, koe'uhí ke ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a liló mo e ngaahi me'a fakamelinó—'a e me'a 'oku 'omi 'a e fiefiá, 'a e me'a ko ia 'oku 'omi 'a e mo'ui ta'engatá" [Tokāteline moe Ngaahi Fuakavá 42:61]."²

Lolotonga 'etau fononga 'i he māmaní, 'oku finangalo e 'Otuá ke tau "fai [ha] ngaahi me'a lahi ['i he] fili tau'ataina ['atautolu] pē, pea fakahoko 'a e mā'oni'oní lahi" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:27). Ka neongo ia, 'oku 'i ai ha ngaahi me'a te tau toki lava pē 'o fakahoko 'i ha tokoni fakalangi. 'E fakahā mai 'e he Laumālie Mā'oni'oní kiate kitautolu 'a e me'a 'oku fie ma'u ke tau fakahoko ke tau nofo—pea tupulaki ai—"i he hala ki he fiefia 'i he mo'u ni pea ma'u e mo'ui ta'engatá. "He vakai, 'oku ou toe pehē kiate kimoutolu, kapau te mou hū 'i he halá, pea ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní, te ne fakahā kiate kimoutolu 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai" (2 Nifai 32:5).

Ko e Sīpinga 'a e 'Eikí

'Oku fakamatala 'e he ngaahi folofolá 'a e founiga 'oku 'omi ai 'e he 'Otuá e fakahā fakatāutahá: "Te u fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó, 'i he Laumālie Mā'oni'oní, 'a ia 'e hoko mai kiate koe pea 'e nofo 'i ho lotó" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2).

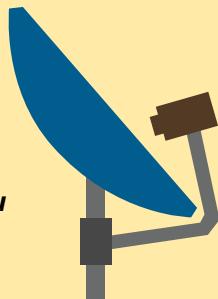
Na'e toe fakahā mai 'e he 'Otuá ke "falala ki he Laumālie ko ia 'oku tākiekina ke failelei" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:12). Ko e taimi 'e ni'ihi 'e taki kitautolu 'e he Laumālié ke tau fai lelei 'o fakafou 'i he'etau ngaahi fakakaukaú, ngaahi fakakaukau hokohoko, ngaahi ue'i ke ta'ofi pe kamata hono fai ha me'a, 'iló pe mahinó, ko hono fakahā e ngaahi me'a he 'ikai ke tau ako 'iate kitautolu peé, ko e manatu'i e ngaahi me'a na'e ngaló, pea mo ha ngaahi me'a lahi.³

'Oku tau ako 'i he Kalētia 5:22–23, 'oku fa'a fetu'utaki mai e Laumālie Mā'oni'oní 'o fakafou 'i he ngaahi ongo fakaeloto hangē ko e 'ofá, fiefiá, melinó, kātaki fuoloá, angavaivaí, angaleleí, tuí, angamaluú, mo e anga fakama'uma'ú. Te tau toutou ma'u e tokoni mei he Laumālie Ma'oni'oní ko ha ngaahi fakahinohino kuo fakafe'unga'i ki he'etau ngaahi fie ma'u paú, kae manatu, ko e fa'ahinga fakahinohino peheé te ne ue'i kitautolu ke tau fai lelei (vakai Molonai 7:13) pea 'e fenāpasi ma'u pē ia mo e ngaahi akonaki 'a e kau palōfita mo'uí pea mo e ngaahi folofola mā'oni'oní.

Ma'u pea 'ilo'i

Mahalo ko e taha 'o e ngaahi faingata'a tefti 'oku tau fehangahangai mo ia 'i he matelié ko e 'ilo'i ko ia e founiga ke ma'u, 'ilo'i, pea mo ngāue'i ai e ngaahi ue'i mo e fakahinohino mei he Laumālie Mā'oni'oní. 'E lava ke tokoni mai e ngaahi lēsoni ko 'ení kiate kitautolu.

Lēsoni 1: 'Oku finangalo e 'Eikí ke 'omi kiate kitautolu ha fakahā fakataautaha, ka 'oku fie ma'u ke tau mateuteu ke ma'u ia.

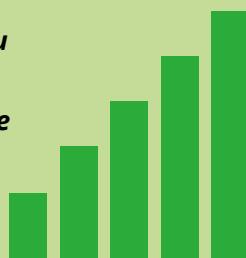

Na'e pehē 'e Palesiteni Nalesoni, "Ko e me'a 'e taha kuo toutou 'omi 'e he Laumālie ki he'eku fakakaukaú talu mei hoku uiui'i fo'ou ko e Palesiteni 'o e Siasi, ko e hōifua ko ia 'a e 'Eikí ke fakahā 'Ene fakakaukaú mo Hono finangalo. Ko e faingamālie ke ma'u e fakahā, ko e taha ia 'o e ngaahi me'a'ofa lelei taha 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú."⁴

Na'á ku ako 'i he MTC na'e fie ma'u ke u mateuteu ke ma'u ha me'a pē na'e finangalo e 'Eikí ke 'omai kiate au, 'i He'ene taimí mo 'Ene founigá. Na'á ku ako 'e lava 'e he fakafihí 'o tohoaki'i kitautolu pea 'ikai ke tau lava 'o 'ilo'i e taimi 'oku folofola mai ai e 'Eikí kiate kitautolú pe fanongo fakalelei ki he pōpoaki 'okú Ne finangalo ke tau fanongo ki aí.

Na'e pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "I he'etau loto-holi mo fakaafe'i e Laumālie Mā'oni'oní ki he'etau mo'uí pea ako ke talangofua vave ki he ngaahi ue'i faingofua, te tau lava foki 'o ta'ofi e ngaahi longoa'a 'o e māmaní 'okú ne tohoaki'i kitautolú pea tokanga mahino ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní."⁵

Lēsoni 2: 'Oku fie ma'u ke tau aka pe a 'ilo'i e founiga 'oku ngāue ai e lea 'o e Laumālie.

Na'e pehē 'e 'Eletā Lainolo A. Lasipeni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e fetu'utaki 'a e Laumālie 'oku fa'a hoko mai ia ko ha ongo. 'Okú ke ongo'i ia 'i ha ngaahi lea 'okú ke angamaheni ki ai, 'oku mahino kiate koe, mo ne ue'i koe. . . .

" . . . Ko e ngaahi ongo ko 'ení 'oku angavaivai, ko ha ue'i ke tau ngāue, ke fai ha me'a, pe lea, ke tali 'i ha founiga pau."⁶

'E lava ke fakafehoanaki e ako ke ma'u e fakahāá mei he Laumālie Mā'oni'oní ki hono ako ha lea fakafonuá. 'Oku 'uluaki mahino kiate kitautolu ha ki'i me'a si'isi'i, pe mahalo he 'ikai mahino ha me'a 'e taha. Ka 'i he'etau hokohoko atu ke faka'aonga'i íá, te tau ma'u ha ngaahi fo'i lea, pea hoko ki ha ngaahi s̄etesí, pea hoko leva ki ha fakakaukau kakato. Fāifai pea tau 'ilo'i kuo mahino kiate kitautolu 'a e lea 'oku faí. Ke ako e lea 'o e Laumālie, kuo pau ke tau:

- Loto-holi ke ako.
- Ako 'i he ngaahi folofolá pea 'i he ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'uí 'a e founiga 'oku ma'u ai e fakahāá.
- Tokanga ki he ngaahi ue'i fakalaumālié.
- Kole ki he 'Otuá ke ne tuku mai ha fakahinohino 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oní.
- Loto-fiemālie ke ma'u—kae 'ikai tukunoa'i pe to'o ma'ama'a—'a e ngaahi fakahinohino 'oku ma'u.
- Talangofua ki he ngaahi ue'i.
- Fekumi fakamātoato ke ma'u ha toe fakahinohino.

Lēsoni 3: 'Oku ma'u 'e he
Tamai Hēvaní ha founa
mo ha taimi pau ke 'omi
ai e ngaahi fakahaá kiate
kitautolu.

'Oku kau 'i he lēsoni ko 'ení ha ngaahi tefito'i mo'oni 'e tolu:

1. 'E lava pea 'efakahā mai 'e he 'Otuá 'a e me'a ke tau fai ke tau tupulaki aí. Ko e ngāue 'a 'etau Tamai Hēvaní ke tokoni'i kitautolu ke tau ma'u e mo'ui ta'engatá (vakai, Mōsese 1:39). Na'e pehē 'e Palesiteni Heneli B. 'Aealingi, ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Ulu-akí, "Oku 'ikai ngata pē ['Ene] tokanga ki he'etau fiemālié, ka 'oku lahi ange 'ene tokanga ki he'etau fakalakalaká."

'Oku 'uhinga 'eni 'oku tokanga 'a e Tamai Hēvaní ki he ngaahi sitepu 'oku tau fononga ai 'i he māmaní. 'Okú Ne 'afio'i e ngaahi fili mo e ngaahi ngāue kuo pau ke tau faí kae lava ke tau "hoko ko e ngaahi foha [mo e ngaahi 'ofefine] 'o e 'Otuá" (Molonai 7:48). Na'e pehē 'e 'Eletā Tieta F. 'Ukitofa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Okú Ne finangalo ke ke a'usia ho iku'angá 'o laka ange 'i he me'a 'okú ke mafakaukau'i—ke ke foki ki ho 'api fakalangí mo e lāngilangi."⁸

2. 'Oku 'ikai mahino kiate kitautolu he taimi 'e ni'ihi 'a e 'uhinga ki he ngaahi fakahinohino fakalangí.
'E fa'a tuku mai 'e he 'Otuá ha ngaahi fakahinohino 'oku 'ikai ke tau 'amanaki ki ai. 'Oku ou manatu'i 'eku tangutu 'i ha houalotu sākalamēniti 'i he taimi na'a ku ma'u ai ha ue'i na'e mahino ki he'eku fakaukaú. Ko e fakahinohinó na'e 'ikai ko ha le'o pe ko ha fanafana ka ko ha fakaukau mahino 'o fakahaá'i mai ha me'a 'oku totonu ke u fai. Na'e 'ikai te u 'amanaki ke ma'u ha fakahinohino pehē lolotonga e houalotu sākalamēniti.

Na'a ku hanga ki hoku uaifí pea talaange 'a e ue'i na'a ku toki ma'u. Na'a ne talamai 'oku totonu ke u talangofua ki he ue'i, neongo kapau na'e 'ikai mahino kiate kimaua 'a hono 'uhingá.

'I he'ema talangofua ki he fakahinohino ko ia, pea 'i he fakalau 'a e taimí, na'a ma ma'u ha ngaahi fakamo'oni na'e 'omi 'e he fakahinohino na'a ma ma'u ha nonga lahi ange kiate kimaua mo fakapapau'i na'a ma nofo ma'u 'i homa hala ki he fakalakalaká.

3. *Kuo pau ke tau loto fiemālie ke fakahoko e finangalo 'o e 'Otuá.* 'I he haohaoa mo e poto 'o e 'Otuá, 'okú Ne 'afio'i e me'a 'oku lelei taha ma'atautolú. 'Oku fakahaa'i mai 'e Hono finangalo ha hala lelei ange 'o fakatefito 'i ha fakaukaú fakalangí. Ka te ne fa'a pole'i kitautolu. 'I he me'a ni, 'o hangē ko e ngaahi me'a kotoa pē, 'oku hoko 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí ko hotau sippinga haohaoá. Na'a Ne 'ai e finangalo 'o e Tamaí ko 'Ene finangalo. Na'e lotu e Fakamo'uí 'i He'ene mamahi ma'a 'etau ngaahi angahalá 'o pehē, "A 'eku Tamai, kapau 'e fa'a fai, pea 'ave 'a e ipú ni 'iate au: kae 'oua na'a fa'iteliha pē au, ka ko koe pē" (Mātiu 26:39).

Kuo pau foki ke tau loto fiemālie ke fakamu'omu'a e finangalo 'o e 'Otuá 'i he'etau ngaahi holí. 'I he'etau tali Hono finangalo mo fakahoko ía, 'oku tau teuteu'i ai kitautolu ke ma'u ha toe fakahinohino. Na'e ako'i 'e 'Eletā Petinā "i he'etau faka'apa'apa'i 'etau ngaahi fuakavá mo tauhi e ngaahi fekaú, pea toe lahi ange 'etau feinga ma'u pē ke fai 'a e me'a 'oku totonú pea ke hoko 'o lelei ange, te tau lava ke 'a'eva mo falala mo'oni 'e tataki 'e he 'Otuá 'etau ngaahi laká."⁹

Ko hono Ma'u e Tokoni Fakalangí

'Oku makatu'unga 'etau fakalakalaka ta'engatá 'i hono ma'u e fakahinohino fakataautaha mei he Laumālie Mā'oni'oní. 'Ofa ke tau takitaha fakapapau ke muimui ki he fale'i 'a Palesiteni Nalesoní ke fekumi ki ha fakahā ki he'etau mo'ui. 'I he'etau tui mo falala 'oku finangalo e 'Otuá ke 'omi kiate kitautolu ha fakahinohino 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oní, pea 'i he nefotaha fakamātoato 'etau mo'ui he tulifua ki he tokoni fakalangí, te tau ma'u leva e fakahinohino 'oku tau fie ma'u. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Fakahā ma'a e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'ui," *Liahona*, Mē 2018, 96.
2. Russell M. Nelson, "Fakahā ma'a e Siasí, Fakahā ki He'etau 'Etau Mo'ui," 95.
3. David A. Bednar, "Ko e Laumālie 'o e Fakahaá," *Liahona*, Mē 2011, 87–90.
4. Russell M. Nelson, "Fakahā ma'a e Siasí, Fakahā ki He'etau 'Etau Mo'ui," 95.
5. David A. Bednar, "Receiving, Recognizing, and Responding to the Promptings of the Holy
6. Ronald A. Rasband, "Tuku ke Taki 'a e Laumālie Mā'oni'oní," *Liahona*, Mē 2017, 94.
7. Henry B. Eyring, "'Oku ou Tuku 'Eku Melinó Kiate Kimoutolu,'" *Liahona*, Mē 2017, 17.
8. Dieter F. Uchtdorf, "Ko Hono Mo'ui Fiebia 'aki e Ongongoolei," *Liahona*, Nōvema 2014, 123.
9. David A. Bednar, "Ko e Laumālie 'o e Fakahaá," 90.

Tupulaki Māmālie

'E lava ke ongo fakailifia e fakahaoacao—tautautefito 'i he'etau 'ai ia ko e tu'unga ki hotau tu'unga ta'ehaoacao. Ko 'oku 'uhingā, 'oku fai 'e he tokotaha kotoa ha fehalaaki 'i he taimi 'e ni'ihi pea faka'ise'isa 'i he ngaahi fehalakī. 'Oku fa'a lava e ngaahi faka'ise'isa ko 'ení 'o tokoni ke tau fakahoko e ngaahi liliu 'oku fie ma'ú, ka 'o kapau te tau fakamoleki ha taimi lahi 'i he fakakaukau ki he fie ma'u ke fai lelei ange pea toe lelei angé, 'e lava leva ke fakatupu vaivai e ngaahi fakakaukau ko iá. 'I he fakamatala 'a Nētane 'i he peesi 44, 'oku tokoni ia ke tau 'ilo'i e 'uhinga 'o e fakahaoacao mo e founiga te tau lava ai 'o a'u ki ai 'o fakafou 'i he mo'ui angamā'oni'oní, 'o fakahoko māmālie.

'E lava foki ke fa'a 'asi 'o hangē 'oku tau tuenoa 'i he'etau faifeinga ke fakalakalaká, ka 'oku 'ikai! 'E tokoni'i kitautolu 'e he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi. ka faifai angé peá ke ongo'i 'oku 'ikai ke ke lelei fe'unga, lau e fakamatala 'a Sieli 'i he peesi 42 fekau'aki mo e founiga na'e tokoni ai e mahino 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí, ke ne ikuna'i 'ene holi ke haohaoá.

'Oku fa'a nofotaha e holi ke haohaoá 'i he ngaahi me'a hangē ko e ma'a, 'o hangē ko e ngaahi hoha'a 'a 'Emipaá, pe 'i he ngaahi tafa'aki 'o e ongoongoleleí, hangē ko e feinga 'a 'Elone ke hoko ko ha tangata 'a e 'Otuá ('oku ma'u e ongo talanoá fakatou'osi 'i he faka'ilekitulōniká pē). Kae hangē pē ko hono 'ilo 'e he kakai lalahi kei talavoú ni, te ke kei lava pē 'o ongo'i e Laumālié pea hoko ko ha tangata pe fefine 'a e 'Otuá neongo kapau 'oku 'ikai ke ke haohaoá.

Ke fie ma'u ha ongoongo lelei lahi ange? Mahalo 'oku 'ikai 'uhinga e fekau "ko ia ke haohaoa 'a kimoutolú" (Matiu 5:48) ki he me'a 'okú ke fakakaukau ki aí. Lau e fakamatala 'a Tēvita 'oku ma'u faka'ilekitulōnika peé ke ako ha ngaahi sitepu 'e ni'ihi ki hono ikuna'i e holi ke haohaoá.

'I he'etau fāifeinga ke fakalakalaká, 'oku fie ma'u ke tau manatu'i 'oku finangalo e Eikí ke tataki fakalaumālie mo langaki hake kitautolu—kae 'ikai mamahi. Te tau lava 'o fakaanga'i lahi kitautolu pē (vakai ki he'eku fakamatala faka'ilekitulōniká) pea 'oku totonu ke tau manatu'i ke tau angalelei kiate kitautolu pē 'i he'etau fāifeinga ki he haohaoá.

Nofotaha ki he Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí. 'Okú Na 'afio'i ho mahu'inga fakalangí pea 'i he fakalau 'a e taimí, te Na lava 'o tokoni'i koe ke ke a'usia ha tu'unga lelei ange 'i he me'a na'a ke fakakaukau te ke ala a'usia. Tupulaki māmālie.

Faka'apa'apa atu,
Heather Claridge

KAKAI LALAHÍ KEI TALAVOÚ

FALE'I LELEI TAHÁ . . .

'Oku vahevahe 'e he kakai lalahi kei talavoú 'enau fale'i lelei taha kau ki hono ikuna'i e holi ke haohaoá:

"Oku ou muimui ki he akonaki ko 'ení: Ko 'eku 'i hení ke ako ke tokanga taha ki he me'a 'oku mahu'ingá kae lava ke u toe foki hake kiate la."

—Paola Väkasi, 'Akuasikeilienitesi, Mekisikou

"Oku 'ikai fie ma'u 'e he kakai haohaoá ha Fakamo'u. 'Oku foaki mai 'e he 'Otuá kiate kitautolu ha vaivai'anga kae lava ke tau fakafalala kia Kalaisi."

—Makena Kalake, Veisinia, USA

"Na'a ku ako 'i he lotú 'oku 'ikai ma'u e haohaoá 'i he mo'u ni, ka 'i he mo'u ka hokó. Ko e Fakamo'u ko ha fa'ifa'itaki'anga haohaoa ia kiate kitautolu. Muimui kiate la 'i he mo'u ni kae lava ke ke hoko 'o haohaoa 'i ha 'aho."

—Venela Vakapalli, 'Anihala Palátesi, 'Initia

Ko e hā 'a e fale'i lelei taha kuó ke ma'u fekau'aki mo e fa'a fakamolemolé? 'Omai ho'o tali' i he **liahona.ChurchofJesusChrist.org** i he 'aho 30 Sepitema 2019.

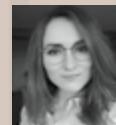
VAHEVAHE MAI HO'O TALANOÁ

'Oku 'i ai ha'o talanoa fakafo ke vahevahe? Pe 'okú ke fie vakai ki ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo ha ngaahi tefito pau? Kapau ko ia, 'oku mau fie fanongo meiate koe! Te ke lava 'o 'omai ho'o ngaahi talanoá pe fakamatalá 'i he **liahona.ChurchofJesusChrist.org**.

FEKAU'AKI MO E KAU FA'U TOHI KEI TALAVOÚ

'Oku fiefia 'a **Soueli**

Sipikameni 'i he katá mo e malimalí, pea 'okú ne fa'a vēkeveke lahi 'aupito fekau'aki mo e mo'u. 'Okú ne 'ofa 'i he ongoongolelé, fānaú, mo e mūsiká pea 'okú ne lolotonga ako ke hoko ko ha faiako lautohi pule'anga. Ko e taha 'o 'ene ngaahi taumuá ke vahevahe e māmā mo e tokotaha kotoa pē 'oku feohi mo iá.

Na'e tupu hake 'a **Nētane**

Litti 'i Tasimánia, 'Aositelélia. 'Oku 'i ai hono mata'itohi BA 'i he 'analaiso faka'ekonómiká pea 'okú ne lolotonga ngāue ma'a e pule'angá. Makehe mei he'ene ngāue mo hono aki'e seminellí 'i hono uötí, 'okú ne fiefia 'i he'ene kau 'i he ngaahi hiva fakalotofonuá mo lau e ngaahi tohi leleí.

Ko **Heta Uaiti Kalalisi** 'a e kī'i ta'ahine na'e mohe mo e fokotu'unga pepa 'i hono lalo piló, ko ia na'a ne hoko aki ko ha tokotaha 'ētita.

Kuó ne hiki takai holo 'i 'Amelika, 'o ma'u ha ngaahi taukei (hangé ko e Taikuanitoó mo e ngaahi sio'ata fakalanulanú) 'i he'ene fonongá. Ko e fa'ahita'u 'okú ne sai'a taha aí ko e fa'ahita'u failaú—koe'uhí ko e lahi 'a e 'ū lau'fakau pakakihikihi ke puna aí.

Ko ***Emipa Uesitoní**

ko ha fa'ē ia ki ha fānau faka'ofo'ofa 'e toko fā pea 'oku nofo pē 'i'api. Ko e tokotaha 'okú ne sai'a taha aí ko hono husepānití pea ko e me'a 'okú ne sai'a ke fai 'i hono taimi 'ataá ko hono lisi ha ngaahi me'a 'i he tohinoá. 'Okú ne 'ave holo 'ene tohinoá 'i he feitú' kotoa 'okú ne 'alu ki aí ke ne lava 'o lekooti e ngaahi momeniti faka'ofo'ofa (mo 'ikai faka'ofo'ofa) kotoa pē 'oku fehangahangai mo ia 'i he mo'u.

'I HE KONGA KO 'ENÍ

42 'Oku Te'eki ai . . . Ke u Haohaoá

Fai 'e Joëlle Spijkerman

44 Loto-holi ke Haohaoá: Ko e Keimi Fakatu'utāmaki 'o e "Kumi e Faikehekehé"

Fai 'e Nathan Read

48 Haohaoá 'iia Kalaisi

FAKAKOMIPIUTA PĒ

'Oku Fu'u tōtu'a pē 'Etau Fakamāu'i Kitautolú

Fai 'e Heather White Claridge

Te u Lava Nai 'o Ongo'i 'a e Laumālié 'i Hoku Hale Moveuveú?

Fai 'e Amber Weston

Na'a Mo Ho'o Ngaahi Tōnouunoú, Te Ke Lava 'o Hoko ko ka Tangata pe Fefine Mo'oni 'a e 'Otuá

Fai 'e Aaron Williams

Ko koe: Ko ha Ngāue 'Oku Lolo-tonga Fai

Fai 'e David Dickson

Fekumi ki he fakamatala ko 'ení mo ha ngaahi me'a kehe:

- 'I he **liahona.ChurchofJesusChrist.org**
- 'I he **YA Fakauiké** ('i he konga ki he Kakai Lalahi Kei Talavoú 'i he Gospel Library)
- 'I he **facebook.com/ liahona**

Na‘e tokoni ‘eku
fefa‘uhì mo e holi ke
haohaoá ke mahino
lahi ange ai kiate
au e Fakalelei ‘a e
Fakamo‘uí.

‘Oku Te’eki ai . . . Ke u Haohaoa

Fai ‘e Joëlle Spijkerman

Oku akonaki ‘a Sisū ‘i he 3 Nifai 12:48, ‘o pehē, “Ko ia, ‘oku ou faka‘amu ke mou haohaoa ‘o hangē pē ko áú, pe hangē ko e haohaoa ho‘omou Tamai ‘a ia ‘oku ‘i he langī.” ‘Oku ongo ma‘u pē kiate au e potufolofolá ni koe‘uhí kuó u fefa‘uhì mo e holi ke haohaoá ‘i he kotoa ‘eku mo‘uí. Pea neongo e lahi ‘eku fie ma‘u ke fakahoko hoku lelei tahá ‘i he me‘a kotoa pē, ‘e lava ke matu‘aki fakamamahi e holi ke haohaoá. ‘I ha vaha‘ataimi lōloa, ko e taimi pē na‘á ku fakahoko ai ha fehalaaki, pe na‘a mo e taimi na‘á ku lavame‘a aí, na‘e ‘ikai pē ke u teitei ongo‘i na‘e fe‘unga.

Ko e Fiema‘u ‘o Fu‘u Tōtu‘a Meiate Aú

Kuó u fie ma‘u ma‘u pē ha me‘a lahi kiate au, tautefito ‘i he ako mā‘olungá. Pea ‘oku ou fa‘a tōnounou koe‘uhí na‘á ku feinga ke fakahoko faka‘angataha ha ngaahi me‘a lahi ke fakapapau‘i na‘á ku fe‘unga. Na‘á ku fakakaukau ‘i ha ta‘u ‘e taha ke u ako hulohula, to‘o ha ngaahi kalasi müsika pea kau ki ha ki‘i kulupu hiva. Na‘á ku fakakaukau na‘e fie ma‘u ke u fakahoko e lahi taha te u lavá ke u fakalakalaka mo fakahaohaoa‘i hoku ngaahi talēnití. Ka ‘i ha taimi ‘e taha, na‘e pau ke u li‘aki e me‘a kotoa koe‘uhí na‘e fu‘u lahi kotoa ia ke u lava‘i. Na‘e fu‘u lahi e me‘a na‘á ku fokotu‘u kiate aú. Na‘á ku ongo‘i kuó u tōnounou pea ko e taha ia ‘o e ngaahi me‘a na‘á ku tailili lahi taha ki aí.

‘Oku ou ‘ilo‘i ‘oku ‘ikai ko au pē ‘oku fefa‘uhì mo e holi ke haohaoá. ‘Oku fakahoko ‘e hotau tokolahi hotau tükuingatá he ‘aho kotoa pea ongo‘i lotosi‘i ‘i he taimi ‘oku ‘ikai ke tau fakahoko haohaoa ai e me‘a kotoa pē. Ka neongo ‘etau ngaahi feingá, he ‘ikai ‘i ai ha taha ‘iate kitautolu ‘e haohaoa kakato ‘i he māmaní. Ko ia te tau lava fēfē ‘o fāifeinga ki he haohaoá ‘i he taimi ‘e ngali ta‘e‘aonga ai e feinga kotoa? ‘Oku vahevahé ‘e ‘Eletā Sefilī R. Hōlani ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ha tali ‘o pehē: “Ko ia [e faifai pea]—mou haohaoa.”¹

Ko ha me‘a lelei ‘a e fāifeinga ki he haohaoá, ka ‘e lava ke hoko ia ko ha me‘a ‘oku ‘ikai lelei kapau te tau tuku ke ne lōmekina kitautolu. ‘I he me‘a kotoa pē ‘oku fie ma‘u fakatu‘asino, faka‘atamai, fakaeloto, pea mo fakalaumālie ‘e he mo‘uí ni meiate kitautolú, ‘oku mahu‘inga ke ‘oua na‘a tau fakaongosia‘i kitautolu ‘aki ‘etau taumu‘a ki ha me‘a ‘oku ‘ikai toe si‘i ‘i he haohaoá. Pea ‘oku toe mahu‘inga ange ke tau faka‘kaukau ki he me‘a ‘oku kole ‘e he Tamai Hēvaní meiate kitautolú. ‘Oku ‘ikai ke Ne finangalo ke tau ongosia ‘i he feinga ke fakahoko ha me‘a ‘oku fu‘u tōtū‘á.

Na‘e ako‘i ‘e he ‘Eikí ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 10:4, “Oua na‘á ke lele ‘o vave ange pe ngāue ‘o lahi ange ‘i he ivi mo e ngaahi founiga ‘oku ‘oatu ke ke lava ai ‘o liliu leá; ka ke favelenga ‘o a‘u ki he ngata‘angá.” Te tau

lava 'o faka'aonga'i ia 'i he'etau mo'uí. 'Oku finangalo e Tamai Hēvaní ke tau fiefia, pea te tau fiefia kapau te tau fai e me'a 'okú Ne folofola mai ke tau faí 'i he founga lelei taha te tau lavá. Neongo kapau 'oku te'eki ai haohaoa 'etau ngaahi feingá.

'Oku 'Uhinga e Haohaoá ko e "Kakato"

'Oku ma'u e fo'i lea haohaoá mei he fo'i lea faka-Latina ko e *perficere*, 'a ia

'oku vahevahe ki he per- ("kakato") mo e *facere* ("fakahoko"). Ko ia ai ko e 'uhinga mo'oni 'o e haohaoá ko e "kakato." Pea he 'ikai ke tau lava 'o kakato ta'ekau ai 'a Sīsū Kalaisi (vakai, Molonai 10:30). 'Oku ou tui 'oku fa'a fakakaukau hotau tokolahi 'oku 'ikai ke tau fe'unga. Pea ko hono mo'oní 'oku 'ikai! 'Oku 'uhinga ia 'oku 'ikai ke tau haohaoa ta'ekau ai 'a Kalaisi. Hangé ko ia na'e lea 'aki 'e 'Āmoní: "'Oku ou 'ilo'i ko e me'a noa pē au; pea ko e me'a ki hoku mālohi 'oku

ou vaivai; ko ia 'e 'ikai te u pōlepole 'iate au, ka te u pōlepole pē 'i hoku 'Otuá, he te u lava ke fai 'a e me'a kotoa pē 'i hono māfimaffí" ('Alamā 26:12).

Te tau lava ma'u pē 'o fāifeinga ke tau hoko 'o lelei ange 'ia Sīsū Kalaisi, 'o hulu fau pea tau hoko ai 'o haohaoa mo kakato 'i ha 'aho koe'uhí te Ne fakakakato hotau ngaahi tōnounoú. "Io, ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia, pea fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē; pea kapau te mou fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē, pea 'ofa ki he 'Otuá 'aki homou iví, 'atamaí, mo e mālohi kotoa pē, pea 'e toki fe'unga 'a 'ene 'alo'ofá kiate kimoutolu, koe'uhí ke tupu 'i he'ene 'alo'ofá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisi" (Molonai 10:32).

Na'a ku fakatokanga'i 'i ha ngaahi ta'u lahi na'e 'ikai mahino kakato kiate au e 'uhinga 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí ma'akú. Na'a ku fakakaukau ne fie ma'u ke u fakahoko ha ngāue haohaoa 'i he māmaní pea na'e tuku mai ke u fakakaukau'i toko taha e founga ke fakahoko ai e ngāuē ni. Ka 'oku ou 'ilo'i he taimí ni 'oku 'ikai ke tau teitei tuenoa. Kapau te tau fāifeinga ke nofotaha 'ia Sīsū Kalaisi pea tuku la 'i hotau lotó mo 'etau fakakaukaú, 'e liliu leva hotau ngaahi vaivai 'o hoko ko e ngaahi mālohinga—'o hangé pē ko e founga 'oku liliu ai 'eku fefa'uhí mo e holi ke haohaoá. 'Oku ou 'ilo'i 'oku 'ikai ke u haohaoa. Ka 'e lava 'e Kalaisi 'o tokoni'i kitautolu ke tau ikuna'i ha fa'ahinga vaivai pē, angahala, faingata'a, pe tailili. 'Oku mahino kiate la hotau tu'ungá pea 'okú Ne 'afio'i e founga ke tokoni'i ai kitautolú. 'Oku ou 'amanaki te tau fiefia kotoa 'i He'ene 'ofa ta'efakanngatangatá. Pea 'ilo'i neongo 'oku 'ikai ke tau haohaoa he taimí ni, ka 'o kapau te tau fāifeinga ke muimui kiate la, te tau haohaoa 'i ha 'aho. ■

'Oku nofo 'a e taha na'a ne fa'ú 'i Netalení.

MA'U ANGA FAKAMATALÁ

1. Jeffrey R. Holland, "Ko ia Ke Haohaoa 'A Kimoutolu," *Liahona*, Nōvema 2017, 40.

Loto-holi ke Haohaoá

KO E KEIMI
FAKATU'UTĀ-
MAKI 'O E
"KUMI E
FAIKEHEKEHÉ"

'Oku 'i ai e ngaahi
taimi 'oku tau ongo'i
kotoa ai 'oku tau
tōnounou. Ka 'oku
fie ma'u ke tau faka-
papau'i 'oku tonu
'etau vakavakai'i
kitautolú.

Fai 'e Nathan Read

Hhe'eku kei si'i, na'a ku fiefia 'i he va'inga "Kumi e Faikehekehé" 'i he'emau nusipepa fakalotofonuá. Na'e 'omi 'e ha ongo 'tmisi faitatau na'e tu'u fakataha, ha pole ke kumi e fanga ki'i faikehekehé 'i he ongo fakatātaá. Kapau te ke sio ofi ki he ngaahi me'a fakafo'ituitui 'o e 'tmisí, te ke lava lelei 'o ma'u e konga lahi 'o e ngaahi faikehekehé. Na'e 'ikai ko e taumu'a 'o e 'ekitiviti ko 'ení ke fakahounga'i e ngaahi 'tmisí pe ke fakakakato e fakatātā hono uá; ka ko e taumu'a ke 'ilo'i e ki'i fehalaaki kotoa pē 'i he tatau ta'ekakato 'o e 'uluaki fakatātaá.

Ko ha pole angamaheni ia ki he kakai lalahi kei talavoú 'a e ongo'i ko ia 'oku tau tōnounou mo 'ikai a'usia e tu'unga mo'ui 'oku tau fakakaukau 'oku totonus ke tau 'i aí. 'Oku fakautuu 'etau fakafehoanaki kitautolu ki he ni'ihi kehé pea vakai ki ha tokotaha 'oku kamata ha'ane ngāue ma'u'anga mo'ui lavame'a, ki ha taha kehe 'okú ne ma'u ha maaka haohaoa 'i he'ene akó, taha 'oku tokolahī ange hono ngaahi kaungāme'a, pea mo ha taha 'oku tau pehē 'oku angalelei, poto, anga'ofa, mo manava'ofa ange 'iate kitautolu. Pea mahalo 'oku nau kei si'i ange foki 'iate kitautolu! 'Oku faingofua mo'oni ke tau fai e "Kumi e Faikehekehé" 'i hotau vā pea mo e kakai 'oku tau feohí pea 'oku tau lava ma'u pē 'o ma'u ha lisi lōloa 'o e ngaahi 'uhinga 'oku "lelei ange" ai e kakai kehé 'iate kitautolú.

'Oku tautaufito e fakatu'utāmaki 'a e tō'onga fakakaukau ko 'ení kapau 'oku tau tui 'oku fakapapau'i hotau mahu'inga fakatāutahá 'i he'etau ngaahi lavame'a, 'ulungāngá, pe ko 'etau ma'u e koloa fakae-māmaní. 'Ikai ngata aí, 'oku hāhāmolofia ke ma'u 'i he'etau va'inga "Kumi e Faikehekehé" 'a e ngaahi mālohinga mo e ngaahi 'ulu-ngaanga faka-Kalaisi kuo tau fakatupulaki 'i he'etau mo'ui pea 'okú ne to'o e mo'oni mahu'inga ko ia 'oku tau malava kotoa ke haohaoa 'o hangē ko Kalaisí . . . 'i ha 'aho. 'I he taimi na'e folofola ai e Fakamo'uí, "Ke mou haohaoa 'o hangē pē ko aú, pe hangē ko e haohaoa ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí" (3 Nifai 12:48),

'oku ou tui na'a Ne feinga ke hiki hake 'etau ngaahi 'amanakí mo 'omi ha 'amanaki lelei—he ko hono fakakātoá, ko 'Ene ngaahi fakaafé ko e fakatou ui ke fakatomala mo ha fakahā 'o 'Ene loto-falala te tau lava 'o fai e me'a 'okú Ne kolea mai ke tau faí. Ko e pole lahi kiate kitautolú ke tau ikuna'i e fakahehema ko ia 'a e tangata fakakakanó ke loto-kovi, loto-'ita, siva e 'amanakí, mo loto-veiveiuá, pea ke fili e loto-fakatōkilaló, fakatomalá, tuí, mo e 'amanaki leleí.

Anga-mā'oni'oni he Taimí ni, Haohaoa 'Amui Ange

Ko e konga hono ikuna'i 'o e "holi ke haohaoa" 'oku 'ikai lelei 'a ia ne fakatupu 'e he filí, ko e mahino kiate kitautolu pe ko e hā 'a e haohaoa. 'I ha lea na'e fai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i he kaveinga 'o e haohaoá, na'a ne fakamatala'i ai 'oku 'uhinga e fo'i lea faka-Kalisi totonus ki he haohaoá 'i he Mātiú 5:48 ki he "kakato."¹ He 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'e "kakato" 'i he mo'ui fakamatelié ni; 'oku hoko 'a e kakatō 'i 'itāniti.

'I he taimi 'oku lōmekina ai kitautolu 'e he tulifua ki he haohaoá, te tau lava 'o fai e ngaahi me'a 'i he hala ki he haohaoá: hangē ko 'ení, 'i he'etau totongi ha vahehongofulu kakatō, te tau lava 'o tauhi *kakato* e fekau 'o e vahehongofulú. 'I he'etau lotu faka'ahó, te tau lava 'o 'ilo ai 'oku tau haohaoa 'i he fili ke lotu he 'aho kotoa peé. 'Oku fakataumu'a e sitepu takitaha 'i he hala ki he haohaoá ('oku 'iloa foki ko e hala 'o e fuakavá) ke 'omi kiate kitautolu 'a e fiefiá. 'E fakapapau'i mai 'e he vakai'i fakatāutaha ma'u pē kitautolú 'oku tau

Hanga kia Kalaisi

**Anga-mā'oni'oni
he Taimí ni,
'Amanaki ki he
Haohaoá
'Amui Ange**

**'Amanaki 'e 'i
ai ha Tōnou-
nou, Manako ke
Fakatomala**

**Tokanga
Telia 'a e Loto
Hikisiá**

fakalakalaka pea 'oku hōifua 'etau Tamaí 'i he tupulaki fakalaumālie 'etau mo'uí.

'Oku 'ikai 'uhinga tatau e anga-mā'oni'oni pea mo e haohaoá. Neongo ko e haohaoá ko ha ola ia, ka ko e anga-mā'oni'oni ko ha sīpinga ia 'o e tuí mo e fakatomalá 'a ia 'oku tau fili 'i he 'aho takitaha. Kapau ko e haohaoá ko ha iku'anga, ta ko 'etau ngaahi fuakavá 'a 'etau paasipōtí pea ko e anga-mā'oni'oni ko e ngaahi sitepu ia 'i he fonongá. Kapau ko 'etau fakakaukau 'eni ki he haohaoá, te tau lava 'o 'amanaki lelei ki ha ngaahi me'a lelei 'e hoko mai 'i he'etau fakatupulaki ma'u pē e ngaahi sīpinga 'o e anga-mā'oni'oni 'i he fa'a kātaki.

'Amanaki 'e 'i ai ha Tōnounou, Manako ke Fakatomala

Kuó u fakakaukau kimú ni ki ha fakamatala na'e fai 'e 'Eletā Lini G. Lōpini 'o e Kau Fitungofulú 'o pehē: "Oku 'ikai ko [ha] palani talifaki [l'a e

'Otuá] 'a e fakatomalá telia tokua na'a tau tōnounou. Ko e fakatomalá 'a 'Ene palaní, he na'a Ne 'afio'i te tau tōnounou."² Ko e mo'uí ni ko ha vaha'ataimi 'ahi'ahi'anga ia kuo tuku mai ke tau teuteu ai ki he ta'engatá. 'Oku teuteu'i kitautolu 'e he fakatomalá 'aki hono liliu e anga 'o 'etau vakai kiate kitautolú mo 'omi kitautolu ke tau ofi ange ki he 'Otuá pea ki he Fakamo'uí. 'Oku totonu ke tau 'amanaki 'e 'i ai ha tōnounou pe fai ha ngaahi fehalaaki, mahalo 'e faka'aho; 'Oku 'ikai totonu ke ta'e'amanekina ia, pe te ne tataki kitautolu ke siva 'etau 'amanakí. Ko hono mo'oní, 'oku totonu ke tau fiefia 'i he'etau 'ilo'i 'etau tōnounou pe ngaahi fehalākí 'i he'etau ma'u e faingamālie ke ngāue fakataha mo Kalaisi 'i hono liliu hotau ngaahi vaivai'angá ki ha ngaahi mālochinga.

Ko ia ai, neongo ko e taumuá ki he haohaoá, ka 'oku kau 'i he hala 'oku tau fou aí 'a e fakatomalá mo e laka ki mu'a he 'aho takitaha 'i ha fofonga malimali mo ha loto-hounga'ia.

Hanga kia Kalaisi

Na'e pehē 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele (1926–2004) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apōsetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko ia 'oku tau holi kikihi ki ai 'i ha vaha'ataimí, ko e me'a ia te tau iku hokosia pea mo tau ma'u 'i 'itānití."³ 'Oku fakapapau'i 'e he'etau ngaahi fili faka'ahó 'a e tokataha 'oku tau hokosiá. Kapau ko hotau loto-holi mo'oní ke hoko 'o hangē ko e Fakamo'uí pea ko e me'a 'okú ne faka'ai'ai kitautolú ko 'etau 'ofa kiate lá, 'e ho'ata leva 'i he'etau ngaahi filí 'a e loto-holi ko ía pea te tau liliu leva.

'I he taimi 'oku tau fehangahangai ai mo ha ngaahi faingata'a, 'i he taimi 'oku tau fai ai ha ngaahi fehalaaki, pea 'i he taimi 'oku tau tō ai ki he 'ahi'ahí, te tau lava 'o tali ia 'aki ha'atau tafoki meia Kalaisi pe ko 'etau hanga kia Kalaisi 'i he tui, 'amanaki lelei, fa'a kātaki, mo ha loto mafesifesi mo ha laumālie fakatomala. 'Oku ma'u ma'u pē 'a e founiga fakalele'i 'i pe tali ki hotau ngaahi tūkunga faingata'a 'ia Kalaisi mo 'Ene

ongoongoleleí. 'I he'etau hanga kia Kalaisí, te Ne ako'i mo liliu kitautolu.

Ko e lahi taha 'o e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí 'oku vahevahe ia ki ha fa'ahinga 'e ua: ko e ngaahi me'a ko ia te tau ikuna'i 'i he mo'uí ní pea mo e ngaahi me'a te tau ikuna'i 'i he mo'uí ka hokó, mahalo ko ha faingata'a'ia fakaesino, loto-mafasia mo e lotohoha'a, pe ko hano 'ahi'ahi'i ma'u pē. 'Okú ma'u 'e Kalaisí 'a e mālohi ke fakalelei'i kitautolú. 'Okú Ne ma'u 'a e mālohi ke liliu kitautolú. 'I he'etau fili e loto-fakatōkilaló, 'oku tau tali ai e taimi 'a e 'Eikí mo Hono finangaló pea kapau te tau kumi ma'u pē 'Ene tokoní mo e fakahinohinó, te tau ma'u ha mālohi, poupou fakalangi, mo ha nonga.

Tokanga Telia 'a e Loto Hikisiá

He 'ikai teitei 'omi 'e he filí ha ngaahi founiga lelei ke fakalelei'i 'aki hotau ngaahi faingata'a'ia. 'I he'etau 'ilo'i 'etau ngaahi tōnounouí mo e ngaahi vai-vái, 'okú ne poupou'i kitautolu ke tau

fufuu'i ia mei he ni'ihi kehé koe'uhí 'oku tau loto ke tau hā ngali haohaoa. Ko e fōtunga 'eni 'o e loto-hikisiá. 'Oku 'omi ma'u pē 'e Kalaisí ha ngaahi founiga lelei ke fakalelei'i 'aki hotau ngaahi faingata'a, ka 'oku 'ikai faingofua ai 'Ene ngaahi founiga fakaleleí. Hangē ko 'ení, 'oku fakaafe'i kitautolu 'e he 'Eikí ke tau falala kiate la 'i he'etau vahevahe 'a e ongoongoleleí ka 'oku talamai 'e Sētane 'oku 'ikai totonu ke tau vahevahe e ongoongoleleí koe'uhí 'oku 'ikai ke tau poto he leá. Ka 'oku tala'ofa 'e he 'Eikí te Ne fakahā mai kiate kitautolu e me'a ke lea 'akí "i he mōmēniti ko iá" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 100:6). Ko hono mo'oní, 'oku poupou'i 'e he filí 'etau loto-veiveiuá kae poupou'i 'e he 'Eikí 'etau tuí.

'E finangalo 'a Kalaisí ke 'oua te tau femo'uekina 'i hono "Kumi e Fai-kehekehé" mo "Fufuu'i e Vaivai'angá," ka tau hanga kiate la mo mo'umo'ua hono "Liliu e Vaivai'angá." 'Oku fe'au-'auhi 'a e loto-hikisiá, ka na'e 'ikai teitei fakataumu'a 'a e mo'uí ke hoko ko ha fe'auhi. 'I he'etau fili 'a Kalaisí ke hoko ko hotau fa'ifa'itaki'anga, kaungāme'a, mo e poupoú, te tau lava 'o si'aki 'etau ngaahi fakafehoanaki fakatu'utāmakí pea ma'u ha nonga 'i he hala ki he haohaoá.

Manatu'i, 'oku tau fehangahangai kotoa 'i he mo'uí pea mo e pole ko ia 'o e tōnounouí mo hono ngaahi vaivá. Kapau te tau vakai ki he faingata'a'ia 'a e ni'ihi kehé, te tau lava 'o hoko ko ha ivi tākiekina lelei 'o hiki hake kinautolu ke māolunga ange. Kapau te tau vakai ki he lavame'a 'a e ni'ihi kehé, te tau lava 'o fakahīkihīki'i mo'oni kinautolu.

Ka he 'ikai 'aonga kiate kitautolu ha'a-tau feinga ke 'ilo'i pe 'oku tatau pe 'ikai 'etau anga-mā'oni'oni pe lavame'a mo ha taha kehe. Mahalo he 'ikai vakai e ni'ihi kehé ki hotau mahu'ingá, ka 'oku 'afio'i ia 'e he 'Otuá: 'oku 'ikai fakangata-ngata hotau mahu'ingá kiate la. Te tau hoko ma'u pē ko 'Ene fānau. 'Okú Ne 'ofa 'iate kitautolu 'o 'ikai ha makatu'unga, pea 'okú Ne hōifua 'i he'etau ngaahi feinga mā'oni'oni ke hoko 'o hangē ko lá.

'Oku 'ikai ta'etokanga 'a Sīsū Kalaisí ki he'etau mo'uí. 'Okú Ne 'i ai, tokanga, mo ngāue ke fakahaofi kitautolu pea taki kitautolu ke tau foki ki ha 'api fakasilesitiale. Te tau lava 'o fakahoko e me'a kotoa pē 'i Hono mālohi pea 'oku 'ikai ha me'a 'e ta'emalava 'iate la. 'I he mo'ui ko 'eni 'oku hulu ai e tōnounouí, ko e 'Eikí hotau 'amanaki lelei'angá mo e fa'ifa'itaki'angá pea he 'ikai ke Ne fakamā'u'i kitautolu 'aki hono fakafehoanaki kitautolu ki hotau kāingá. 'Okú Ne 'afio'i hotau lotó pea te Ne poupou'i mo tataki kitautolu 'i hotau hala fononga lolotonga ki he kakató. Tau ngāue mu'a 'i he tui, 'o fakatomala pea hanga kia Kalaisí mo ha 'amanaki lelei 'i He'ene tala'ofá 'a ia 'e faifai pea 'e lava ke tau "hoko [ai] 'o haohaoa 'iate ia" (Molonai 10:32). ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'ú 'i Tasimēnia, 'Aositelēlia.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Russell M. Nelson, "Perfection Pending," *Ensign*, Nov. 1995, 86.
2. Lynn G. Robbins, "Kae Liunga Fitungofulu Lau 'e Fitiu," *Liahona*, Mē 2018, 22.
3. Neal A. Maxwell, "According to the Desire of [Our] Hearts," *Ensign*, Nov. 1996, 21.

Haohaoa *‘ia Kalaisi*

“Ha’u kia Kalaisi,
pea hoko ‘o haohaoa ‘iate la”
(Molonai 10:32).

“Oku fakatatali ‘a e . . . haohaoá kiate
kinautolu kotoa pē ‘oku ‘ofa kiate la
mo tauhi ‘Ene ngaahi fekaú. . . . Ko e
iku’anga ia kuo pau ke tau kātekiná.
Ko e haohaoa ta’engata ia kuo teu’í ‘e
he ‘Otuá ma’atautolu kotoá.”

—President Russell M. Nelson (“Perfection
Pending,” *Ensign*, Nov. 1995, 88)

FAITA ILOTO HE VISITORS CENTER I HE TEMPIALE LOMA ITALI E MASSIMO CRISCIONE

KAKAI LALAHÌ KEI TALAVOÚ

**'OKU 'UHINGA NAI E
FAKAHAOHAOÁ KI HE HĀ?**

Kapau 'okú ke faingata'a'ia i he ongo'i 'oku 'ikai ke ke teitei lelei fe'ungá, ko e ngaahi fakamatala ko 'ení ma'au.

40

TO'U TUPÚ

**FAKA'AONGA'I E
TOHI FAKAMATALA
'O E KONIFELENISÍ KE
TEUTEU, FANONGO,
MO AKO MEI HE
KONIFELENISI LAHÍ!**

FĀNAÚ

**FAKA'AONGA'I E KI'I
VA'INGA KO 'ENÍ
LOLOTONGA HO'O
FANONGO KI HE
KONIFELENISI LAHÍ!**

K10

SIASI 'O
SÍSÚ KALAISI
'O E KAU MĀON'ONI
'I HE NGAahi 'AHO
KIMUI NÍ

Ko e Kaume'á

Sepitema 2019

Ko e konga 'a e fānau 'i he Liahona, na'e pulusi 'e he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'onion'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

Ako kau ki
he Siasi 'i
Lūsiá!

Vakai ki he peesi K6-K9

Fai 'e
Palesiteni
Russell M.
Nelson

Founga 'e Tolu ke Fengāue'aki Lelei ai mo e Ni'ihi Kehé

Na'e ako'i 'e Sisū e kakaí 'i he founga ke nau fengāue'aki lelei aí.

Founga #1: 'Ofa 'i he kakai.

Na'e tuku mai 'e Sisū 'a e ongo fekau lahí: 'uluakí, ke "ofa [ki he 'Eikí] ko ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa" (Mātiu 22:37), pea ko e uá, ke "ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé" (Mātiu 22:39).

'Oku potupotutatau e ongo fekau ke 'ofa ki he 'Otuá pea 'ofa ki hotau kaungā'apí. 'Oku hoko mo'oni e kakaí ko e ngaahi tuonga'ane mo e tufafine koe'uhí ko 'etau Tamaí mo'oni 'a e 'Otuá.

Founga #2: Fakamolemole'i Kinautolu.

Na'e ako'i kitautolu 'e Sisū ke fakamolemole'i e kakai kotoa pē, "koe'uhí ke fakamolemolea 'e ho'omou Tamai 'oku 'i he langí ho'omou ngaahi hiá" (Ma'ake 11:25).

Founga #3: Fai kiate kinautolu e me'a 'okú ke loto ke fai atu kiate koé.

Na'e ako'i 'e Sisū 'a e Lao Koulá 'o pehē: "Ko e me'a kotoa pē 'oku mou loto ke fai 'e he kakaí kiate kimoutolú, ke mou fai ia kiate kinautolu" (Mātiu 7:12).

'Oku faingofua ke mahino e 'uhinga 'oku totonu ke tau fai ai ki he ni'ihi kehé e me'a 'oku tau loto ke nau fai mai kiate kitautolú. Koe'uhí 'oku mahu'inga e ngaahi foha mo e 'ofefine kotoa 'o e 'Otuá (vakai, Mātiu 25:40). ●

To'o mei he "Blessed are the Peacemakers," Liahona, Nov. 2002, 39–42.

Ko hono Mo'ui 'aki 'o e Lao Koulá

Ko e fo'i koini 'e fiha te ke lava 'o ma'u? Valivali lanu koula
pe engeenga kinautolu.

FAKAKAUKAU KI AI

Ko e koulá ko ha uka-meia mahu'inga 'aupito ia, pea 'oku matu'aki mahu'inga foki mo e kakaí! Ko hono mo'oní, 'oku mahu'inga lahi ange ha tokotaha 'i he koula pe pa'anga kotoa 'i he māmaní. 'Oku tokoni fefē e mui-mui ki he Lao Koulá ke tau feohi mo e nī'ihi kehé 'o hangē ko e fānau mahu'inga 'a e 'Otuá? 'Oku tokoni fefē ia ke ke fengāue-'aki lelei ai mo e nī'ihi kehé?

"He hears and answers me" (Children's Songbook, 14).

Na'e puke 'a Selaia, ko e ki'i tuofefine 'o Siō. 'Oku 'ikai ko e fa'ahinga puke ia 'okú te tale pe langa keté. Na'e pehē 'e he Fine'eikí mo e Tangata'eikí mahalo 'oku ma'u ia he suká.

Na'e 'ikai ke 'ilo 'e Siō pe ko e hā 'a e suka, ka na'e ongo fakailifia ia. Na'e fakamatala'i ange leva 'e he Fine'eikí mo e Tangata'eikí ko e taimi ia 'oku faingata'a ai ke faka'aonga'i 'e he sino 'o e kakaí 'a e suka mei he me'a-kai 'oku nau kai. Na'e pau ke nofo 'a Selaia 'i ha ngaahi 'aho si'i 'i he falemahakí ke 'ilo'i pe na'e ma'u ia he suká.

Na'e fakatupu'ita 'a Selaia kia Siō he taimi 'e ni'ihi. Na'a

ne feinga ke va'inga mo hono kaungāme'á. Na'e tu'o taha foki 'ene hanga 'o fakamoleki 'ene me'a va'inga keimi viti-oó. Ka na'e kei 'ofa lahi pē 'a Siō 'iate ia. 'Oku 'ikai *ke u loto ke si'i puke*, ko 'ene fakakaukaú 'i he'ene fakatē lo'imatá.

Na'e tokoni e ngaahi tuofefine 'o Siō kia Selaia ke teuteu ke 'alu ki he falemahakí. Na'e to'o mai 'e Mele e kato 'a Selaiá. Na'e tokoni 'a Hena ke fa'o hono vala mohé. Na'e fa'o 'e Lili mo ha sipi kafu. Na'e fie tokoni foki mo Siō ka na'e 'ikai ke ne 'ilo'i pē 'e founga fēfē.

Ne 'ikai fuoloa kuo maau 'a Selaia.

Na'e pehē 'e he Tangata'eikí, "Tau lotu kimu'a pea tau toki oó. Siō te ke fie fakahoko ia?"

Ko e Palopalema 'o e Suká

Fai 'e Eliza Broadbent

(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

Ne kamokamo 'a Siō. Na'á ne kamata 'o pehē, "E Tamai Hēvaní. Kātaki 'o tāpuaki'i 'a Selaia ke 'oua 'e ma'u ia he suká. Kātaki 'o tāpuaki'i ia ke ne sai pē." Na'e ki'i ongo'i lelei ange 'a Siō 'i he'ene lotú.

'I he 'unu mai e fāmilí ke nau fā'ofuá, na'e ma'u 'e Siō ha fakakaukau.

Na'á ne pehē, "Tatali ai!" Na'á ne 'alu ki hono lokí 'o to'o mai e ki'i me'a tā hiva to'oto'o na'á ne ma'u 'i hono 'aho fā'ele'í. Na'á ne fakapapau'i ne 'i ai e ngaahi hiva na'e manako ai 'a Selaiá.

Na'á ne pehē 'i he'ene 'oange ia kia Selaiá, "Ko ē. 'Alu mo ia ki falemahaki." Na'á ne malimali mo puke ma'u ia 'i he'ene lue ki he kaá.

'I he 'aho hono hokó na'e 'ave 'e he Fine'eikí 'a Siō mo hono tuofāfiné ki falemahaki ke nau 'a'ahi kia Selaiá. Na'e veiveiua 'a Siō 'i he'enau lue atu 'i he loto falemahakí. Na'á ne lotu 'o hangē ko hono tu'o teaú ia 'o pehē, "Kātaki tāpuaki'i ia ke 'oua 'e ma'u he suká."

'I he'enau a'u ki he loki 'a Selaiá, na'á ne tangutu mai 'i hono mohengá mo e 'ū tiupi na'e tui ki hono ongo nimá. Na'á ne ki'i malimali 'i he'ene sio ki he tokotaha kotoa.

Na'e pehē 'e he Tangata'eikí, "Na'e 'osi ma'u mai e siví. 'Oku pehē 'e he kau toketaá 'oku ma'u 'a Selaia 'e he suka kalasi 1. 'E fie ma'u ke liliu e me'akai 'oku tau ma'u fakafāmilí pea tokoni kiate ia 'i he'ene faito'ó. Ka te ne sai pē."

Fakafokifā ne ongo'i lotomamahi 'a Siō. Na'á ne hū ki tu'a ki he holó 'o tangutu 'i he ve'e matapaá. Na'á ne punou 'o puli hono fofongá 'i hono ongo nimá.

"Ko e hā e me'a 'oku hokó Siō?" Ko e fehu'i ange ia 'a e Fine'eikí 'i he'ene tangutu hifo hono tafa'akí.

Na'e pehē 'e Siō, "Na'á ku lotu ke 'oua 'e ma'u 'a Selaia he suká. Ko e hā na'e 'ikai tali ai 'e he Tamai Hēvaní 'eku lotú?"

Ne kuku mai ia 'e he Fine'eikí. "Oku tali ma'u pē 'e he Tamai Hēvaní 'etau ngaahi lotú. Ka 'oku 'ikai fa'a hoko ma'u pē ia 'o fakatatau mo 'etau fie ma'u. Ko e taimi 'e ni'ihi, 'okú Ne tali ia 'aki hano 'omi ha nonga mo fakamāloha kitautolu, kae 'ikai ko hono to'o e ngaahi faingata'á. 'Oku ou 'ilo'i 'e tokoni'i 'a Selaia 'e he Tamai Hēvaní."

Na'e kamokamo māmālie 'a Siō. Na'e 'ikai ke ne ongo'i nonga pe mālohi 'i he taimi ko 'ení. Ka na'á ne manatu'i e ongo faka'ofo'ofa na'á ne ma'u lolotonga 'enau lotu fakafāmilí.

Na'á na foki fakataha atu ki he lokí. Na'e va'inga pele e tuofāfine 'o Sioó 'o hangē ko ia ne nau fai 'i 'apí. Pea na'a nau fofonga fiefia kotoa 'o a'u kia Selaia.

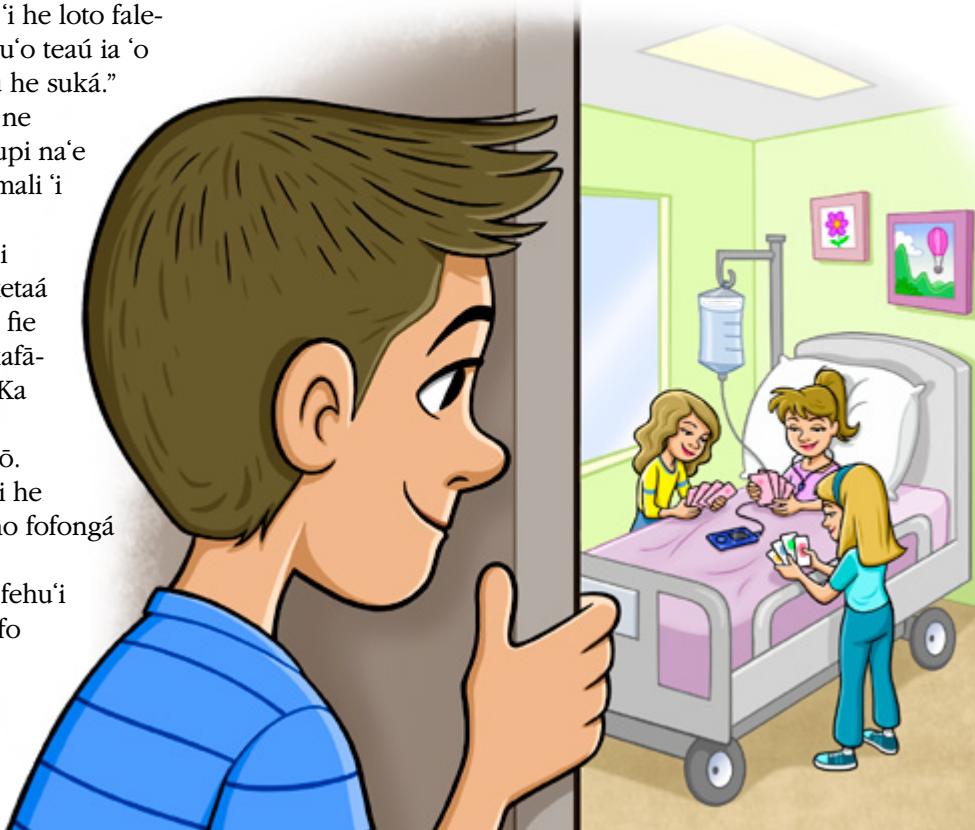
Na'e fakatokanga'i leva 'e Siō ha me'a. Na'e kahoa 'e Selaia ha headphone mo hili 'ene me'a tā hivá 'i hono alangá.

Na'e pehē 'e he Fine'eikí, "Okú ne fanongo ma'u pē ki he ngaahi hiva na'á ke fili ange ma'aná. 'Oku tokoni mo'oni ia ke ne ongo'i nonga."

Na'e ongo'i loto-māfana 'a Siō. Na'á ne 'ilo'i na'e 'osi tokoni'i kinautolu 'e he Tamai Hēvaní. ●

FEHU'I MA'AÚ

'Okú ke pehē na'e tali fefé 'e he Tamai Hēvaní e ngaahi lotu 'a Sioó?

Mālō e Lelei
mei
Lūsia!

Mālō e lelei, ko
Paolo mo Mako
kimaua.

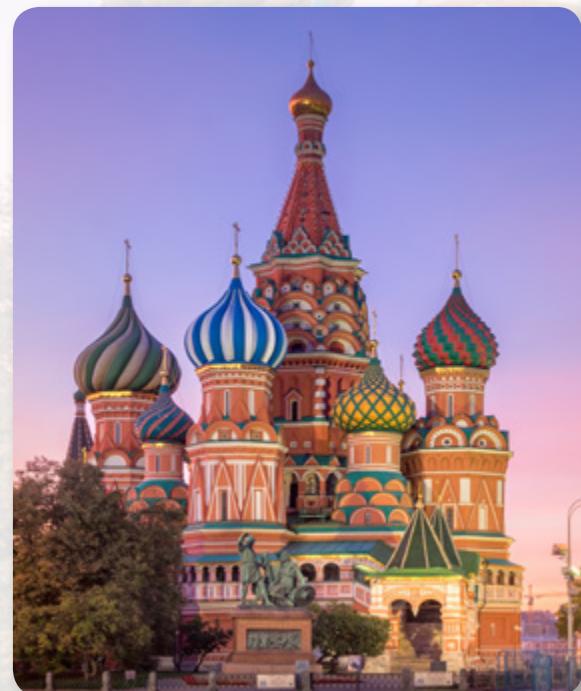
Kau mai 'i he
'ema 'a'ahi ki Lūsiá!

Ko Lūsia 'a e fonua lahi taha
'i he māmaní! 'Oku 'i ai ha koni-
tinēniti 'e ua: ko 'Iulope mo 'Ēsia.
Ko e monumanu tu'ufonua 'a
Lūsiá 'a e pea melomeló.

'Oku faka'aonga'i 'e he mata'itohi
faka-Lūsiá 'a e ngaahi mata'itohi
faka-Sililikí. Ko ha faka'ilonga 'eni
'i ha fale 'o e Siasi i Lūsia pea mo
ha Tohi 'a Molomona 'i he lea
faka-Lūsiá.

Ko e Falelotu Katolika 'eni 'o Saint Basil, ko e
taha 'o e ngaahi feitu'u 'iloa i Lūsiá. 'Oku kau e
kakai toko lahi 'i Lūsia ki he Siasi Lūsia 'Ofotoki-
síi. Ko ha kakai Kalisitiane kinautolu, ko hono
'uhingá 'oku nau tui kia Sīsū Kalaisi 'o hangē pē
ko kitautolú!

'Oku ui e fuofua 'aho 'o e akó 'i Lūsia ko e 'Aho 'o e 'Iló. 'Oku hiva mo tau'olunga e fānaú mo 'ave ha matala'i 'akau ki he'enau faiakó.

'Oku fu'u manakoa 'a e supó 'i Lūsia! Ko e tamasi'i ko 'ení 'okú ne kai ha supo kāpisi 'oku ui ko e *shchi*.

Nā'e fanonganongo 'e Palesiteni Nalesoni he ta'u kuo 'osí 'e langa ha tempiale 'i Lūsia. Nā'e fiefia 'aupito e kāingalotu 'o e Siasí 'i Lūsiá! 'E hoko ia ko e fuofua tempiale 'i he fonua lahi ko iá.

**Fakamālō atu 'i ho'o
fie mamata'i 'a
Lūsia mo kimauá.
Tau toki sio!**

Fe'iloaki mo e ni'ihi hotau ngaahi kaungāme'a mei Lūsiá!

'Oku ou sai'ia ke fai 'eku faka-mo'oní 'i he lotú. 'Oku ou sai'ia ke lau e folofolá. 'Oku ou sai'ia 'i he temipalé pea 'oku 'ikai ke u fa'a tatali ke hū ki loto.

Eva, ta'u 8

'Oku 'ofa 'a Sisú 'iate au, pea 'oku ou 'ofa 'iate la. 'Oku ou talanoa fekau'aki mo la 'i he akó, pea 'oku 'ilo foki la 'e hoku ngaahi kaungāme'a. 'Oku ou sai'ia ke hiva e ngaahi hiva 'a e Palaimelí ki hoku ngaahi kaungāme'a.

Efim, ta'u 7

**'Okú ke ha'u mei Lūsia? Tohi
mai kiate kimaua! 'Okú ma fie
fanongo meiate kimoutolu.**

Ko e Fakamolemole ‘a e Ki‘i Poto Pilinisesí

*Na‘e loto ‘a Katea ke nau fai
ha tulama ka na‘e feinga ‘a
Sōnia ke ne taki mu‘a!*

Fai ‘e Charlotte Larcabal

Ngaahi Makasini ‘o e Siasí
(Makatu‘unga ‘i ha talanoa mo‘oni)

*“Ko ia mou manava‘ofa, ‘o hangē
foki ko e manava‘ofa ‘a ho‘omou
Tamaī” (Luke 6:36).*

Na‘e to‘o ‘e Katea ha fu‘u puha lahi ‘i he‘ene hū atu ki tu‘a mei hono fale nofo totongí ki he la‘aā. Ko e fa‘ahita‘u māfaná ia pea na‘e māfana ‘a e eā ‘i Lūsia ‘i ha ngaahi māhina si‘i. Na‘á ne tuku hifo e puhá ‘i ha sea na‘e tatali ai hono kaungā-me‘a ko Toma mo Sōniā.

“Ko e ‘ū me‘a kotoa ‘eni ‘oku tau fie ma‘u ki he‘etau tulamá!” Ko Katea ange ia. Na‘á ne fakaava hake e puhá pea to‘o hake ha kalauni pelesitiki mo ha ‘ū konga tupenu lanu vāleti, pulū mo e kulokula. I he‘etau mohu founzá, ‘e lava ke ngaohi ‘aki ‘eni ha ‘ū teunga faka‘ofa‘ofa.

“Ko e hā e tulama ‘oku tau ‘aī?”
Ko e fehu‘i ange ia ‘a Tomá.

Na‘e malimali ‘a Katea. “Oku totonu ke tau ‘ai e Ki‘i Poto Pilinisesí!” Ko e talanoa fananga ia na‘á ne sai‘ia taha aí. Ne malimali pē ‘a Katea he‘ene fakakaukau atu ki he‘ene fakatātaa‘i ‘a Vasilisá.

Na'e to'o 'e Sōnia e tupenu lanu puluu mei he puhá peá ne pulu-pulu 'aki ia. Na'á ne pehē, "Te u Vasilisa au!"

Na'e talaange 'e Katea, "Oleva angé. Ko au na'á ku fakakau-kau ki aí. 'Oku totonus leva ke u Vasilisa au."

Na'e talaange 'e Sōnia, "Io te ke 'ai ia 'e koe." Ka na'á ne maki'i. "I he taimi na'e hoko ai ko ha kii potó!"

Na'e fakafulofula 'a Katea peá ne to'o e tupenu lanu puluu meia Sōnia. "Ka ko 'eku tulama ia 'a'aku!"

Na'e teke vakavaka 'a Sōnia. "Oku 'ikai ke fie va'inga ha taha mo koe kapau 'okú ke fie pule. 'Oku lelei ange ho'o fakatāta'i e kii potó 'i ho'o pilinisesí."

Ne ongo'i 'e Katea hangē 'e tangí. Na'á ne to'o e puhá pea lele ki loto, 'o kaka hake 'i he sitepú ki he fale nofo totongi hono fāmilí. Na'á ne ha'aki e matapaá.

"Ko e hā e me'a 'oku hokó?" Ko e fine'eikí ange ia. Na'e tangi 'a Katea.

"Oku maumau'i 'e Sōnia e me'a kotoa!" Na'e fakamatala kotoa 'e Katea ki he fine'eikí e me'a na'e hokó. "Talamai 'e ia ko ha kii poto au!"

Na'e talaange 'e he Fine'eikí, "Iau si'i Kateisa." Ko e Kateisá ko e

hingoa fakatenetene ia 'a e Fine'eikí kia Kateá. "Kātaki. Na'e 'ikai sai 'ene fai peheé."

Ne fai mai ha tukituki he mata-paá 'i he taimi pē ko ia. Na'e 'alu e Fine'eikí ke fakaava ia, ka na'e lele 'a Katea ki hono lokí. Na'á ne fanongo ki ha talanoa, pea na'e ui atu leva e Fine'eikí. "Te ke fie talanoa kia Sōnia? 'Oku 'i ai ha'ane me'a ke talaatu."

"Ikai!" Ko e kaila atu ia 'a Kateá.

Na'á ne toe fanongo ki ha talanoa, pea fanongo atu leva 'oku tāpuni e matapaá.

Na'e talaange 'e he Fine'eikí, "Oku ou tui 'oku ongo'i fakatomala 'a Sōnia."

Na'e pehē ange 'e Katea, "Oku 'ikai ke u tokanga au ki ai." Na'á ne punou hifo 'i hono piló.

Na'e tu'u e Fine'eikí he matapaá 'i ha kii taimi si'i. "Okú ke 'ilo, taimi 'e ni'ihi 'i he'eku fu'u 'itá, 'oku 'ikai ke u fie fakamolemole'i 'e au e ni'ihi kehé. 'Oku ou fa'a fie ma'u 'e au he taimi 'e ni'ihi ke u kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni mai ke u loto fie fakamolemole." Pea na'á ne 'alu leva.

Na'e fu'u 'ita 'aupito 'a Katea ke ne lava 'o fakamolemole. Na'e faka-lotomamahi'i ia 'e Sōnia! Ka . . . na'e 'ikai foki ke sai e ongo'i 'itá.

Na'á ne māpuhoi pea tū'ulutui hono ve'e mohengá. Na'e 'ilo'i 'e Katea na'e finangalo e Tamai Hēvaní ke ne fakamolemole'i 'a Sōnia. Ko e me'a totonus ia ke faí. Kae mahalo na'e finangalo e Tamai Hēvaní ke fakamolemole 'a Kateá, koe'uhí 'e tokoni foki ia ke ne ongo'i fiemālie ange.

Na'á ne pehē, "E Tamai Hēvaní tokoni mai mu'a ke u fakamolemole'i 'a Sōnia. 'Oku 'ikai ke u fie fakahoko mo'oni ia, ka 'oku 'ikai foki te u loto ke u 'ita."

Na'á ne faka'osi 'ene lotú pea mihi'i 'ene mānavá. Na'e ongo'i 'e Katea 'oku kamata ke kii mole atu 'ene 'itá. Te ne lava 'o fai 'eni. Te ne lava 'o fakamolemole. Na'á ne lue ki he fale nofo totongi 'a Sōniá pea tukituki he matapaá.

Na'e fakaava hake ia 'e Sōnia peá ne lea ange ai pē. "Katea, fakamolemole he'eku lea na'e faí."

Na'e talaange 'e Katea, "Oku ou fakamolemole'i koe. Pea fakamolemole he'eku 'ave kotoa hoku teungá. Te ke lava foki 'o fakatāta'i 'a Vasilisa. Te ta lava pē 'o taufetongi."

Na'e malimali 'a Sōnia. "Ta 'oku sai ia. Te tau 'alu 'o 'ahi'ahi he taimi ni? Te u 'alu 'o ui mai 'a Toma!"

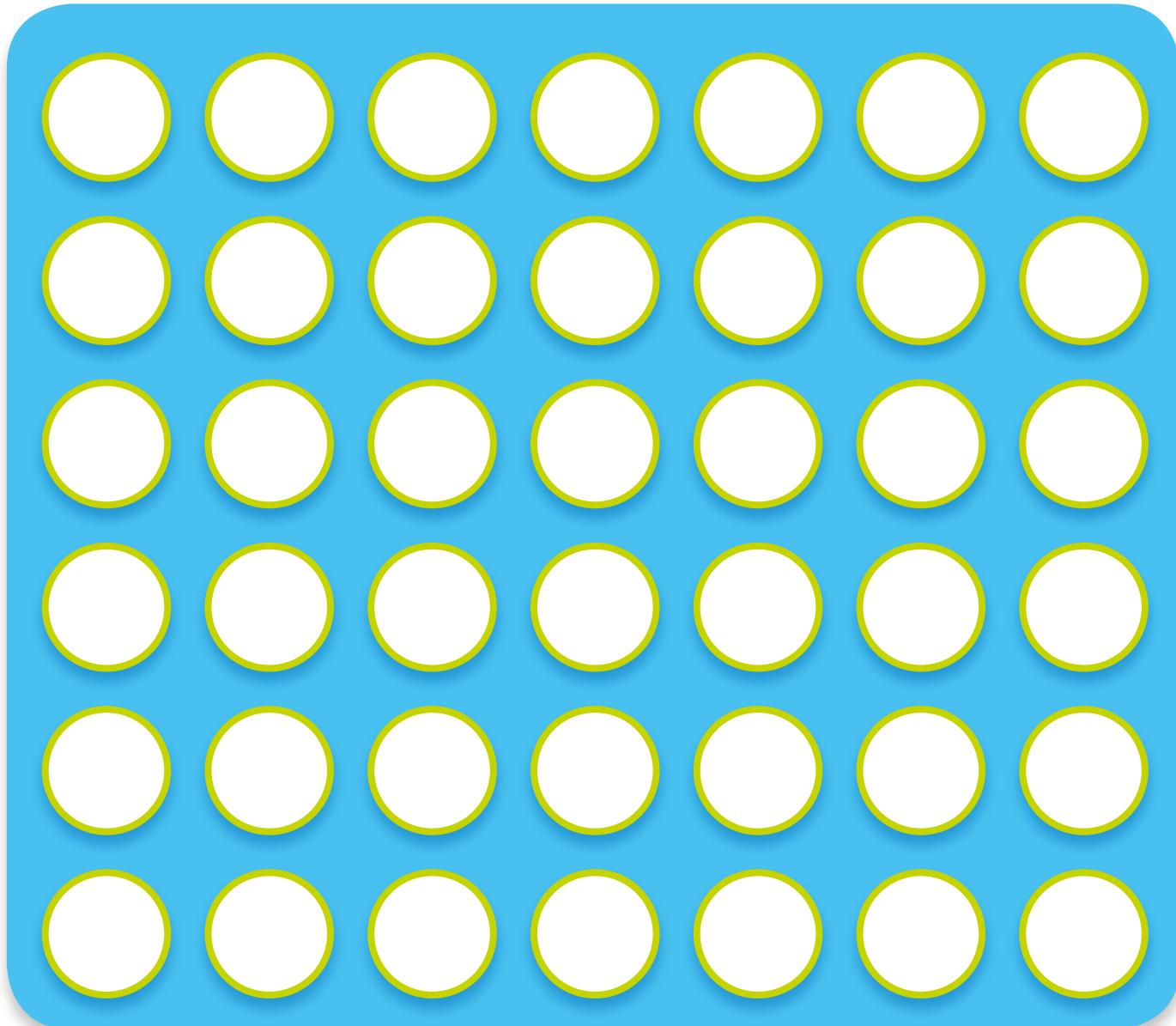
Na'e malimali ange 'a Katea. "Te u 'alu 'o 'omi e teungá!" ●

Feinga ke Ma'u ha Me'a 'e Fā he Konifelenisi Ko 'ení!

Fakahoko mo ha taha e fo'i va'inga ko 'ení lolotonga e konifelenisi. 'Uluakí, fili e X pe O.

Fakafanongo leva ki he ngaahi lea 'i he lisi 'i laló.

'I ho'o fanongo pē ki ha taha 'o e ngaahi leá, taufetongi 'i hono tohi'i ho mata'itohí (X pe O) 'i he taha 'o e ngaahi feitu'u 'ataá. Kamata 'i he 'otu taupotu ki lalo 'o e kaati tohi kaí. Hili iá, kuo pau ke tohi e mata'itohi hokó 'i 'olunga he mata'itohí 'e tahá. Ko ia pē te ne ma'u ha mata'itohi 'e fā 'i ha 'otu, 'e mālohi ia! ●

Fānaú

Fekau

Tuí

Fāmilí

'Otuá

Sisū

'Ofá

Lotú

Lakanga

Fakataula'eikí

Fakahā

Ngaahi Folofolá

Temipalé

Palōfita

'Aposetolo

'Oku ou mei hū ki he temipalé, ko hoku fuofua taimí ia, pea
 'oku ou tailili ki he 'initaviu temipalé. Ko e hā e fa'ahinga
 fehu'i 'e fai 'e he pīsopé?
 —Loto-hoha'a 'i 'Akapuko

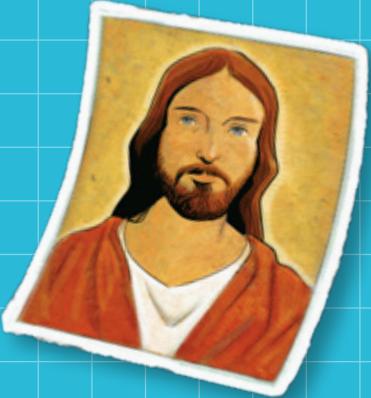

'Alā Si'i Loto-hoha'a,

'Oku 'oatu 'i he lisi 'i laló 'a e fa'ahinga me'a 'e talanoa atu ki ai ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló. Te ke lava 'o fai ange ha fehu'i kapau 'oku 'ikai mahino kiate koe e 'uhinga 'o ha me'a. Te ke lava foki 'o 'alu mo ha taha ho ongomātu'á kapau 'okú ke loto ki ai.

'Oku mau 'ofa atu!

Ko e Kaume'a

- 'Okú ke tui nai ki he Tamai Hēvaní, Sīsū Kalaisi, pea mo e Laumālie Mā'oní'oní?
- 'Okú ke poupou'i nai ho'o kau taki 'i he Siasí (hangē ko e palōfitá, kau 'apostoló, mo ho'o pīsopé)?

- 'Okú ke tauhi nai ke ma'a mo haohaoa ho 'atamai mo e sinó?
- 'Okú ke feinga mālohi nai ke tauhi e ngaahi fuakava na'a ke fai 'i ho'o papitaisó?
- 'Okú ke muimui nai ki he ngaahi fekaú?

- 'Okú ke angatonu nai?
- 'Okú ke totongi kakato nai ha vahehongofulu pēseti 'e 10?

Neongo kapau he 'ikai te ke 'alu leva ki he temipalé, te ke kei lava pē 'o ma'u ha lekomeni temipale kapau 'okú ke 'i he Kau Finemuí pe ma'u e Lakanga Taulaeiki Faka-Éloné. 'Oku tokoni ia ke ke manatu'i ke ke mo'ui taau ma'u ai pē ke 'alu ki he temipalé!

- 'Okú ke tauhi e Lea 'o e Potó?
- 'Okú ke tui nai 'okú ke taau ke hū ki he fale 'o e 'Eiki?

Hisitōlia Fakafāmili, Fakahokohoko

**Mālō e lelei,
ko Mei au.**

Na'a ku ma'u e tā ko
'ení 'i ha fu'u puha
motu'a. Na'a ku sio
'i he tafa'aki 'e tahā ki
he hingoa ko
e Fumiko.

Nā'a ma vakai ki he FamilySearch.org pea tānaki e Fumikó ki he'ema'u 'akau fakafāmilí. Nā'a ma fakahū hono 'aho fā'ele'í pea mo e 'aho nā'a ne mali ai mo hono husepāniti ko Hailosi.

Na'e 'ikai teitei papitaiso 'a Fumiko 'i he'ene kei mo'uí, ka ko 'eni kuó u lahi fe'unga ke 'alu ki he temipalé pea papitaiso ma'aana.

I he'eku a'u ki 'apí,

na'a ku tohi fekau'aki mo ia 'i he'eku tohinoá. 'Oku ou 'amanaki lelei ke u fetaulaki mo e Kui Ua ko Fumikó 'i ha 'aho. 'Oku ou fie hokohoko atu ke ako kau kiate ia pea mo e kotoa hoku fāmilí!

Nā'a ma 'ai ha tatau 'o e hingoa mo e fakamatala 'a Fumikó. Nā'a ma 'alu leva ki he temipalé pea na'a ku papitaiso ma'aana!

Nā'a ma tānaki foki ki ai mo e 'ū tā 'a Fumikó. Kapau leva 'e puli pe mau-mau e 'ū taá, 'e lava ma'u pē hoku fāmilí 'o ma'u ha tatau 'i he 'itanetí.

Te ke lava foki 'o faka-hoko e hisitōlia fakafāmilí—neongo kapau 'okú ke nofo mama'o mei he temipalé.

- Hiki pe tā ha fakatātā 'i ho'o tohinoá fekau'aki mo ho'o mo'uí.
- Fehu'i ki ha mātu'a pe kui fekau'aki mo 'enau mo'uí.
- Upload ha 'ū tā 'i he **FamilySearch.org** 'o faka'aonga'i ha komipiuta, telefoni to'oto'o, pe tablet.
- Laukonga fekau'aki mo e ngaahi fehu'i ki he lekomeni temipalé 'i he peesi F11. Te ke lava fēfē 'o mo'uí taau he taimí ni ki he temipalé?

‘Oku ‘ikai fa‘a tatali ‘a Hōsei ke ‘alu ki he temipalé. Ko e hā leva ‘okú ne fu‘u tailiili ai?

Nonga ‘i he Temipalé

Fai ‘e José Rodríguez

(Makatu‘unga ‘i ha talanoa mo‘oni)

“Fie siofia ha temipale. Te u ‘i ai ha ‘aho” (Tohi Hiva ‘a e Fānaú, 99).

Na‘e pehē ‘e Pīsope Kāsia, “Talamonū atu Hōsei.” Na‘á ne mono mai ‘eku lekomeni temipale fo‘oú.

“Mālō ‘aupito!” Ko au atu ia. Na‘á ku lulululu mo ia peá u hū ki tu‘a mei he ‘ōfisí mo siofi e la‘ipepa hinehiná. Te u lava ‘o ‘alu ki he temipalé ‘o fakahoko e papitaísó!

Na‘e tatali mai ‘eku *abuelos* (ongo kuí) ‘i he holó. Na‘e ‘ikai fa‘a ha‘u ‘eku ongomātú‘a ki he lotú, ko ia ai na‘á ku fa‘a ‘alu ki he lotú mo ‘eku ongo kuí. Na‘á na fakatou fa‘ofua mai kiate au.

“Okú ke fiefia ‘i he ‘amanaki ke ke fononga ki he temipalé he uike kaha‘ú?” Ko e fehu‘i mai ia ‘eku kui tangatá ‘i he‘emau lue ki tu‘á.

“Io!” Ko au atu ia. Ka na‘e ‘ikai ke u lava ‘o mapuke-puke ‘eku fiefiá.

Na‘e pehē mai ‘eku kui fefiné mo ‘ene malimalí, “E fakalata ke tau ō fakafāmili fakataha.”

Na‘á ku malimali ange, ka na‘e ‘ikai mole atu e ongo fakafiefiá.

‘I he panaki mai e ‘aho ‘o e fononga ki he temipalé, na‘e lahi ange ‘eku tailiilí. Faifai peá u talanoa ki ai mo ‘eku kui fefiné.

Na‘e fai ‘ene hifi vesitapolo ‘i he peitó, ka na‘á ne tuku ia ‘i he‘eku hū atú. Na‘á ne fehu‘i mai, “Ko e hā e me‘a ‘oku hokó?” mo holoholo hono nimá ‘i ha taueli. “Okú ke fofonga hoha‘a.”

Na‘á ku māpuhoi peá u tangutu hifo ‘i he tēpilé. “Oku ou fu‘u fiefia ‘aupito ke ‘alu ki he temipalé. Ka ‘oku ou tailili foki.”

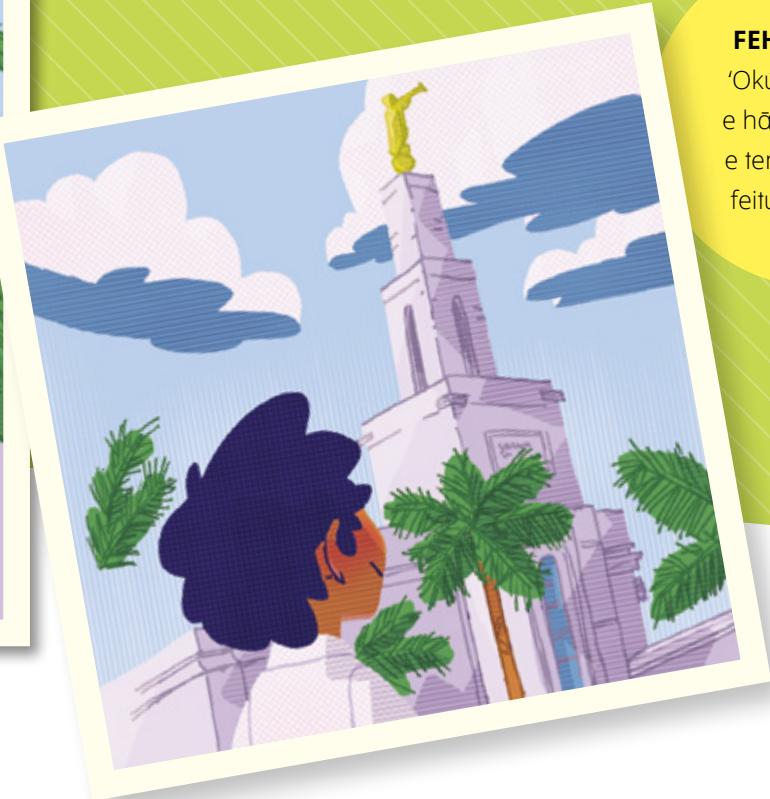
Na‘e kamokamo ‘eku kui fefiné, ‘o hangē na‘e mahino kiate ia e ongo ne u ma‘ú. “Oku ‘ikai fie ma‘u ia ke ke hoha‘a. ‘E ‘i ai ha kakai ke nau tokoni‘i koe he taimi kotooa pē.”

Ne u ongo‘i ne ‘alu hake ha ongo‘i nonga ‘iate au ‘i he‘ene leá. Na‘á ku ‘ilo‘i ‘e hoko ia ko ha ‘aho makehe.

Ne ‘ikai fuoloa kuo hokosia e ‘aho ke mau fononga ai ki he temipalé. Na‘á ku tui hoku vala ki he ‘aho Sāpaté pea helu hoku ‘ulú. Ne hū mai ‘eku kui fefiné ki hoku lokí.

FEHU'I MA'AÚ

'Okú ke pehē ko e hā'oku hoko ai e temipalé ko ha feitu'u makehé?

Na'a ne fehu'i mai, "Okú ke ongo'i fefē hake?"
"Fiefia 'aupito! 'Oku 'ikai ke u fa'a tatali ke 'alu ki he temipalé."

Na'e tangutu 'eku kui fefiné 'i hoku ve'e mohengá peá ne to'o hake ha la'ipepa mei hono kató.

Na'a ne pehē mai, "Ko ha kaati ouau fakatemipale 'eni. Ko e 'ai ia ki hoku tuonga'ané. Na'a ne makehe 'aupito kiate au. Ka na'a ne pekia kimu'a pea lava 'o papitaisó. Te ke fie papitaiso ma'ana he 'ahó ni 'i he temipalé?"

Na'e mono mai 'e he'eku kui fefiné e la'ipepá. Na'a ku lau e hingoá: Leimoni Lotilikiesi. Na'a ku lava 'o tala na'e 'ofa 'eku kui fefiné 'i hono tuonga'ané, pea na'a ku fiefia na'a ne falala mai ke u papitaiso ma'ana.

"Io kui fefine. Málō!" Na'a ku fa'o fakalelei ia ki hoku kató.

Lolotonga e fononga 'i he pasí ki he Tempale Santo Domingo, na'e talanoa 'eku kui fefiné kau ki he taimi na'a ne fuofua 'alu ai mo 'eku kui tangatá ki he temipalé. 'I he taimi ko iá, na'e pau ke na fononga ki Pelū

koe'uhí na'e 'ikai ke 'i ai ha temipale 'i he Lepupelika Tominiká.

Na'a mau a'u ki he temipalé 'i ha houa 'e taha mei ai. Na'e 'i ai foki mo Pisope Kāsia. Na'a ku ofo 'i he'emau lue atu ki he falé. Na'e faka'ofo'ofa 'aupito ia! Na'a ku ki'i tu'u ke lau e ngaahi lea 'i 'olunga he matapaá: Mā'oni'oni ki he 'Eikí: Ko e Fale 'o e 'Eikí.

'I he'eku hū atu 'i he matapaá, na'a ku 'ilo'i na'a ku hū ki ha feitu'u makehe. Ne hangē na'e mōlia kotoa atu 'eku hoha'a. Na'e lōngonoa mo nonga e me'a kotoa.

Hili 'eku fetongi ki he vala hiná, na'a ku tu'u 'i he fai'anga papitaisó mo Pisope Kāsia. Na'a ku fakafanongo tokanga 'i he'ene lea 'aki e ngaahi lea 'o e lotu he papitaisó. 'I he taimi na'a ne lea 'aki ai e hingoa 'o Leimoní, na'e fakafonu au 'aki ha ongo'i nonga.

Na'e tukutukuhifo hifo au 'e Pisope Kāsia ki he vaí. 'I he'eku tu'u haké, na'a ku malimali.

Na'e 'ikai ke u fa'a tatali ke toe fakahoko 'eni! ●

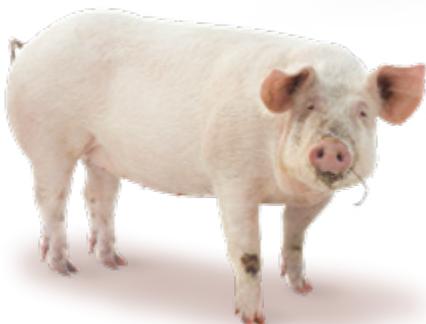
'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i he National District, Dominican Republic.

Ko e 'A'ahi 'a 'Eletā Lasipeni ki Keipi Veaté

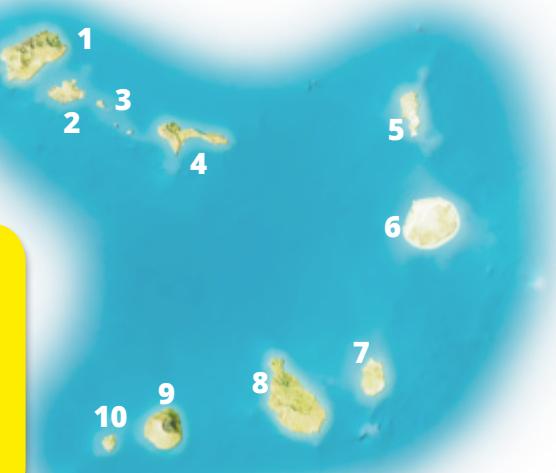
Na'e 'a'ahi 'a 'Eletā Lainolo A. Lasipeni mo hono uaifi ko Sisitā Melanī Lasipenī ki Keipi Veate. Ko ha fonua faka'ofo'ofa ia 'oku 'i ai hono 'otu motu 'e 10 'i he tafa'aki fonua 'o 'Afilikā.

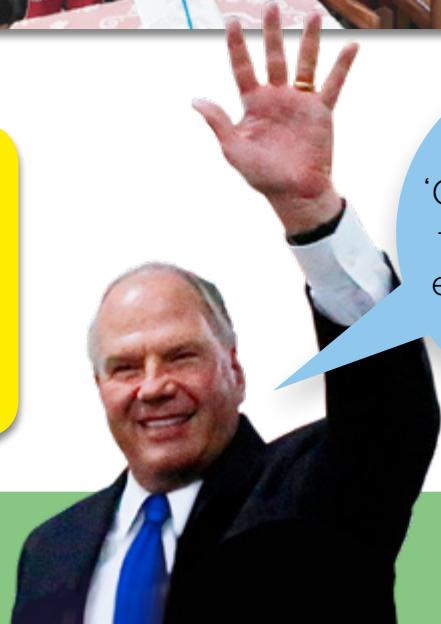
Ne nau 'a'ahi foki ki ha faama. 'Oku ako e kāingalotu 'o e Siasi ke tauhi e fanga puakā mo e fanga monumanu kehe aí ke nau lava 'o tokoni ki honau fāmilí.

Na'e vēkeveke e kakaí ke fanongo ki he lea 'a 'Eletā Lasipenī. Ko e fuofua taimi ia ke 'a'ahi ha 'Apostolo ki honau fonu!

Na'e 'a'ahi 'a 'Eletā Lasipani ki ha 'apiako ma'dá e fānau ikí. 'Oku 'i ai honau tokolahi 'oku 'ikai ha'anau mātu'a ke tokanga'i kinautolu. Na'a nau tu'u laine ke lulululu mo ia. Na'e sai'ia 'a 'Eletā Lasipenī ai. 'Okú na ma'u mo Sisitā Lasipeni ha makapuna 'e toko 27!

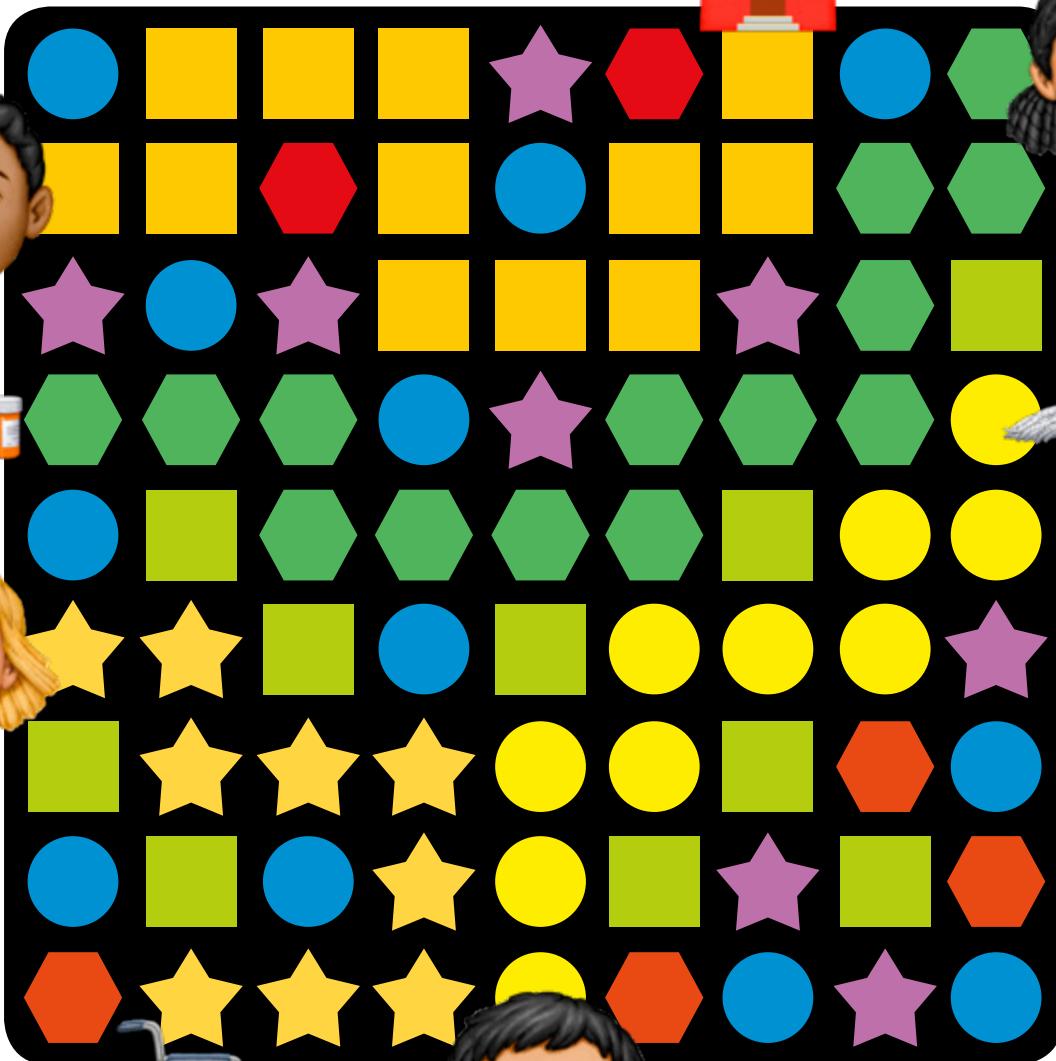
"'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kimoutolu. 'Oku 'ofa 'a e Fakamo'uí 'iate kimoutolu."

Te Mau Lava Foki 'o Tokoni!

'Oku foaki 'e he Siasi ha pa'anga ke tokoni ki he 'apiako 'o e fānau na'e 'a'ahi ki ai 'a 'Eletā Lasipenī. Ko e founa 'eni te ke lava ai 'o vahevahe ho'o pa'angá mo e fānau hangē ko kinautolú!

- I ho'o totongi ho'o vahehongofulú, fa'o ha pa'anga makehe ki he silá.
- Tohi 'a e pa'anga makehé 'i he laine 'oku pehē "Tokoni 'ofa fakaetangatá."
- Tāpuni'i e silá pea 'ave ia ki ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló.
- 'E tokoni ho'o pa'angá ki he kakai 'i he funga 'o e māmaní 'i ha ngaahi founa lahi!

Na'e foaki 'e ha fānau 'e toko fā ha pa'anga ki he Pa'anga Tokoni 'Ofa Fakaetangata 'a e Siasi. Muimui 'i he ngaahi fuo 'i he halá ke vakai ki he me'a na'e faka'aonga'i ki ai e pa'anga 'a e kī'i tamasi'i/ta'ahine takitaha.

Fakahā pea Tala

‘O ku ou sai’ia ke lotu. ‘I he taimi ‘oku mole ai ha ki’i me’ava’inga, pea ‘oku tokoni mai ‘a e ‘Otuá ke ma’u ia. Taimi ‘e ni’ihī ‘oku ou lotu kímu’á pea fai e kalasí mo e va’inga ‘akapulú. ‘Oku ou sai’ia ‘i he taimi ‘oku mau lotu ai ko ha fámili pea mo e taimi ‘oku kole mai ke u lotu ‘i he Palaimelí. ‘Oku ou sai’ia ke lotu koe’uhí ‘oku ou ‘ilo’i ‘oku fanongo mai ‘eku Tamai Hēvaní pea tali ‘eku ngaahi lotú.

Kirill, ta’u 8

‘O ku ou ‘ilo’i ‘oku mo’ui ‘a Sisū pea kuó Ne foaki mai ‘Ene mo’ui ma’atautolu. ‘Oku ou ‘ilo’i ko Sisū hotau Fakamo’ui mo e Huhu’i.

Maria, ta’u 10

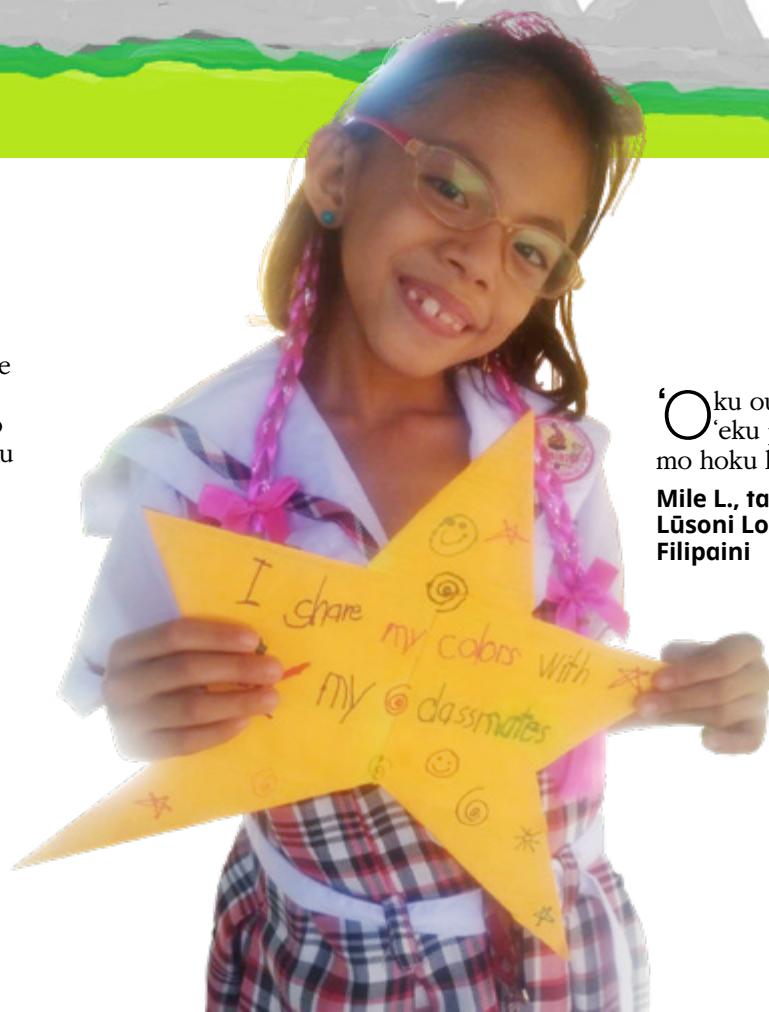

Tālasi P., ta’u 9, Veisinia, USA

‘O ku ou sai’ia ke lau e Tohi ‘a Molomoná ‘i he pō kotoa pea lotu ma’u pē ke ‘ilo’i ‘oku mo’oni ia.

**Ēlone P., ta’u 7,
‘Esimelatasi,
‘Ekuatoa**

‘O ku ou vahevahé ‘eku pepa valivalí mo hoku kaungāakó.

**Mile L., ta’u 6,
Lūsoni Lotoloto,
Filipaini**

Fai 'e 'Eletā
Allen D. Haynie

'O e Kau
Fitungofulú

Ko e Fehalaaki 'i he Telé

“*Oku mau tui 'oku totonu ke faitotonu*” (*Ngaahi Tefito o e Tui 1:13*).

The taimi na'a ku ta'u hiva nai aí, na'a ku loto ke fakaloloa hoku kavá. Ne u pehē te u lava 'o fai 'eni 'aki hono tele hoku matá he 'aho kotoa pē. Na'a ku faka'ao-naga'i e tele 'a 'eku tangata'eikí ke u tele 'aki 'i ha ngaahi 'aho sii'. I ha 'aho 'e taha na'e sio mai 'eku tangata'eikí ki he'eku telé. Na'a ne fakatokanga mai ke 'oua te u fai ia koe'uhí na'a ku lavea ai.

Ko e pangó na'a ku talangata'a ki he'eku tangata'eikí. Na'a ku toe tele 'i he 'aho hono hokó. Na'e heke 'a e telé mei hoku 'ulutuhu pani koá lolotonga 'eku telé. Na'e mahifi lahi ai hoku funga la'ingutú. Na'a ku ilifia 'au-pito 'i he'eku peni'eiti'i hoku la'ingutú. Ka na'a ku toe ilifia lahi ange au pe ko e hā ha lau 'eku tangata'eikí.

I he'ene foki mai ki 'api he pō ko iá 'o sio ki hoku laveá, na'a ne 'ohovale pea loto-hoha'a. Na'a ne fehu'i mai pe na'e founiga fefé 'ene hokó.

Na'a ku talaange, “Na'a ku lele hifo he la'isimá peá u tō 'o tū'ulu 'aki hoku matá.”

Na'a ku loi! Ko e 'uluakí na'a ku talangata'a, pea ko 'eni kuó u ta'efaitotonu! Na'e 'ikai ke u lava 'o mohe he pō ko iá. Na'e fuoloa e po'ulí ka na'e pau ke u tala e mo'oní ki he Tangata'eikí. Na'a ku ma'u ia 'i he loto falé.

Na'a ku pehē ange, “Teti, na'a ku loi atu kiate koe.

Na'e 'ikai ke u tō au. Na'a ku lavea au 'i hono tele 'aki e telé. Fakamolemole.”

Na'e ki'i fakalongongo taimi sii 'eku tangata'eikí. Na'a ne talamai fakalelei leva, “Foha, na'a ke talangata'a 'Oku 'ikai ko ha me'a lelei ia. Ka 'oku ou fiefia 'i ho'o fakakau-ku ke talamai e mo'oní.”

Kuo nofo'ia e lēsoni ko iá—mo e fo'i pikí—iate au talu mei he 'aho ko iá.

Hoko ma'u pē ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e faitotonú mo e mo'oní neongo pe ko ho'o fai ia ki ho'o Tamai Hēvaní pe ki ho kaungame'a mo e fāmilí. ●

Ngaahi Tohi ‘a Paulá

Fai ‘e Marissa Widdison

Ngaahi Makasini ‘o e Siasí

Na‘e tokoni e ‘Aposetolo ko Paulá ke taki e Siasí hili e pekia ‘a Sīsuú.
‘I he taimi ko iá, na‘e ‘ikai ha telefoni pe ‘initaneti. Ko ia ai na‘e faitohi
‘a Paula ki he kāingalotu ‘o e Siasí.

Na‘e tohi ‘a Paula ki he kakai ‘i he kolo ko Kolinitoó. Na‘á ne talaange ke nau fakamolemole‘i e ni‘ihí kehé. Na‘á ne talaange ke nau fa‘a kātaki. Na‘á ne tohi fekau‘aki mo Sīsū.

Na‘e mahu‘inga fau e ngaahi
tohi ‘a Paulá ‘o hoko ai ko
ha konga ‘o e Tohi Tapú. Te
ke lava ‘o lau kinautolu ‘i he
Fuakava Fo‘ou.

Na‘e tohi ‘a Paula ki he kakai ‘i ha feitu‘u ko Kalētia. Na‘á ne talaange ke nau ‘ofa ki honau kaungā‘apí. Na‘á ne talaange kiate kinautolu fekau‘aki mo e ongo ‘o e Laumālié.

Te u lava ‘o ako mei he ngaahi akonaki ‘a Paulá. Te u fanongo ki he me‘a
‘oku ako‘i ‘e he palōfitá mo e kau ‘aposetoló ‘i he ‘aho ní! ●

‘Oku ou Sai‘ia ‘i he Tohi Tapú!

Si'i Ngaahi Mātu'a

Ko ha ta'u fakafiefia 'eni ki he ngaahi temipale 'i he funga 'o e māmaní! Kuo fakatāpui ha ngaahi temipale 'i Ítali, Temokalati Lepupelika 'o Kongokoó, Palásila, Haiti mo Potukali. 'Oku 'i ai ha ngaahi temipale kehe 'oku toe fakatāpui. 'Oku 'i he makasini ko 'ení ha ngaahi fakamatala 'oku talanoa kau ki he ngaahi temipalé. 'E lava ho'o fānaú 'o:

- Toe vakai'i e ngaahi fehu'i ki he lekomeni temipalé (peesi K11).
- Muimui 'ia Mei 'i he'ene ako fekau'aki mo ha mēmipa 'o e fāmilí 'oku fie ma'u ke fakahoko ki ai e ngaahi ouau fakatemipalé (peesi K12–K13).
- Lau ha talanoa fekau'aki mo e fuofua fononga 'a ha kii tamasi'i ki he temipalé (peesi K14–K15).

'E lava nai ho'o fānaú 'o 'ilo pe 'oku faka'aonga'i tu'o fiha e fo'i lea *temipalé* 'i he makasin? Te nau lava 'o fakaangaanga hono tohi e sētesi "Oku ou fie siofia e temipalé" pea tā ha fakatātā 'o ho fāmilí 'i he temipalé. Te mau fiefia ke sio ki homou 'ū taá!

Kuo tāpuekina fēfē 'e he ngaahi temipalé ho'o mo'u?

Ko e Kaume'a

Founga ke 'Ave e Tā Valivali

Ho'o Tamasi'i/Ta'ahiné pe

A'usiá ki he Liahona

Vakai ki he liahona.ChurchofJesusChrist.org pea lomi'i 'i he "Submit an Article or Feedback." Pe 'imeili ia ki he liahona@ChurchofJesusChrist.org fakataha mo e hingoa, tātu, kolo 'oku nofo ai ho'o tamasi'i/tādhiné pea mo e fakamatala fakangofua ko 'ení: "Ko au, [fakahū ho'o hingoá], 'oku ou tuku ha ngofua ki he Siasi 'o Sisú Kalaisi 'o e Kau Mäön'ioni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni ke pulusi e tohi 'eku tamasi'i/tādhin'i he ngaahi makasini 'a e Siasí, uepisatí mo e ngaahi mitia fakasosialé." 'Oku 'ikai ke mau lava 'o tatali ke fanongo meiate koe!

Kumi e Liahona 'oku fufuu'i 'i lotó!

FAKAHOKOHOKO 'O E TOHÍ

- K2** Mei he Kau Palesitenisí 'Uluakí: Founga 'e Tolu ke Fengāue'aki Lelei ai mo e Ni'ihi Kehé
- K4** Ko e Palopalema 'o e Suká
- K6** Mālō e Lelei mei Lüsia!
- K8** Ko e Fakamolemole 'a e Ki'i Poto Pilinisesí
- K10** Va'ingá: Feinga ke Ma'u ha Me'a 'e Fā he Konifelenisi ko 'ení!
- K11** Ko e hā 'Okú ke Fakakaukau ki ai?
- K12** Hisitōlia Fakafāmilí, Fakahokohoko
- K14** Nonga 'i he Loto Temipalé
- K16** Kau 'Apostolo 'i he Funga Māmaní: Ko e 'A'ahi 'a 'Eletā Lasipeni ki Keipi Veaté
- K18** Fakahā pea Tala
- K19** Ko e Fehalaaki 'i he Telé
- K20** Ngaahi Talanoa Mei he Folofolá: Ngaahi Tohi 'a Paulá
- K23** Peesi Valivalí: 'Oku ou Sai'ia 'i he Tohi Tapú!